

METSZETEK

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

CROSS-SECTIONS

SOCIAL SCIENCE JOURNAL

VOL. 9 (2020) No. 3

METSZETEK
Társadalomtudományi folyóirat
Vol. 9 (2020) No. 3

Főszerkesztő:

Dr. Czibere Ibolya

Szerkesztők:

Dr. Balogh László Levente, Dr. Csoba Judit, Dr. Fényes Hajnalka,
Dr. Mohácsi Márta, Dr. Rácz Andrea, Sipos Flórián

Szerkesztőbizottság:

KATZ, Katalin – The Hebrew University of Jerusalem
KOLOZSVÁRI, Orsolya – College of Coastal Georgia
NISTOR, Laura – Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolozsvár
PICCIONE, Vincenzo – Roma Tre University, Italy
URIZ, Maria Jesús – Public University of Navarre, Pamplona
VIRTO, Lucia Martínez – Public University of Navarre, Pamplona
WOODS, Ronald – University of Technology Sydney, Australia

Tanácsadó testület:

BOBKOV, Vyacheslav – Russian Science Academy, Moscow, Russia
FOX, Chris – Manchester Metropolitan University, United Kingdom
GEELHOED, Sandra – University of Applied Sciences Utrecht, Netherlands
HERRMANN, Peter – University of Eastern Finland, Kuopio, Finland; Corvinus University, Budapest, Hungary
HORAKOVA HIRSCHLER, Nicole – University of Ostrava, Czech Republic
JANKY, Béla – Budapest University of Technology, Hungary
KERÜLŐ, Judit – University of Nyíregyháza, Hungary
RAZUMOVA, Tatiana – Moscow State Lomonosov University, Russia
SIK, Endre – Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary; TÁRKI Social Research Institute, Budapest, Hungary
SZABÓ, Márton – University of Miskolc, Hungary
SZÁNTÓ, Zoltán – Corvinus University of Budapest, Hungary
TIMÁR, Judit – Hungarian Academy of Sciences Centre for Economic and Regional Studies Research Center; Eötvös Loránd University, Hungary
WIKTORSKA-ŚWIEĆKA, Aldona – University of Wrocław, Poland

Olvasószerkesztő:

Dr. Szekeres Melinda

Tördelőszerkesztő:

Juhászné Marosi Edit

Webdesign:

Fábián Márton

Szerkesztőségi munkatársak:

Béres Zsuzsa
Molnár Éva

ISSN 2063-6415

Kiadja: a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar
Felelős kiadó: Prof. Dr. Keményfi Róbert dékán
Webcím: metszetek.unideb.hu
E-mail: metszetek@arts.unideb.hu

Tartalomjegyzék

TANULMÁNY

NAGY LEVENTE: Thomas Hobbes és a természeti állapot dilemmái I. A totális háború axiomatikus volta.....	3
TÓTH ANDRÁS – BARCZIKAY TAMÁS – ATANASZOV DÁVID: Hat-e a korrupció a választókra? – egy bayes-i ökonometriai elemzés	25
SZABÓ JÚLIA: Erdélyi magyar fiatalok a társadalmi struktúrában	67
KOSZTKA JÚLIA: A szociális munka és a természeti környezet találkozási pontjai.....	96
SIK DOROTTYA: Egy gyermekcsoport szerepe a családsegítésben részesülő családokban nevelkedő hátrányos helyzetű gyermekek körében 1995–2005 között	113

VÉLEMÉNY

A. GERGELY ANDRÁS: Zenés előhang, avagy jelentések jelentősége	136
--	-----

RECENZÍÓ

KOLOZSVÁRI ORSOLYA: Elavult a beszélgetés?	148
KOVÁCS BEÁTA: Demokrácia rózsaszín szemüveg nélkül	153

OLVASS FELESLEGESET!

SIK ENDRE ÁLLANDÓ ROVATA

LIBICKI ÉVA: A halál nyomai.....	159
----------------------------------	-----

Abstracts.....	167
----------------	-----

Contents

LEVENTE NAGY: Thomas Hobbes and the dilemmas of the natural state I. The axiomatic nature of total war	3
ANDRÁS TÓTH – TAMÁS BARCZIKAY – DÁVID ATANASZOV: Does the corruption affect to the voters? – a Bayesian econometric analysis	25
JÚLIA SZABÓ: Social stratification among Transylvanian youngsters: youth in the new social structure	67
JÚLIA KOSZTKA: Interconnections between social work and the natural environment	96
DOROTTYA SIK: The role of a children group for the participant, underprivileged children in the family care system 1995–2005	113

TANULMÁNY

Thomas Hobbes és a természeti állapot dilemmái I.

A totális háború axiomatikus volta

NAGY LEVENTE¹

ABSZTRAKT

A tanulmány a kora modern kor egyik legmeghatározóbb politikai filozófus – Thomas Hobbes – fő művére, a *Leviatánra* való reflexió. Ebből nem következik automatikusan, hogy jelen írás a mű egészének elemzésére, a szerző morálfilozófiájának vagy államelméletének átfogó bemutatására, netán Hobbes, a politikai gondolkodásra gyakorolt hatásának kifejtésére vállalkozik. A cél ennél szerényebb, a vizsgált terület szűkebb: a Hobbes-i hatalomelmélet dilemmákkal telített premiszájának, a természeti állapot néhány szempontjának elsősorban analitikus módszerrel történő elemzése. A kezdeti helyzetre vonatkozó, ambivalens kérdések annak reményében fogalmazódnak meg, hogy e kérdések több oldalról történő megvilágításával rámutassunk a téma komplexitására, illetve hogy a tanulmányban rögzítettek továbbgondolásra serkentsék az olvasót.

Jelen írás Hobbes általános filozófiájának bemutatásával és a *Leviatán* logikai rekonstrukciójával indul. Ezt követően a természeti állapottal kapcsolatos két aspektus rövid elemzésére kerül sor: először az eredeti helyzet és a Teremtés története közötti analógia felvetése a cél, a feltételezett szerzői szándék szemmel tartásával. Másodszer, a kezdeti helyzet esetleges fejleményei alapján a totális háborúba torkollás axiomatikuságának vizsgálata kerül a középpontba. Az elemzésből kiderül, hogy a válaszadás egyik kérdésre sem annyira egyértelmű.

KULCSSZAVAK: emberi természet, természeti állapot, mindenki mindenki elleni háborúja, civil társadalom

ABSTRACT

Thomas Hobbes and the dilemmas of the natural state First chapter – The axiomatic nature of total war

The purpose of this paper is to reflect on some the ideas of Thomas Hobbes, one of the founders of modern political philosophy, best known for his masterpiece, *Leviathan*. The aim of this essay is not to provide a full scale analysis of Hobbes' main work, nor to present his moral or political philosophy, nor to reflect on the significance of his impact on later political thinkers. The aim is more modest, and the theme under scrutiny is more narrow: the paper is devoted to a critical analysis of the main premise (state of the nature) of Hobbes' theory of power, including the ambivalent character of the state of nature, as well as the logical dilemmas that arise during the analysis.

¹ Debreceni Egyetem, Politikatudományi és Szociológiai Intézet, Politikatudományi Tanszék.

TANULMÁNY

After a general presentation of Hobbes's philosophy and of the logical construction of his work, I will tend to focus on two aspects of the state of nature: firstly, I will analyse the assumed analogy between the state of nature and the Book of Genesis; secondly, I will examine whether the „war of all against all” is an axiomatic outcome of the „primitive” state. It turns out, that the answers for these questions are not so unambiguous.

KEYWORDS: human nature, natural state, everyone's war against everyone, civil society

Bevezető

E tanulmány nem Hobbes államelméletének teljes bemutatása, nem morálfilozófiájának kifejtése, se nem egy átfogó esztörténeti tanulmány vagy a *Leviatán* politikai gondolkodástörténetben játszott szerepének bemutatása, és nem a társadalmi szerződés aktusának tüzetes elemzése. Ennél szerényebb – de távolról sem könnyű – célt tűzött maga elé: Hobbes általános filozófiájának dióhéjba foglalását és államelméletének logikai rekonstrukcióját követően ez az írás – a teljességre való törekvés igénye nélkül – a Hobbes-i hatalomelmélet alapjául szolgáló kiinduló helyzet, a *természeti állapot* néhány problémájára, ambivalens kérdésére irányuló reflexió. E kezdeti állapot értelmezése során „vegyes” módszert alkalmazok, ugyanis hol a *kontextuális* megközelítést tartom szem előtt, hol a feltételezett *szerzői szándék* felvetését helyezem előtérbe, máshol pedig a Hobbes művének szoros szövegolvasatát feltételező *analitikus* módszerre támaszkodva kísérelek meg körüljárni két kérdést:² egyáltalán lehet-e (értelmes-e) a Hobbes-i természeti állapot és a *Teremtés könyve* közötti analógiáról beszélni a feltételezett szerzői szándék alapján, illetve mennyire mondható axiomatikusnak a totális háború bekövetkezése?

Hobbes általános filozófiája

Hobbes visszautasította az előző századokban uralkodó, de korának is még divatos bölcséleti módszerét (skolasztika), amely elismerte, hogy a tudományos vizsgálathoz van némi – korlátok közötti – szerepe, de a világ végső megismeréséhez csak a hit által lehet eljutni. Transzcendenciától mentes filozófiai rendszer kiépítésével próbálkozott, és figyelmét inkább az új tudományok kötötték le: a matematikára, a természettudományok új eredményeire, a vérkeringés felfedezésére³ támaszkodva

² A Hobbes által ábrázolt kezdeti helyzet kapcsán olyan további szempontok kerülhetnek reflektórfénybe, mint: a természeti állapot idődimenzió-mentessége/időtartammal rendelkezése; a természeti állapot emberének „természetes” volta; a kezdeti helyzet emberei közötti viszonyok; a természeti állapotok tipológiája. E szempontok – amelyek még inkább rávilágíthatnak az eredeti helyzet bonyolult voltára – egy következő tanulmányban kerülnek majd górcső alá.

³ William Harvey (1578–1657) az 1628-ban megjelent művében, az *Exercitatio Anatomica de Motu Cordis et Sanguinis*-ban fejtette ki a vérkeringéssel kapcsolatos felfedezéseit.

TANULMÁNY

közelítette meg a filozófiát, és minden létezőt az egyetemes mozgás eszméje útján próbált magyarázni. Így jutott arra a következtetésre, hogy a filozófia tárgya az anyag vagy test, ami lehet természetes, középpontjában az emberrel (*human body*), illetve mesterséges (*body politics*), ez utóbbi lévén az állam.

A mozgás középpontba helyezésével Hobbes a folyamatok mechanikai magyarázatára törekedett, érthető ezért, hogy filozófiája miért annyira mechanisztikus (fizikai mozgáson alapuló). A filozófus szerint a mozgás folytán az elemi részecskék mechanikus ingert gyakorolnak egymásra, a mozgás így aktív erővé válik, megteremtve a dolgok ok-okozati összefüggéseit. A tárgyakból kiinduló ingerek, vélte Hobbes, váltják ki végeredményben az érzelmeket, az akarat megnyilvánulásait, vagyis az emberi motivációt, amelyet le lehet bontani elemi részeire.⁴

Az emberi érzelmek és a mozgás összekapcsolását úgy oldotta meg Hobbes, hogy a mozgást egyenesen a *vonzás* (tetszés, szeretet, kényelem, értékes) vagy *taszítás* (nemetszés, gyűlölet, veszély, rossz) előidézőjeként és fenntartójaként értelmezte. Ilyen formán a vonzásra vezethető vissza az önfenntartás ösztöne, a taszításra pedig a halálfélelem. Hobbes még a *boldogság* fogalmát is mechanisztikus megközelítéssel magyarázta, hiszen szerinte az nem más, mint „*a vágy állandó előrehaladása az egyik tárgytól a másikig, ahol az előbbi elérése csupán a másik eléréshez vezető út*” (Hobbes 2001: 131). A mozgás tehát az önfenntartás alapértéke, az élet fenntartója, a mozdulatlanság viszont a halál sajátja.

Erre a mechanisztikus alapra építette Hobbes az emberi természet (szükségletek, szenvedélyek, képességek, erők stb.) átfogó pszichológiai rendszerét, és az sem a véletlen eredménye, hogy az emberi természet kibontásával indul klasszikus műve, hiszen filozófiájának egyik lényegi pontja a gondolatmenetek „kezdeti” okainak előtérbe helyezése. Ennek magyarázata, hogy Hobbes teljes meggyőződéssel hirdette, hogy államelméletének megértéséhez, az ok-okozati összefüggéseken belül az okra, vagyis az emberi természetre, és az ebből adódó természeti állapotra kell mindenekelőtt figyelni, mert ennek megfelelő tanulmányozásával lehet csak megérteni a politikai állapot mibenlétét, az államalapítás lényegét, az abszolutisztikus hatalom szükséges voltát. Ezt olyannyira hitte Hobbes, hogy az okok nem ismeretét egyenesen a tudomány hiányával azonosította (Hobbes 2001: 135–36, 138). Idevágó gondolatainak szem előtt tartásával a *Leviatán* lényege – egy kis leegyszerűsítéssel – egyetlen mondatba tömöríthető: a korlátlan hatalommal bíró szuverén megjelenése az emberi természet, illetve a politikamentes állapotra jellemző antropológiai körülmények tarthatatlanságának szükségszerű következménye.

⁴ Ez a megközelítés eléggé azt a benyomást kelti, mintha az ember egy gépezet lenne, amelynek alkatrészait vizsgálva megértenénk magát az embert, a maga komplex lelki és szellemi világával. Nem véletlen, hogy Hobbes nagy támadási felületet szolgáltatott „túlzottan mechanisztikus” filozófiája ellen.

TANULMÁNY

Korábbi műveiben⁵ már kifejtett gondolatainak mesteri összegzését nyújtja a *Leviatán*, amelyen végigvonul Hobbes – fentebb is említett – tudományos módszere: bármely rendszer megértése érdekében az egészet elemeire kell bontani (dedukció), azért, hogy láthatóvá és érthetővé váljanak az elemi részek működési elvei a közöttük fennálló összefüggések, valamint egységbe szerveződésük oka (indukció). Egy kis leegyszerűsítéssel, két, egymáshoz kapcsolódó ok-okozati összefüggés alkotja Hobbes hatalomelméletének eszmei tengelyét: az emberi természet (ok) önpusztító állapotot eredményez (okozat), amely a maga módján (ok) a politikai társadalom létrehozásához (okozat) vezet. A dedukció-indukció sajátos alkalmazása ez,⁶ és mint kiderül, ezek nem egymással szembeállított, hanem sokkal inkább két, egymást feltételező és egymás számára nélkülözhetetlen módszerként tételeződtek Hobbes számára.

A szerző meg volt győződve arról, hogy módszerének alkalmazásával (akár a mértan, amelynek lépésről lépésre követhető szigorú logikája pontos eredményeket szolgáltat, és megalapozott bizonyítást nyújt) olyan kiszámítható és cáfolhatatlan eredményeket kaphat, amelyek még a legkétkedőbbeket is meggyőzhetik majd.⁷ Nem túlzás azonban azt állítani, hogy művével Hobbes nem a történelmi „igazság” feltárását tűzte célul, ugyanis nem az állam előtti állapot valós és pontos leírására, de nem is a tiszta természeti állapotról a civil társadalomra való áttérés folyamatának „hiteles” bemutatására törekedett. Filozófiájának erényét annak meggyőző erejében kell elsősorban keresnünk, abban, hogy a tudományos igénnyel megírt morál- és politikai filozófiája részleteiben vizsgálja meg a tökéletlen, belső háborúktól önmagát felemészítő államot, annak érdekében és reményében, hogy logikai érvsorozatával megoldást nyújtson a fennálló problémákra. Annak ellenére, hogy művének logikája átgondolt és erőteljes, mégis óvatosnak kell lennünk ennek megítélésében, ugyanis Hobbes érvsorozatai gyakran metaforákkal végződnek (Ludassy 2007).

A *Leviatán* logikai rekonstrukciója

Mivel is próbálkozott Hobbes? Egy „öröközöld” kérdésre kísérelte meg a válaszadást, amely a görög antikvitás óta foglalkoztatja az európai kultúrkört: Milyen politikai

⁵ *The Elements of Law* (1640), *De Cive* (1642). Ezek továbbgondolásának és továbbfinomításának eredménye a *Leviatán* (1651).

⁶ Ez az általánosítás kézzelfoghatóbbá válik, ha arra gondolunk, hogy Hobbes tulajdonképpen a történelmi valóság „általános” helyzetéből, az angol polgári forradalomból mint okozatból indult ki és haladt az okok (a közhatalomtól mentes természeti állapot) felé, majd a kezdeti tarthatatlan állapot okainak (emberi természet) kellő megismerésével és megértésével Hobbes összerakta az okozatot, az ember által létrehozott szuverén hatalmat.

⁷ Hobbes idevágó „magabiztossága” ellenére érdekes kérdésként tételeződhet, hogy ha lépésről lépésre haladó mechanisztikus módszere mértani pontosságú eredményekhez vezet, akkor vajon miért kellett több alaklommal is szövekeket, metaforikus képábrázolásokat használnia logikai következtetéseinek végső kifejtéséhez.

TANULMÁNY

berendezkedés lehet a legalkalmasabb a „jó élet” megvalósításához? Kora történelmi tapasztalataiból kiindulva, a Machiavelli által egyedül életképesnek tartott központosított állam, illetve a Bodin által is alátámasztott, általános törvényszerűségekre alapozott abszolút monarchia szükségességének gondolatait figyelembe véve, Hobbes tudományos szintre emelte államelméletét, amely nem kevesebbet állít, mint hogy egységes és oszthatatlan politikai entitásra, és ezen belül abszolutisztikus hatalomra van szükség a rend és béke létrehozása és fenntartása érdekében, illetve hogy a szuverén hatalomgyakorlás megalapozott legitimitását nem az Istentől vagy a hódítás jogából származtató, hanem elsősorban az emberi szerződés útján létrehozott államban kell keresni.

Dióhéjba foglalva, a politikai közösség, és ezzel a szuverén hatalom létrejöttét Hobbes egy újkori mítoszhoz⁸ (szerződéskötés mítoszához) kötötte, egy olyan fiktív aktushoz, amelynek kiindulópontja a természetes körülmények között élő, szenvedélyeitől és indulataitól vezérelt ember, a maga természetes, civilizációtól lecsupaszított mivoltában.⁹ Nem alaptalan a kérdésfeltevés: Miért is gondolta Hobbes, hogy vissza kell mennie a hatalom eredetének vizsgálatához? Úgy tűnik, azért, mert tudta, hogy az eredet tisztázása egyben a „jelen” dolgainak jogosságára is fényt deríthet, hiszen a korszellemnek megfelelően a „kezdet” mint kronológiai elsőbbség szakrális jelleggel bírt, és a dolgok helyes rendjének a „jelenben” való megértéséhez vissza kell menni az eredethez, a kezdeti pillanathoz, aminek keresztényi értelemben nemcsak szakrális, hanem primordiális volta is van.

Mint tudjuk, Hobbes nem állt, és nem is állhatott meg a *Teremtés* történeténél – annak ellenére, hogy e történet Hobbes idejében igencsak hiteles forrásnak számított még –, annál is inkább, mivel erre az átmenetinek minősülő századra nemcsak a kezdet tökéletességében vetett keresztényi hit, és ezzel a múlt szentesítése volt jellemző, hanem egyre inkább előtérbe kezdett kerülni a kiszámítható jövőbe vetett hit kérdése is. Ez, a maga nemében – Hobbes esetében mindenképp – egyfajta súlyeltolódást jelentett a hatalom szekuláris felfogása irányába, megfogalmazva azt a kihívó kérdést, hogy az uralkodó vajon közvetlenül Istentől kapja hatalmát, vagy inkább az emberektől származtatható az.

Visszacsatolva Hobbes gondolataihoz, a legalapvetőbb ösztöne (élete megóvása) által vezérelt ember önmaga fenntartására törekszik, de az emberek viselkedését kordában tartó általános jog hiányában mindenki maga dönti el ebben a sajátos hely-

⁸ Természetesen ez a mítoszként kezelt fiktív aktus nem tévesztendő össze az eredetmítoszokkal (mint például a görög mitológiák, vagy Róma megalapításának mítosza). Ennek kapcsán lásd – Hannah Arendt gondolataira alapozva – Balogh 2010: 101.

⁹ Két megjegyzés kívánczik ide: egyfelől, okkal nevezhető ez az állapot absztrakt, történelmietlen, hipotetikus állapotnak, de ahogy McCormick is megjegyzi, e fogalom egy gondolatkísérlethez is hasonlítható, vagyis az emberi együttélés sajátos helyzetének egyfajta modellezése, amelyben az emberek közhatalom nélkül élnek (McCormick 1976: 63–76). Másfelől, amint arra a későbbiekben is kitérek, úgy tűnik, Hobbes tulajdonképpen kora „civilizált” polgárát vette alapul és emelte be a természeti állapotba, a pre-politikai körülmények közé.

TANULMÁNY

zetben, hogy mi a „jó” önmaga számára. Az emberek egoista módon történő cselekedetei során kiderül azonban, hogy a racionálisnak tűnő egyéni döntések irracionális következménnyel járnak („kollektív” szinten), ami – sajátos Hobbes-i értelmezésben – a „mindenki háborúja mindenki elleni” állapothoz vezet (az egyéni döntések kollektív kihatásáról a későbbiekben lesz még szó).

Ennek elkerülésére egyetlen megoldás létezik: az emberek egymás közötti önkéntes megállapodása, melynek megtörténtével az emberi sokaság egyetlen személlyé „egyesül”. A rend és a béke viszont azért jöhet létre és maradhat fenn, mert a szuverén hatalma korlátlan, amelyet a szerződéselmélet háromlépéses szillogizmusa még inkább megerősíthet számunkra, ugyanis a két premissza és a következtetés értelmében:

- az ember annak köteles engedelmeskedni, amibe saját, szabadon meghozott döntése alapján beleegyezett (szuverén hatalom létrehozása);
- az ember beleegyezett (lemondott minden jogáról és felruház egy kiválasztottat);
- ebből adódóan az ember köteles engedelmeskedni (a szuverénnek) (McCormick 1976).

Az egymással összefüggő, egymásra ható, bonyolult viszonyrendszert alkotó tényezők figyelembevételével, nézzük tehát Hobbes művének logikai rekonstrukcióját:

1. Van egy elképzelt, közhatalommentes helyzet, amelyben vannak emberek, a maguk eredendő *természetével*, $T \{t_1, t_2, t_3, \dots, t_n\}$. Itt olyan jegyek kerülnek előtérbe, mint az önzés (t_1); a *bírvágy* (t_2); a *kapzsiság* (t_3); ez utóbbi kettőhöz kapcsolódó *hatalomvágy* (t_4); a *becsvágy* (lelki erő, erős törekvés egy cél elérésére) (t_5); a *biztonságvágy* (t_6); továbbá, egy komparatív tulajdonság, az emberi képességek (fizikai, szellemi) viszonylagos *egyenlősége* (t_7) (ami a körülmények kapcsán is lényeges tényező); a *racionalitás* (ésszerű előrelátás) (t_8), a *dicsvágy* (t_9), végül, de nem utolsósorban a szerző által fokozottan kiemelt *halálfélelem* (t_{10}), illetve a halálfélelemmel szoros kapcsolatban álló önfenntartás (t_{11}) ösztöne. A sort természetesen folytathatnánk tovább, akár a szerződéselmélet szempontjából kevésbé fontos, de nem elhanyagolható tulajdonságokkal (irigység, gonoszság stb.).
2. Az emberek $K \{k_1, k_2, k_3, \dots, k_n\}$ *körülmények* között élnek. Ennek kapcsán beszélhetünk a *korlátozott természeti erőforrásokról* (k_1); az élethez szükséges dolgok, *javak szükségességéről* (k_2) (főleg, ha figyelembe vesszük a fokozódó demográfiai növekedésből adódó sűrű emberi környezetet); *egyenlőségről* (k_3); *közhatalom hiányáról* (k_4), az ebből adódó *teljes szabadságról* (k_5) stb.
3. E körülmények között, a maguk természetes mivoltukban az emberek $V \{v_1, v_2, v_3, \dots, v_n\}$ módon *viselkednek*. Antropológiai körülményeikből adódóan az

TANULMÁNY

emberek sajátos viselkedése közvetlenül függ össze alapvető természetükkel is. Egoista hajlamaiktól vezérelve és a javak szűkössége miatt az emberek *versengenek* (v_1) egymással, *hatalomhalmozó* törekvés (v_2) szövi át életüket, hiszen életük biztonságához, önfenntartásukhoz szükség van minél több hatalomra.

4. V módon történő viselkedésük következtében az emberek óhatatlanul az $\{\dot{a}_1, \dot{a}_2, \dot{a}_3, \dots, \dot{a}_n\}$ állapotba kerülnek. Ez egy olyan reménytelen állapot, amely tulajdonképpen a valós vagy potenciális egymásra támadás lehetőségét, az örökös viszálykodást és ellenségeskedést ($\dot{a}_1$) vonja maga után. Ez az állapot a civilizált társadalom hiánya ($\dot{a}_2$), hiszen itt nincs földművelés, nincs hajózás, nincsenek szükséges eszközök, nincs tulajdon, se uralom ($\dot{a}_3$), nincs törvény ($\dot{a}_4$); se igazságosság ($\dot{a}_5$). Ami van, az a bizonytalan tulajdon ($\dot{a}_6$) (azok a javak, amelyeket az ember képes megszerezni, de csak addig, amíg azt képes megtartani), van káosz és mindenki háborúja mindenki ellen ($\dot{a}_7$).
5. Előre ez nem tudatosul bennük, de (adott ponton) az emberek ráésszámolnak, hogy ez az állapot elkerülhető lenne bizonyos $M \{m_1, m_2, m_3, \dots, m_n\}$ *magatartás-szabályok* követésével. E szabályok Istentől eredő természeti törvények, „az értelem, a józan ész szabályai”, „a megmásíthatatlan és örökérvényű erkölcsi igazságok”, amelyekből szám szerint 15 van: mindenki békére törekedjen, ameddig annak elérésére remény van (m_1); másokhoz való alkalmazkodás (m_2), a megkötött megállapodások teljesítése (m_3) stb. E szabályok eredője a Szentírás „arany szabályán” nyugszik: „Amit nem kívánsz magadnak, ne tedd azt mással (Mt 7, 12; Lk 6, 31) (Hobbes 2001: 160).¹⁰
6. Az „arany szabályba” tömöríthető magatartás szabályok csak és csakis az emberek kölcsönös megállapodásán nyugvó $A \{a_1, a_2, a_3, \dots, a_n\}$ *aktus* következmé-

¹⁰ A természeti törvények szerves részét képezik Hobbes elméletének, a kötelességen nyugvó morál-filozófiájának. A Hobbes-ra jellemző antropológiai pesszimizmus következménye, hogy a kezdeti állapotban az emberek nem tartják be Isten parancsait, vagyis a természeti törvények nem kötik az embert, ezért önmagában semmilyen vágy és érzelem, vagy az érzelmekből eredő cselekedet nem lehet bűn, mindaddig, amíg az emberek általános megegyezéssel nem emelnek maguk fölé egy szuverént, aki Isten parancsait kötelező erejűvé teszi, aki törvényt bocsát ki, és képes megtiltani a törvénybe ütköző cselekedeteket a zabolátlan vágyak és érzelmek kordában tartásával. Erre a lépésre az itt bemutatott logikai konstrukció következő fázisában kerül sor. A *törvény* és a *jog* fogalmainak, illetve a *természeti törvények* részletes elemzése a *Leviatán* fontos részét képezi, e tanulmány keretei között azonban csak utalás szintjén kerül sor e kérdésekre, mivel jelen írás nem a társadalmi szerződés aktusát és az állam létrejöttét helyezi az elemzés középpontjába. Ettől függetlenül csupán az utalás szintjén jegyzem meg azt a természeti törvény és a szerződés közötti dilemmát, amelyet többen is megfogalmaznak, ti. ha a végzetes állapot felismerése pillanatában az emberek „kötelességtudata” a természeti törvény jelenlétével magyarázható, akkor maga a szerződés veszti el központi jelentőségét (Stephen 2013: 193), ha viszont azt állítjuk a szerződésről, hogy a képzelt állapot logikai következménye, akkor viszont a természeti törvények veszítik el szerepüket (Laslett 1967: 466). Ezekről a gondolatokról a későbbiekben is lesz még szó.

TANULMÁNY

nyeként tarthatók be, miután az ember felismeri, hogy az önpusztítást a természeti állapotból való kilépéssel megelőzheti. Az aktus értelmében az emberek kölcsönösen lemondanak természeti jogaikról (a_1); és átruházzák azokat egyetlen személyre vagy testületre, korlátlan hatalmat adva a kiválasztott kezébe (a_2). Tulajdonképpen ez jelenti a társadalmi szerződést, ami a rendezett együttélés alapvető feltételeit hozza létre.

7. E társadalmi szerződésbe foglalt szabályok betartása tehát más körülmények között, $B\{b_1, b_2, b_3, \dots, b_n\}$ berendezkedés révén biztosítható csak. Ez a berendezkedés az Állam, vagy *Civitas*, mellyel megszületik a Leviatán, „az a halandó isten, amelynek – a halhatatlan Isten fennhatósága alatt – békénket és oltalmunkat köszönhetjük” (Hobbes 2001: 197). A berendezkedés keretein belül: az uralkodó bármilyen cselekedetre feljogosítást kap (b_1); az uralkodó hatalmának forrása az alattvalók egymással kötött megállapodása, de ő nem része a szerződésnek, ezért nem szeghet szerződést (b_2); az uralkodó hatalma nagyobb, mint alattvalói összességének hatalma (b_3); stb.¹¹

A természeti állapot

Már korábban is utaltam rá,¹² hogy Hobbes voltaképpen az angol polgárháború tapasztalataiból kiindulva vázolta fel a kiindulópontnak számító természeti állapotot, amelybe nem „természetes” embereket, hanem kora polgárait helyezte be, a maguk civilizált igényeivel, elvárásaival együtt. Ilyen értelemben – úgy tűnik – Hobbes elméletét „fordított” logikai sorrend jellemzi, hiszen az ok-okozati összefüggések érvsorozatában a szerző az okozatból indult ki és haladt az okok felé. A következtetés vált tehát kiindulóponttá, és innen haladt a szerző visszafelé a „kezdetekhez”, amelyre kellőképpen felépíthető – és egyben legitimálható – a Hobbes-i értelemben vett szuverén hatalom.

Ha figyelembe vesszük tehát a Hobbes-i mű szerkezeti felépítésének főbb logikai mozzanatait, akkor nem véletlenül fogalmazódik meg az elemzőben kérdések egész sora: Milyen kiindulóhelyzetre van szükség, hogy olyan hatalmat lehessen igazolni, amelyet Hobbes valóban szándékozott meghirdetni és legitimálni? Miért kell olyan-

¹¹ A rekonstrukció szerkezetének alap gondolatát Orthmayr Imre: *Szerződéselmélet, aranykorelmélet, és társadalomtudomány* (9–37.) c. írásából kölcsönöztem. Lásd: http://real.mtak.hu/34260/1/Orthmayr_Imre_Szerzodeselmélet_aranykorelmelet_es_tarsadalomtudomany_u.pdf

¹² Célszerűnek tartom itt megjegyezni, hogy a tanulmány során többszörös gondolatismétléssel fog szembesülni az olvasó. Ezt akár „hibaként” is elkönnyelhetnénk, ne feledjük azonban, hogy Hobbes-tól egyáltalán nem idegen ez a technika. A *Leviatán* egyetlen (tizenharmadik) fejezetében például a szerző nem kevesebb, mint hat alkalommal tért vissza arra az alapvető gondolatra, hogy „közhatalom hiányában” mi minden van jelen (háborút okozó tényezők), és mi minden nincs jelen (békét elősegítő körülmények). A szerző bizonyára nem a túlzott ismétlés csapdájába esett, hanem ellenkezőleg, szándékosan térhetett vissza műve egyik központi gondolatára, annak újra meg újra történő fokozott hangsúlyozásáért.

TANULMÁNY

nak lennie ennek a kezdeti állapotnak, amilyennek Hobbes valójában leírta azt? Célja elérése érdekében voltaképpen milyen természeti állapotot sikerült az olvasó elé tárnia, és vajon ez milyen mértékben meríti ki a szerzői szándékot?

A logikai rekonstrukció alapján világosan körvonalazódik Hobbes elméletének fejlődési íve, melynek kiinduló fázisára az ember – a maga komplex és sajátos természetével – és az őt körülvevő antropológiai körülmények bonyolult egyvelege jellemző. Ez a környezet közhatalomtól mentes, de – nem kötelező erővel bíró – természeti törvényekkel átszőtt pusztaszerű természeti állapot. A továbbiakban két, egymáshoz kapcsolódó, egymással kölcsönös viszonyban lévő – a bevezetőben is megfogalmazott – szempont alapján szeretném megközelíteni az eredeti helyzetet, hogy rámutassak annak kevésbé egyértelmű jellegére és komplexitására.

Először, ha Hobbes filozófiájának egyik erénye nem a történelmi „igazság” felrészletezése, hanem mondandójának meggyőző erejében rejlik, akkor kihívó kérdésként tételezhető, hogy vajon mekkora *meggyőző erővel* bír, és mennyire *hiteles* az absztrakt, hipotetikus természeti állapot a 17. század olvasója számára, figyelembe véve az „átmeneti kor” filozófusának két alapvető szándékát: egyrészt, kifejtetni az állammal és a hatalommal kapcsolatos elméletét (*az írás szándéka*), másrészt úgy ábrázolni az emberi természetet és e természethez köthető eredeti állapotot, hogy az a lehető legnagyobb mértékben alapoza meg a szuverén hatalom szükséges voltát, illetve hogy ezen keresztül a lehető leghatékonyabban győzze meg a szerző a kor olvasóját filozófiájának „igazáról”, elméletének hitelességéről (*meggyőzés szándéka*).

E szerzői szándék kapcsán merülhet fel az a kérdés, hogy egyáltalán állt-e, állhatott-e Hobbes szándékában a *Teremtés* története és az általa ábrázolt természeti állapot közötti analógia *implicit* elfogadása.

Másodszor, az előző szemponttól nem függetlenül, indokoltnak tűnik két alapvető kérdés felvetése: Pontosan milyen tényezők összjátéka vezet (*A Leviatán* szoros szövegolvasata alapján) a katasztrófához, azaz a mindenki mindenki elleni háborújához? Valóban axiomatikus-e a totális háborúba torkollás, ahogy azt Hobbes látta és láttatni szándékozta?

Teremtés története versus Természeti állapot

Általános megközelítésben elfogadott, hogy elméletének kezdeti fázisát Hobbes olyan alapszerkezetre építette, mely – a szerző szándékaival összhangban – alátámasztja a totális hatalom létrehozásának szükséges voltát. A részkérdések szintjén kérdés azonban, hogy vajon hogyan szándékozta Hobbes bemutatni a hipotetikus állapot egyes mozzanatait (kiinduló helyzet, emberi természet, antropológiai körülmények stb.) annak érdekében, hogy minél hitelesebb képet adjon hatalomelméletének alapról. Ez azért sem lehetett könnyű feladat, mert ahogy korábban is említettem, Hobbes egyfelől komoly társadalmi-gazdasági-politikai átalakulások szemtanújaként, a keresztényi és a természettudományok eredményein alapuló világkép

TANULMÁNY

közötti átmeneti korszak filozófusa volt, másfelől, mert művében több helyen is kétértelmű gondolatokkal, ellentmondásokkal, hiányérzetet keltő szövegrészekkel szembesülhet az elemző.

Jelen tanulmányban nem célom az analitikus és kontextuális módszerek, és e módszerek, elsősorban oxfordi¹³, illetve cambridge-i¹⁴ hívei írásainak tüzetes elemzése, és a Hobbes-i megállapítások „szándékolt illokúciós”¹⁵ vonásának részletes kifejtése sem. Úgy gondolom azonban, érdemes – legalább az utalás szintjén – említést tenni ezekről, hiszen e módszerek (néha feltételezett „elavultságuk” ellenére) hozzásegíthetnek a természeti állapot néhány dilemmájának megfelelőbb feltárásához.

A szerzői szándék kapcsán Quentin Skinner ismert kérdésfelvetése juthat eszünkbe: „*Mi lehetett egy adott történelmi szereplő szándéka egy adott megállapítás megtételével?*” (Skinner 1997). Skinner felhívja a figyelmet arra, hogy a szerző megfogalmaz és leír egy szöveget (ez tehát egy szándékos tett), amely leginkább valamilyen ok vagy okok következményeként érthető meg. A *Leviatán* kapcsán, lássuk be, a mű megírásának szándékán túl, nem tűnik meglepőnek – a mű megírásával való szándékként – a következtetés a rend iránti szenvedélyéről ismert filozófus részéről, hiszen hihetőnek tűnik, hogy a kezdeti állapot áldatlansága eleve legitimálja a szerződéssel létrehozott, rendet és békét teremtő szuverén hatalmat.

Ha tehát elfogadjuk, hogy Hobbes filozófiájának egyik legalapvetőbb erénye annak meggyőző erejében rejlik, akkor joggal feltételezhetjük, hogy Hobbes szándékában kellett állnia magának a természeti állapotnak is a lehető legelfogadhatóbb és leghihetőbb bemutatása, még akkor is, ha a szerző nem történelmi tényeken, hanem absztrakción nyugvó helyzetet tárt az olvasó elé.

Ne feledjük, egy „üzenet” átadása kapcsán nemcsak a szerző fontos, hanem az olvasó is, és a szöveg jelentését nem egymagában a szerző vagy pusztán a szöveg, és nem is egyik vagy másik olvasó, hanem elsősorban az „értelmező közösség” (*interpretive community*) szabja meg (Fish 1980: 14), amelynek a szerző is részese.¹⁶ Ha ez elfogadható, akkor szerzőt és olvasót nem lehet egymástól elszigetelten kezelni, hiszen az értelmező közösség mindkettőt magába foglalja, és e közösség befolyásolja, hogy mit olvas, és miként értelmez az olvasó. Azt is mondhatnánk, hogy a szerző – feltételezhetően – maga elé képzeli az olvasót, és művét befolyásol(hat)ja az olvasó elvárása és kívánsága (is).¹⁷ Ellenkező esetben a mű kevésbé tűnik hitelesnek az

¹³ Gregory Kavka, John W. Gough, David Gauthier és mások írásait említhetném elsősorban.

¹⁴ Q. Skinner mellett mindenekelőtt John G. Pockok, Richard Tuck és John Dunn munkáira gondolok.

¹⁵ A nyelv lokució és illokució jellegének elemzését lásd Austin 1990. E kérdés egyszerű összegzését lásd Skinner: 1997: 7–53, különösen 44–53.

¹⁶ Ahogy az alapvető politikai kifejezések fogalomtörténetének egyik megalapozója R. Koselleck is állítja, egy korszak eszméje, uralkodó szellemisége nem azonos a szellem kimagasló embereinek megfigyeléseivel, az jóval inkább „közösségi termék” (és a koreszmét – Koselleck szerint – szavak hordozzák).

¹⁷ „Writing is conditioned by the readers’ expectations and desires” (Sharpe 2000: 59).

TANULMÁNY

„interpretatív közösség” szemében. Hobbes bármennyire is külön filozófus a kortársak szemében, akkor is nehéz lenne őt teljesen kiszakítani ebből a közösségből.

Azt hiszem, nem túlzás azt feltételezni, hogy a 17. század embere többnyire a *Biblia* és a *Szentírást* magyarázó szövegek prizmáján keresztül olvasta a különböző filozófiai írásokat is, és ez vonatkozhat Hobbes művére is. Szekuláris törekvései¹⁸ ellenére ez nem lehetett meglepő Hobbes számára, mi több, akár szándékában is állhatott „beengedni” a *Teremtés* és a *Bűnbeesés* történetét az általa felvázolt természeti állapotba, műve hitelességének növelése érdekében.

Erre utalhat Tom Sorell, mondván, úgy tűnik, Hobbes eleve feltételezte, hogy a *Bűnbeesés* bibliai története egyfajta közös alapot jelenthet közte és saját műve olvasói között (Sorell 1986: 34).¹⁹

Találói lehet Sheldon Volin idevágó gondolata, melynek értelmében a Hobbes által lefestett természeti állapot a *Teremtés* és a *Bűnbeesés* történetének egyfajta politikai változata, „világi analógiája”, ugyanis a valamikori politikai rend teremtette állapotot (értsd az angol polgári forradalom előtti időszakot) az emberek szerették, elvesztették, aztán annak visszaállítására törekedtek (Wolin 1960: 264).

Leo Rauch is felhívja a figyelmet arra, hogy Hobbes politikaelmélete tulajdonképpen egy vallási mitológia szekuláris visszatükrözése, melyhez hozzáad a szerző néhányat a maga mítoszaiból (Rauch 1991: 89–102).

Hobbes természeti állapota és a *Bűnbeesés* közötti hasonlóságra mutat rá Norberto Bobbio is, aki azt állítja, hogy Szent Ágoston és Luther szerint az állam tulajdonképpen megoldás a bűnbeesésre, míg Hobbes szekuláris verziójában, véli Bobbio, a hatalom „nem a bűn orvoslásának, hanem az indulatok kordában tartásának eszköze” (Bobbio 1993: 68).

Michael Oakeshott szerint Hobbes egy új, világi mítoszt alkotott az emberiség bűnbeesése és megváltása terén: Szent Ágostontól kölcsönözhetette a mindenki mindenki elleni háborújának gondolatát, ugyanis Ágoston a Káin és Ábel példáján keresztül érzékeltette az egyetemes ellenségeskedés eszméjét (Oakeshott 1975: 56, 58, 82–83) és Hobbes maga is tett említést erre az ellenségeskedésre.²⁰

¹⁸ Szekuláris törekvései miatt nevezte őt több kortársa is „antiklerikális” gondolkodónak, mi több, még az „ateista” jelzőt is ráragasztották, ami azért szokatlannak számít a 17. században. Lehet, hogy túlzás ez a minősítés, az viszont kijelenthető, hogy a lelkiismeretnek és a vallás számos kérdésének kihívó kezelési módja olvasható ki a *Leviatán*ból.

¹⁹ Megjegyzendő, hogy Hobbes korabeli kritikussai úgy tekintettek az emberre, amilyennek lennie kellene, miközben Hobbes egyszerűen az emberi természetet a maga „valóságában” tárta fel, úgy, ahogy ő látta és láttatni akarta (Thorton, 2005: 5). Ezért nem az Édenre, hanem inkább a *Bűnbeesés*re helyeződik a hangsúly.

²⁰ A Káin és Ábel „egyetemes” jellegű ellenségeskedésére Hobbes nem a *Leviatán* eredeti (1651), hanem egy későbbi (1688) latin kiadásában tett utalást, mondván, hogy Káin nem merte volna megölni Ábelt közhatalom léte mellett, mely hatalom büntetést szabott volna ki rá tettéért (Curles [ed.] 1994). A Káin és Ábel története a totális háború alátámasztására jól példázza a *Szentírás* sajátos retorikával történő megközelítését (*Rhetorical use of Scripture*) (Thorton 2002).

TANULMÁNY

Quentin Skinner is megjegyzi, hogy akár párhuzam is vonható a bűnbe eső ember és Hobbes feltételezése között, amelynek értelmében az ember „ösztönös gonoszsa-ga” egyfajta politikai előfeltételezés.

A *Teremtés* és a Hobbes-i természeti állapot összekapcsolása olvasható ki Pat Moloney soraiból is, ugyanis Hobbes, véli Moloney, „újraolvasta” a *Teremtés* könyvét, és ahogy „Ádámnak nem volt szüksége isteni utasításra”, úgy Hobbes-nak „nem volt szüksége a *Paradicsom történetére*” (Moloney 1997: 242–266). Moloney szerint az sem kizárt, hogy az „átmeneti” korszak filozófusa új alapokra helyezte a *Teremtés* hagyományos értelmezését, ezért is akadt annyi kritikusa (Moloney 1997: 243).

Mindezek alapján felmerül egy (külön tanulmányt érdemlő) kérdés: Mennyire lehetett Hobbes vallásos? Jelen írás szempontjából ennél is fontosabb: mennyire lehet vallásos töltetű a Hobbes-i természeti állapot?

Az első kérdés kifejtése semmiképp nem célja e tanulmánynak,²¹ egy rövid megjegyzés erejéig azonban annyi bizonyos, hogy a válasz nem billen annyira egyértelműen az egyik vagy a másik oldalra, hiszen Hobbes nem tagadta a vallást, de azt pusztán emberi találmánynak vélte, mi több, a katolikus egyházra, mint a világi hatalom ellenében, külső hatalomként fellépő intézményre tekintett. A vallással kapcsolatos Hobbes-i gondolatok (Tizenkettedik fejezet) ezért nem véletlenül keltettek felháborodást a 17. században. Már a fejezet indító mondata elgondolkodtató: „*Mivel a vallásnak csak emberi megnyilvánulásai és gyümölcsei vannak, nincs okunk kételkedni abban, hogy a vallás magja is csak az emberben található meg*” (Hobbes 2001: 139). Ha bármit lát az ember, mondja Hobbes, aminek kezdete van, akkor joggal feltételezi, hogy annak oka is kell, hogy legyen. De ha az ember „*a dolgok valódi okai felől nem tud bizonyosságot szerezni, akkor feltételezi az okokat*” (Hobbes 2001: 139), vagy saját képzelőerejére támaszkodva próbálkozik magyarázatokkal. Az okok nem ismerte azonban félelmet kelt az emberben, és ebből Hobbes az ókori költőkre hivatkozva vonja le a maga indulatokat keltő következtetését is: „*Az isteneket az emberi félelem teremttette*”.²²

A természeti állapot esetleges vallásos töltete kapcsán nem kizárt, hogy Hobbes ez alkalommal is egy sajátos csapdába („átmeneti” állapotba) került. Egyik oldalról azért, mert aligha állhatott a szerző szándékába „túlzottan” átemelni elméletébe a *Teremtés* hagyományos értelemben vett (idilli állapotot jelentő) történetét (Thorton 2005: 6). Ez egyáltalán nem meglepő, ha arra gondolunk, hogy Hobbes arra a kiinduló tételre építette hatalomelméletét, hogy az erőszak a természetes ember vele-

²¹ Hobbes vallással kapcsolatos gondolatainak részletesebb kifejtése akkor lenne indokolt, ha műve átfogó elemzését tűznénk célul, vagy ha elsősorban Hobbes és a vallás kérdéskörét vizsgálnánk. Ezt a kérdést is érintve a *Leviatán* rövid, de átfogó összegzését lásd többek között: Ludassy 1999: 9–60.

²² Devin Stauffer szerint a *Leviatán*ból kiérződik Hobbes antiklerikális nézete (Stauffer 2010: 868–879). Nem véletlen, hogy vallási nézetei miatt nem voltak ritkák az egyházi támadások, kortársi felzúdulások. Hobbes és a vallás terén lásd még Miller 1988: 400–425.

TANULMÁNY

járója, ezért az erőszakkal (háborúskodással) telített élet eredendően jelen lévő, az ősidőktől fennálló állapot.

Másik oldalról pedig azért kerülhetett Hobbes csapdába, mert a *Teremtés* könyvének „túlzott” elutasítása (netán a *Bibliával* való fokozott szembenállása) művének hitelét, elfogadottságát áthatja alá, mindenekelőtt a kor olvasója szemében. Úgy tűnik tehát, hogy valahol a két pólus között „lavírozott” a szerző ebben a kérdésben: hitelessé szándékozhatta tenni művét, ezért *explicite* nem határolódhatott el teljes mértékben a vallás, a *Biblia* világától, másfelől azonban a *Teremtés* és *Bűnbeszés* történetét sem karolhatta fel maradéktalanul, mivel alapvető szándéka az Istentől független állami hatalom legitimációjának „tudományos” bizonyítása volt.²³ Természetesen ebből a célkitűzésből nem következik automatikusan a *Szentírás*tól való teljes elhatárolódás a természeti állapot ábrázolásában, a szuverén hatalom létrehozásának aktusát azonban már vallásmentes, kizárólag emberi (világi) alkotásként kellett megjelenítenie, a feltételezett szerzői szándék értelmében,²⁴ annál is inkább, mert Hobbes alapvető célkitűzései közé tartozott a lelkiismereten nyugvó hitvitákból fakadó, polgárháborút gerjesztő konfliktusoknak az állam életéből való kirekesztése is.

A totális háború elkerülhetetlensége

Ami a háborúba torkolló viszálykodás okait illeti, néha rutinszerűnek tűnik az emberi természetben megtalálható és a szerző által is kiemelt három fő okra hivatkozni: versengés, bizalmatlanság, dicsvágy.

„Az első arra indítja az embert, hogy nyereségért, a második, hogy biztonságért, a harmadik pedig, hogy hírnévért törjön rá másokra. Az első azért alkalmaz erőszakot, hogy uralkodhassék mások személye, felesége és jószágá felett, a második, hogy mindezt megvédje, a harmadik pedig semmiségek, egy szó, egy mosoly, egy eltérő vélemény vagy a lebecsülésnek bármilyen más jele miatt, amely vagy közvetlenül ellene irányul, vagy rossz fényt vet rokonaira, barátaira, hazájára, foglalkozására vagy nevére” (Hobbes 2001: 155).

A szerző szerint ezekből egyértelműen következik, hogy *„ameddig nincs közhatalom, amely mindenkit kordában tart, addig az emberek olyan állapotban élnek, amit*

²³ A modern tudományok eredményeit tárt karokkal fogadó gondolkodó szekuláris törekvései kézzel foghatóak, ezért is vallja Hobbes teljes meggyőződéssel, hogy mivel Isten törvényei nem képesek kordában tartani az emberi indulatokat – nem elég „erősek” ahhoz, hogy kössék az embert –, szükség van világi szuverén hatalomra a rend és a béke érdekében.

²⁴ Az állami hatalom emberre visszaeredeztető forrásával Hobbes tulajdonképpen az isteni erkölcsön alapuló állam helyébe a modern jogállam eszméjét jelenítette meg.

TANULMÁNY

háborúnak nevezünk, ez pedig mindenki háborúja mindenki ellen” (Hobbes 2001: 155–156).²⁵

A magam részéről úgy vélem, ez a magyarázat mindenképp kiegészítésre vagy inkább pontosításra szorul. Természetesen nem azt állítom, hogy Hobbes maga „tévedett” saját szövege megfogalmazásában, jóval inkább azt vallom, hogy a háborút generáló viszálykodás – fentebb is kiemelt – okai nem a háború magyarázatának kiindulópontjai (ahogy azt többnyire szokás értelmezni), azok inkább az emberi természet néhány alapvető jegyének következményei. Ha ez elfogadható, akkor a *versengés*, a *bizalmatlanság*, illetve a *dicsvágy* szerves részei ugyan, de nem kezdeti okai a háborúnak, ezért nem nyújtanak teljes és átfogó magyarázatot arra nézve, hogy miért is tűnik axiomatikusnak Hobbes művében, hogy a hatalommentes állapot embere a totális háború felé vezeti önmagát és embertársait.

A Hobbes-i természeti állapot háborúba torkollásának elkerülhetetlensége²⁶ – megítélésem szerint – az emberi természet és az antropológiai körülmények (sajátosságok) együttes hatásával magyarázható. Ahhoz tehát, hogy pontosabb (és teljesebb) képet kapjunk a háborús állapot okairól, a versengés, a bizalmatlanság, illetve a dicsvágy előzményeit kell görcső alá vennünk. Abban az esetben sikerül csak megfelelő mértékben kimutatnunk, hogy a szuverén uralkodó (korlátlan) hatalomgyakorlásának legitimálásához Hobbes kellő átgondolással ábrázolta a hipotetikusnak vélt kezdeti állapotot, ha a teljes szabadsággal²⁷ rendelkező és értelemmel felruházott emberek közötti *egyenlőségből* indulunk ki.²⁸

²⁵ Hobbes sajátos értelmezése szerint a háború nemcsak csatákból vagy harci cselekményekből áll, hanem a közismert harci szándékokból is (Hobbes 2001: 156).

²⁶ A félreértés elkerülése érdekében jegyzem meg, hogy amikor a Hobbes-i értelemben vett természeti állapotról beszélek, akkor eleve olyan állapotra gondolok, amelyben jelen van az „ész diktálta parancs”, az „értelem előírása”, mely azonban nem köti az embert. A természeti törvények tényleges követésére a mindenre kötelező erővel bíró szuverén hatalom létrejöttével kerülhet csak sor. Ilyen értelemben, a pre-politikai állapotban inherensen benne vannak a háborúhoz szükséges feltételek (az emberi természetén túl), ezért nem taglalom külön a közhatalom hiányát, mint a totális háború alapvető okát.

²⁷ Hobbes szerint a szabadság mindenki számára azt jelenti, hogy „*önnön erejét saját akarata szerint saját lényének, vagyis életének megoltalmazására használhatja fel, s következtetésképpen mindent megtehet, amit e cél érdekében saját megítélése és értelme szerint a legelőnyösebbnek tart*” (Hobbes 2001: 158–59). Leegyszerűsített formában vagy a szó eredeti értelmében szabadságon „*a külső akadályok távollétét értjük*”, de ha mégis vannak akadályok, amelyek felemésztik az ember erejének egy részét, akkor sem gátolhatják meg abban, hogy „*ereje megmaradó részét megítélésének és értelmének parancsa szerint használja fel*” (Hobbes 2001: 159).

²⁸ Az emberből kiindulva, Hobbes olyan antropológiai körülmények közé helyezi a szenvedélyeitől vezérelt individuumot, hogy az megfelelő alapot nyújtson államelmélete számára. A természeti állapot antropológiai sajátosságai lehetnek: korlátlan *szabadság* (az ember mindent megtehet, amire képes, élete védelmezéséért); az emberek közötti *egyenlőség* (viszonylag egyenlő testi és szellemi képességek, aminek köszönhetően senki nem érhet el magabiztos előnyöket másokhoz viszonyítva); a természetes értelem (inkább individuális, nem pedig kollektív); a *testvériség*, *szolidaritás*, *együttérzés* teljes hiánya (Hobbes elvágta annak lehetőségét, hogy az emberek közötti racionális kommunikáció feloldhassa a közöttük fennálló konfliktust); a *közös érdekek racionális be nem látása* (a végzetet jelentő felismerést megelőzően az emberek nem képesek kollektív érdekekben gondolkodni) (Tóth 2020).

TANULMÁNY

Itt nem pusztán arról van szó, hogy az emberek közötti egyenlőség középpontba állításával Hobbes egyenesen szembe menne a hierarchikus rend rendeltetésszerű egyenlőtlenségével, a társadalmat átszövő alá-, és fölérendeltségi viszonyokkal, hanem elsősorban arról, hogy Hobbes elmélete aligha állna meg a lábán az emberek közötti eredendő, viszonylagos egyenlőség nélkül a szűkös javak világában. Úgy tűnik, hogy az *önfenntartásból*, mint a legalapvetőbb ösztönből kiindulva, az emberek közötti *egyenlő testi és szellemi képességek*, és ezekre alapozva az ember önző természete, az önzésből fakadó (és gyakran kapzsiságba átkapó) *bírvágy*, illetve az élethez szükséges *jóságok szűkös voltának* közös hatása – *közhatalommentes* közegbe illesztve – képezi Hobbes államelméletének megalapozott kiindulópontját.

Az *egyenlőség* nem a szó legszigorúbb értelmében értendő Hobbes-nál, hiszen „*az egyik embernek a másiknál olykor nyilvánvalóan izmosabb teste és fürgébb a szeleme*”, de az egyenlőség mégis érvényes, mert:

„Mindent összevéve az ember és ember közti különbség nem annyira jelentős, hogy ilyen alapon az egyik ember olyan előnyöket követelhesen magának, amelyekre egy másik éppoly joggal igényt ne tarthatna. Mert ami a testi erőt illeti, még a leggyengébb embernek is elég ereje van ahhoz, hogy a legerősebbet megölje – akár cselvetés útján, akár pedig olyanokkal szövetkezve, akik hozzá hasonló veszélyben forognak. És ami a szellemi képességeket illeti, úgy vélem, hogy e téren az emberek közti egyenlőség még nyilvánvalóbb, mint a testi erő terén.” (Hobbes 2001: 153)

Világos, hogy Hobbes nem az abszolút értelemben vett egyenlőségről beszélt, bizonyára nem is volt szüksége arra, megfelelőnek tűnt ugyanis a laza értelemben vett, a realitáshoz közelebb álló egyenlőség (jelentéktelen mértékű egyenlőtlenség), amely épp megfelel a célnak: ha az emberek közötti különbségek nem lényegesek, hanem szerény mértékűek, akkor a politikamentes állapotban senki nem érezheti magát teljes biztonságban, mivel mindenki potenciális (és valós) veszélyforrást jelenthet mindenki más számára.²⁹ Hobbes hatalomelméletében alapvetően szükség van e sajátos antropológiai körülményre, mivel csak így lehet azt az átfogó, mindenkire kiterjedő viszálykodást jelentő állapotot ábrázolni, mely a totális háború irányába mutat.

A képességek viszonylagos egyenlőségéből a szerző az *önfenntartáshoz* szükséges dolgok megszerzésének *esélyegyenlőségére*, illetve a célok elérésére irányuló *reményegyenlőségre* helyezte a hangsúlyt és lássuk be, nem véletlenül, hiszen a szűkös javak – akár egymagában, akár másokkal összefogva – megszerzésére irányuló

²⁹ Ez a gondolat meg is fordítható: az egymással szemben álló emberek közötti egyenlőtlenségeknek oly szerényeknek kell lenniük, hogy senki ne érezhesse magát biztonságban.

TANULMÁNY

egyenlő remény olyan mértékű motivációt kölcsönöz a természetes ember számára, mely az önzéssel párosulva mindenképp a háborús állapot előidézéshez járul hozzá. Az esélyek és a remény egyenlőségének kihangsúlyozása megfelelő kiindulópontnak tűnik a mindent átfogó versengés, a bizonytalanság és a dicsvágy számára, megte-remtve ezzel a szerző által ábrázolandó állapot alapvető előfeltételeit.

Az emberek közötti egyenlőség mellett Hobbes államelméletének megalapozá-sához szükség van tehát az egyáltalán nem következetes emberi önzésre is, amely az önfenntartási törekvésben arra készíti az embert, hogy másokra való tekintet nélkül minél biztonságosabb helyzetet teremtsen önmaga számára. Ennek záloga a veszély megelőzése, vagyis az, hogy *„erővel vagy csellel mindenkit leigázzon, akit csak tud, míg aztán már nem lát maga körül olyan nagyhatalmat, amely fenyegethetné”* (Hobbes 2001: 154). Logikai következmény, hogy a biztonság növelése *hatalomhal-mozáshoz*³⁰ (bírvágy) vezet, erre azonban nemcsak biztonsága, hanem *dicsvágya* (mások fölé kerekedési törekvése és ezzel önmaga mások általi elismertetésének vágya) is készíti az embert, aki azt szeretné, hogy *„embertársai úgy értékeljék, mint ahogy ő értékeli önmagát”*, és hogy minél több megbecsülést legyen képes kicsikarni, ha kell, erőszakkal (Hobbes 2001: 155).

Az önérdekeit követő ember hatalomhalmozási törekvése azonban abszurd, mi-vel állandó törekvése ellenére sem képes annyi hatalmat felhalmozni ebben az ál-lapotban, hogy képes legyen önmagát sokáig fenntartani (Ennek nincs tudatában a természetes ember, mindaddig, amíg nem jön el a „felismerés” nagy pillanata). Mi több, önnön hatalma növelésére irányuló törekvése nem mindig történik a szük-ségletekkel összhangban, ugyanis *„akadnak olyanok, akik hatalmuk fitogtatásában örömeiket lelik, és hódításaikban messzebbre mennek, mint ahogy azt biztonságuk megkívánja”* (Hobbes 2001: 155). Ezek alapján úgy tűnik, önzése, bírvágya és dics-vágya mellett a természetes embert a *kapzsiság* is jellemzi (közvetlenül kapcsolódva a dicsvágyhoz), melynek készítésére állandóan többet szeretne megszerezni, mint amennyi biztonságához szükséges lenne. Ez viszont aligha eredményez „békés” ver-sengést: a biztonságos versenyszellem helyett a dolgok megszerzése többnyire ag-resszivitásba torkolló támadás útján valósul meg.

Ilyen értelemben az önfenntartó emberek lehetnek támadók vagy védekezők. Az előbbiek komoly veszélyt jelentenek az utóbbiakra, az utóbbiak viszont hamar vál-toztatásra kényszerülnek, annak ellenére, hogy ők *„szívesen élnének nyugalomban szerény hatáiraikon belül, de a puszta védekezésre támaszkodva huzamosabb ideig nem tudnak ellenállni”, ezért ők is arra kényszerülnek, hogy „támadás útján növeljék hatalmukat”* (Hobbes 2001: 155).

³⁰ Hobbes szerint a hatalom „általánosságban véve azokat az eszközöket jelenti, amelyek valakinek egy adott pillanatban valamely jövőbeli, jónak tetsző dolog eléréséhez rendelkezésére állnak” (Hobbes 2001, 120–121).

TANULMÁNY

Mintha feloldhatatlan ellentmondással szembesülnénk: a természetes ésszel rendelkező ember önfenntartásra, biztonságra, kényelmes életre, azaz a maga javára törekszik, mégis bizonytalanság és önpusztítás felé közeledik a másokkal való versengésben. Úgy tűnik, újból az egyén és közösség örökzöld dilemmájának felerősödését tapasztalhatjuk, amelyben nem csak az indulataitól és szenvedélyeitől vezérelt ember mond ellent önmagának, és önnön céljainak abszurd dolgok megtételével, hanem az ellentmondásokkal telített természeti állapot is megtagadja önmagát azal, hogy a végzethez közeledve önnön felszámolásán munkálkodik (Horváth 2001: 134).

Ebből az abszurd helyzetből való kilábalásra, a csapdaszerű ellentmondás (amelynek értelmében a biztonságos, kényelmes életre törekvés tulajdonképpen az önpusztítás állapota felé sodorja az embert) feloldására a politikamentes állapotban maradással – Hobbes szándékával összhangban – nincs megoldás. Nem tűnik meglepőnek e szerzői következtetés, hiszen az eredeti állapotról sötét képet festő filozófus antropológiai pesszimizmussal a tarsolyában bizonyítja, hogy fokozott *egoizmus* miatt az ember egymaga nem képes kordában tartani indulatait, szenvedélyeit külső segítség nélkül. Hobbes tehát egyáltalán nem törekedett a természeti állapoton belüli abszurd helyzet önmagában való felszámolására, ellenkezőleg, annak fokozott fenntartására törekedett, ami abból is kiérződik, hogy határozottan szembe ment a *zoon politicon* vagy a *homo societas* híveivel, újból és újból kiemelve, hogy a mindenkire kötelező erejű közhatalom hiányában az önző ember képtelen társadalmi életre. Ezzel a kanti „társiatlan társiasság” fokozottabb verziója juthat az olvasó eszébe: az ember egyszerre individuum és társas lény, egyszerre önző és altruista, ennek viszont végzetes konfliktus lehet az ára.

Úgy tűnik, a békés életre törekvés ellenére a természetes ésszel rendelkező pre-politikai ember azért (is) kerül ebbe a sajátos csapdába, mert racionálisnak tűnő egoista döntéseit egyéni szinten hozza meg, másokra való tekintet nélkül, cselekedetei azonban társas szinten érzékelhető irracionális következményekkel járnak.³¹ Más szavakkal, az ésszerűnek és megfelelőnek tűnő egyéni cselekedetek végül is (társas szinten) konfliktusfokozó tényezők. A természeti állapot e központi dilemmáját analitikus megközelítésben, a modern játékelmélet egy közismert példáján, a *fogoly dilemmán* keresztül szeretném valamelyest érzékeltetni.

Tételezzük fel, hogy a természeti állapot két szereplője, János és István két különböző módon viszonyulhatnak egymással szemben: békés vagy agresszív magatartás (közeledés) révén. Táblázatba foglalva, a következő (logikailag elfogadhatónak tűnő) lehetőségekről beszélhetünk:

³¹ Annak ellenére, hogy az egyén – közösség, individuum – társadalom viszonya más értelmezést nyer napjainkban, mint Hobbes korában, a modern döntéselméletben is kénytelenek vagyunk szembesülni e dilemmával, hiszen a Kenneth Arrow által is megfogalmazott tétel értelmében a döntéselmélet egyik paradoxonja, hogy az egyéni racionális döntések összegzése irracionális kollektív döntést eredményeznek.

TANULMÁNY

1. táblázat. Békés és agresszív magatartás a természeti állapotban

		JÁNOS	
		Békés magatartás	Agresszív magatartás
ISTVÁN	Békés magatartás	80%-os túlélési esély mindkét fél számára*	20%-os túlélési esély Istvánnak, 95%-os túlélési esély Jánosnak
	Agresszív magatartás	95%-os túlélési esély Istvánnak, 20%-os túlélési esély Jánosnak	50%-os túlélési esély mindkettőjük számára

Forrás: Saját szerkesztés

* Mivel a természeti állapotban az emberek viszonylag egyenlő fizikai és szellemi képességekkel rendelkeznek, azonos helyzetben túlzás nélkül adhatunk nekik azonos túlélési esélyt.

Istvánra való tekintet nélkül János a következőképpen gondolkodik:

Első lehetőség: „Ha István békés, és én is békés vagyok, akkor 80%-os a túlélési esélyem. Ha István továbbra is békés, én viszont agresszív vagyok, akkor a túlélési esélyem 95%-osra növekedik. Előnyösebb tehát agresszívnak lennem” – mondja János.

Második lehetőség: „Ha István agresszív, én meg békés vagyok, 20%-os túlélési eséllyel kell beélnem. Ha István agresszív és én is az vagyok, a túlélési esélyem 50%-osra növekszik. Ez esetben is előnyösebb agresszívnak lennem” – véli János.

Jánosra való tekintet nélkül István – analóg módon – a következőképpen gondolkodik:

Első lehetőség: „Ha János békés, és én is békés vagyok, akkor 80%-os a túlélési esélyem. Ha János továbbra is békés, én viszont agresszív vagyok, akkor a túlélési esélyem 95%-osra növekedik. Előnyösebb tehát agresszívnak lennem” – győzi meg magát István.

Második lehetőség: „Ha János agresszív, és én békés vagyok, nem sok esélyem van a túlélésre (20%). Abban az esetben viszont, ha támadására agresszióval válaszolok, akkor lényegesen nagyobb lesz a túlélési esélyem (50%). Ez esetben is előnyösebb számomra az agresszív magatartás” – következtet István.

Világos, hogy a másik félre való tekintet nélkül (önzés), illetve külső ellenőrző tényező (közhatalom) hiányában, a viszonylag egyenlő felek logikai következtetése (racionális egyéni döntési szándék) nem kevesebb, mint az, hogy agresszív magatartással lényegesen növelni lehet a túlélési esélyeket. Hobbes-i értelemben, mint tudjuk, az öfenntartás érdekében akár az agresszivitás is megengedett a hatalommentes állapotban. Döntéseik eredményeként János és István egyaránt 50-50%-os túlélési esélyt kapnak. Kollektív szinten ez azonban irracionális döntés, hiszen a mindkét részről jövő békés magatartással 80%-osra emelhetnék túlélési esélyüket.

TANULMÁNY

Az egyéni racionális döntéseknek azért is vannak irracionális kollektív következményei, mert az emberi szenvedélyeket kordában tartó hatalom hiányában a természetes ember bírvágyát, illetve a kollektívára (is) ható döntéseit nem az ésszerűség, hanem az egyéni önzés dominálja, ezért követi a természetes ember kizárólag a saját előnyét szolgáló „játékszabályokat”.

Bizonyos értelemben az érzelmek és az ésszerűség összjátéka olvasható ki Jean Hampton írásából is (Hampton 1986: 58–64), aki egyfelől Hobbes meggyőző erejű racionális érveit követve ad ésszerű magyarázatot a totális háború elkerülhetetlenségére, másfelől David Gauthier gondolatai nyomán (Gauthier 1979) azt vallja, hogy a háborút nem a racionalitás, hanem az emberi szenvedélyek okozzák (Hampton 1986: 63). Részben ezzel magyarázható az is, hogy a természeti állapot embere nem engedelmeskedik a békét eredményező, megváltoztathatatlan és örök érvényű erkölcsszabályoknak, ugyanis szenvedélyei fölülírják a természeti törvényeknek való engedelmisségi törekvéseit (Hampton 1986: 64). Érzelmi törekvései viszont lehetetlenné teszik, hogy a szabályok mentén kövesse, és valóban megvalósítsa önfenntartását.

Ahogy Kevevári is összegzi, a háborús állapot elkerülhetetlen, és ennek oka tehát az emberi természet, a szűkös javak és a közhatalom hiányának együttes hatásában keresendő (Kevevári 2019: 1). Ne feledjük azonban, hangsúlyozza Hobbes, mégis van kiút. Az ösztönök, érzelmek, indulatok, illetve az ésszerűség és értelem egyfajta kombinációja közbelép „az utolsó pillanatban” azért, hogy véget vessen az áldatlan állapotnak, amelybe természete révén került az ember. A helyzet tehát nem végzetes, ugyanis ez az állapot „*részben érzelmeinken, részben értelmünkön alapuló lehetőséget is nyújtja nekünk, hogy kikerüljünk belőle*” (Hobbes 2001: 158). Érzelmei és végtelen önzése önmagukban elkerülhetetlen háborúba taszítaná az embert, halálfélelme hatására és Istentől kapott értelme révén azonban „időben” ráeszmél arra, hogy a béke előnyös alapelveinek követésével (a szuverén hatalom létrehozásával) kordában lehet tartani a szenvedélyeket, el lehet kerülni az önpusztítást, és meg lehet teremteni a viszonylagos békét jelentő rendet.

Összegzés

Annak ellenére, hogy már többször elhangzott a tanulmányban, a záró részben mégis összegzem tömören a természeti helyzeten nyugvó Hobbes-i elmélet lényegi aspektusait. A kényelmes élethez szükséges dolgok iránti vágya és az a remény, hogy a szükséges javak elérhetők munkával (vagy akár cselszövésével), olyan érzelmi kategóriák, amelyek önfenntartási ösztöne ellenére egy állandósult háború állapotába sodorják az embert. Helyzete azért nem végzetes, mert *halálfélelmétől* indítva, Istentől kapott értelme révén az ember rájön a katasztrófából való kijutás lehetőségére.

TANULMÁNY

A kihívó feladatot azonban a békés és biztonságos együttélés megteremtésének mikéntje képezi, hiszen a természeti törvények ismerete önmagában nem fogja a primitív ösztönöket és a kiszámíthatatlan hajlamokat megfékezett vágyakká, korlátok közé szorított indulatokká finomítani. Ezért mentőövként szolgál a természeti ember számára az a felismerés, hogy élete megőrzéséhez egy külső tényezőre (*szuverén hatalom*) van szükség, amely képes kötelezővé tenni a békét jelentő normatív szabályokat. A Hobbes által felépített logikai láncreakcióban az eredeti helyzet voltaképpen a hatalom és a „törvény hitelét legitimáló fikció”.

Hobbes vállalkozása sikeresnek bizonyul, hiszen a *Leviatán* gondos olvasása azt a benyomást kelti, hogy komplexitása és belső ellentmondásai ellenére a természeti állapot megfelelő logikai alapot nyújt az állam létrejötté, a szuverén hatalom léte, a polgári állapot szükségszerűségének bizonyítására. Kérdés persze, hogy a fentebb bemutatott kérdések mellett milyen más tényezők és/vagy szempontok nehezít(het)ik tovább az olvasó és az elemző dolgát. Amint a bevezetőben is említettem (1. jegyzet), a Hobbes-i természeti állapot további négy – dilemmás – kérdésének megválaszolására egy következő tanulmányban kerül sor.

Irodalom

- Austin, J. L. (1990): *Tetten ért szavak*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Balogh L. L. (2010): „A leviatán autonómiája”. *Magyar Filozófiai Szemle* 54(2): 101.
- Bobbio, N. (1993): *Thomas Hobbes and the Natural Law Tradition*. Chicago – London, University of Chicago Press.
- Curles, E. (ed.) (1994): Thomas Hobbes, *Leviathan with Selected Variants from the Latin Edition of 1688*. Indianapolis – Cambridge.
- Fish, S. (1980): *Is There a Text in this Class? The Authority of Interpretive Communities*. Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- Gauthier D. P. (1979): *The Logic of Leviathan*. Oxford, Clarendon Press.
- Hampton, J. (1986): *Hobbes and the Social Contract Tradition*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Hobbes, Th. (1994) [1640]: *The Elements of Law*. Oxford, Oxford University Press.
- Hobbes Th. [1642]: *De Cive* Public Library UK. <http://www.public-library.uk/ebooks/27/57.pdf> (utolsó letöltés ideje: 2020. 08. 30.)
- Hobbes, Th. (1998) [1651]: *On the Citizen*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Hobbes, Th. (2001) [1651]: *Leviatán*. Kolozsvár, Polis Könyvkiadó.
- Horváth B. (2001) [1943]: *Angol jogelmélet*. Budapest, Pallas Stúdió – Attraktor.

TANULMÁNY

- Kevevári I. (2019): „A fenavad, aki uralkodik felettünk: a szuverenitás fogalmának dekonstrukciója Jackes Derrida kései előadásában”. *Iustum Aequum Salutare* XV (1), 53–70. http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20191sz/03_Kevevari_IAS_2019_1.pdf (utolsó letöltés ideje: 2020. 07. 28.)
- Laslett, P. (1967): „Social Contract”. In: Edwards, P. (ed.): *Encyclopedia of Philosophy*, 7.
- Ludassy M. (1999): *Elhizsem, mert ésszerű*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Ludassy M. (2007): „Halandó istenség és mesterséges örökkévalóság. A „Leviatán” metaforái”. *Holmi*, 2007/1., 45–53. http://epa.oszk.hu/01000/01050/00037/pdf/holmi_2007_01_045-053.pdf (utolsó letöltés ideje: 2020. 10.15)
- McCormick, P. (1976): „Social Contract: Interpretation and Misinterpretation”. *Canadian Journal of Political Science*, 9(1): 63–76.
- Miller, B. (1988): „Hobbes: On Religion”. *Political Theory*, Sage Publications, Inc., 16(3): 400–425.
- Moloney, P. (1997): „Leaving the Garden of Eden: Linguistic and Political Authority in Thomas Hobbes”. *History of Political Thought*, 18(2).
- Oakeshott, M. (1975): *Hobbes on Civil Association*. Oxford, Basil Blackwell.
- Orthmayr Imre (2013): „Szerződéselmélet, aranykorelmélet és társadalomtudomány”. *Magyar Filozófiai Szemle*, 57(1): 9–37. http://real.mtak.hu/34260/1/Orthmayr_Imre_Szerzodeselmélet_aranykorelmélet_es_tarsadalomtudomany_u.pdf (utolsó letöltés ideje: 2020. 07. 11.)
- Rauch, L. (1991): „Secular Fall and Redemption in Hobbes’ Leviathan”. In: Shaw, W. P. (ed.): *Praise Disjoined: Changing Patterns of Salvation in 17th Century English Literature*. New York, Peter Lang.
- Sharpe, K. (2000): *Reading Revolutions – The Politics of Reading in Early Modern England*. New Haven – London, Yale University.
- Skinner, Q. (1997): „Jelentés és megértés az eszmetörténetben”. In Horkay Hörcher F. (szerk.): *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe*. Tanulmány Kiadó, Pécs.
- Sorell, T. (1986): *Hobbes*. London, Routledge & Kegan Paul.
- Spinoza, B. (1997) [1677]: *Etika*. (Ford. Szemere Samu, átdolgozta Boros Gábor), Budapest, Osiris Kiadó.
- Stauffer, D. (2010): „Of Religion” in Hobbes’s Leviathan”. *The Journal of Politics*, The University of Chicago Press, 72(3): 868–879.
- Stephen, L. (2013) [1904]: *Hobbes*. London, Hard Press Publishing.

TANULMÁNY

- Thorton, H. (2002): „Cain, Abel and Thomas Hobbes”. *History of Political Thought*, 23(4), winter 2002. <https://www.jstor.org/stable/26219895?seq=1> (utolsó letöltés ideje: 2020. 07. 22.)
- Thorton, H. (2005): *State of Nature or Eden?: Thomas Hobbes and His Contemporaries on the Natural Condition of Human Beings*. Boydell & Brewer, University of Rochester Press.
- Tóth J. (2020): *Társadalomfilozófia*. Szegedi Tudományegyetem <http://eta.bibl.u-szeged.hu/2496/> (utolsó letöltés ideje: 2020. 08. 20.)
- Warrender, H. (1957): *The Political Philosophy of Hobbes*. Oxford, Clarendon Press.
- Wolin, Sh. S. (1960): *Politics and Vision – Continuity and Innovation in Western Political Thought*. Boston, Little, Brown & Co. Inc.

TANULMÁNY

Hat-e a korrupció a választókra? – egy bayes-i ökonometriai elemzés¹

TÓTH ANDRÁS² – BARCZIKAY TAMÁS³ – ATANASZOV DÁVID⁴

ABSZTRAKT

A tanulmány korrupciókutatási szempontból vizsgálja a 2010 és 2016 közötti magyar politikai élet napirendállítási törekvéseit. A rendelkezésre álló adatok segítségével egy hatéves időszak havi adatsorai alapján, eltérő statisztikai módszerekkel becsüljük, hogy volt-e hatása a korrupció proxyként használt európai uniós források kihelyezésének a kormánypárt támogatottságára. Az alkalmazott bayes-i vektor autoregresszió eredményei nem szolgáltatnak bizonyítékot a hipotézisre, mely szerint az EU-támogatások növekedésével járó korrupciónövekedés csökkenti a kormányzópart népszerűségét a teljes szavazókorú népességben belül.

KULCSSZAVAK: korrupció, ökonometriai modell, bayes-i vektor autoregresszió, szavazói magatartás

ABSTRACT

Does the corruption affect to the voters? – a Bayesian econometric analysis

The study examines the agenda-setting aspirations of Hungarian political life between 2010 and 2016 from a corruption research perspective. Using the available data, we estimate, based on the monthly data series of a six-year period, using different statistical methods, whether the allocation of European Union funds used as a proxy for corruption had an impact on the support of the ruling party. The results of the applied Bayesian vector autoregression do not provide evidence for the hypothesis that the increase in corruption associated with the increase in EU subsidies reduces the popularity of the ruling party among the entire voting population.

KEYWORDS: corruption, econometric model, bayesian vector autoregression, voting preferences

1. Bevezetés

A rendszerváltás utáni korrupció eredete visszanyúlik a késői Kádár-korba (Lengyel, 1998), melynek forrása talán a korrupt privatizáció, amely során először tör-

¹ A cikk az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült. A szerzők ezúton is szeretnék megköszönni a segítséget.

² Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely; e-mail: tothandhu@gmail.com

³ Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely; e-mail: Barczikay.Tamas@tk.mta.hu

⁴ EPAM Systems, atanaszov.david@gmail.com

TANULMÁNY

tént meg a politikai hatalom gazdasági hatalommá változtatása (Balázs 1991). Vársárhelyi Mária már 1998-ban felhívta a figyelmet arra, hogy a korrupció az oka az állami intézményekbe vetett bizalom csökkenésének és a politikai apátiának. Különösen igaznak tartotta ezt azért, mert a politikai elit alkotja meg a kereteket jogszabályok és stratégiák formájában a korrupció elleni fellépésre, azonban ezeket a szabályokat csak a „kisember” kis korrupciójára alkalmazzák, miközben a politikai elit büntetlenül szegi meg az általa felállított szabályokat.

A rendszerváltás utáni magyar választások történetében kulcsszerepet játszottak a korrupciós ügyek (Balázs 2002). A Horn-kormány 1998-as választási vereségében a Tocsik-ügy néven elhíresült botránynak volt kiemelkedő szerepe (Révész 2008). A 2002-es választási kampányban az SZDSZ a Lop-Stop jelszóval kampányolt sikeresen, hogy aztán 2004-ben a koalíciós partner miniszterelnök rombolja le a párt maradék tekintélyét azzal a váddal, hogy tele van korrupciós ügyekkel (Fábián et al. 2010). A 2010-es választások előtti korrupciós botrányok (a hírhedt Nokiás doboz ügy) kétségkívül hozzájárultak a Fidesz sikeréhez (Németh et al. 2011). A 2010-es kormányváltás óta sem csendesedett el a korrupció körüli politikai harc. Az ellenzéki pártok egyik legfontosabb üzenete a kormánypárti politikusok korrupciós ügyeinek felhánytorgatása. Ugyanakkor, a kormánypártok 2014-es választási győzelmének fontos mozzanata volt az egyik vezető ellenzéki politikus látványos letartóztatása korábbi állítólagos korrupciós ügye miatt.

A témával foglalkozó tudományos irodalom a korrupció folyamatos növekedését jelzi (Ligeti 2016), melynek növekedésével a közvélemény is tisztában van. Az Európai Bizottság közvélemény-kutatásai is alátámasztják, hogy a választópolgárok egyre súlyosabb problémának látják a korrupciót. 2017-ben a megkérdezettek 86%-a vélte úgy, hogy Magyarországon jelen van a korrupció, és 58%-uk gondolta úgy, hogy a korrupció szintje súlyosbodott az elmúlt három évben. A magyar lakosság jóval magasabbnak ítélte meg a korrupció jelenlétét, mint az uniós átlag (68%, illetve 43%). A magyarországi korrupciós fertőzöttség megítélési aránya a harmadik legmagasabb az EU-ban, Ciprus és Spanyolország után. A népesség 69%-a véli úgy, hogy ezt a típusú korrupciót nem üldözik kellőképpen (amely szintén az egyik legmagasabb arány az EU-ban), és csak 19%-a gondolja fordítva. A társadalom mindössze 4%-a vélekedett úgy, hogy az elmúlt három évben csökkent a korrupció szintje, 33% pedig azt gondolta, hogy ez változatlan maradt. Ami a politikai korrupciót érinti, 77, illetve 76%-a a magyaroknak úgy vélekedik, hogy a korrupció jelen van a helyi, illetve az országos közintézményekben. Vagyis meglepően magasnak ítélik meg a politikai korrupció mértékét (Civitas 2018: 11).

Egy, az intézményesített korrupciót vizsgáló tanulmány arra a következtetésre jutott, hogy Magyarországon a közpénzek illetéktelen megszerzésére szakosodott hálózatok működnek, amelyek szerepe túlmutat a „szokásos” 10-15%-os korrupciós járadék megszerzésén (Jancsics – Jávör, 2012). Az Európai Bizottság 2015. évi országjelentése megállapította, hogy a „közsférában a döntéshozatalt és a közbeszer-

TANULMÁNY

zéseket befolyásoló korrupció továbbra is aggodalomra ad okot". A korrupció növekedését a Transparency International 2017. évi jelentése is rögzítette. A Civitas Intézet (2018) külön könyvet adott ki a legfontosabb korrupciós esetekről.

A tudományos eredmények is azt mutatják, hogy aggasztóan magas és növekszik a korrupció mértéke Magyarországon (Transparency International 2008). Különös gond az intézményesedett politikai korrupció, mely növekedése nyomán Szántó Zoltán hálózatosodott (2011), Ligeti Miklós (2019) rendszerszintű korrupcióról beszél. Innes (2014) az állam foglyul ejtésének új formájáról, Magyar (2013) pedig egyenesen rendszerszintű korrupcióról, maffiaállamról értekezik. Magyar szerint a maffiaállami rendszerszintű korrupció jellemzője az, hogy a végrehajtó hatalom az intézményi környezet szétzilálásával megteremti saját maga számára az ellenőrizetlen cselekvés szabadságát és ezzel a rendkívül széles mozgástérrel visszaélve a hatalmon lévők és szövetségeseik érdekeit juttatja érvényre. A korrupció rendszerszintűvé válásával az illetéktelen előnyöket célzó döntések a központi állam cselekvéseiben is megjelennek.

Az intézményesített korrupció egyik legfontosabb területe az európai uniós támogatások elosztása. Az európai uniós pénzek elosztásának folyamatát a hálózatosodott csalás egyik terepeként mutatja be Szántó és szerzőtársainak tanulmánya (2011). A Transparency International (2015) külön tanulmányban foglalkozott az európai uniós pénzek körüli korrupcióval. A jelentés kiemeli az uniós pénzek forrásbőségét, ami különlegesen nagy korrupciós teret generál (Transparency International 2015). Az uniós projektek esetében a TI úgy találta, hogy a támogatás-elbírálás alábbi szakaszai különösen alkalmasak arra, hogy korrupció terei legyenek: 1) Indokolatlanul kiválasztott fejlesztési célok; 2) Befolyás érvényesítése a projektkiválasztási folyamatban; 3) Pályázatok kedvező elbírálása magas arányú pályázatírói díjazás ellenében; 4) Pályázatok kedvező elbírálása túlrazott szolgáltatás igénybe vételéért cserébe; 5) Piaci árnál lényegesen magasabb árral elszámolt költségek; 6) Egy konkrét ajánlattevőre szabott közbeszerzés; 7) A közbeszerzési kiírás „finomhangolása” a piac korlátozása céljából; 8) Megbízás odaítélése saját erő juttatása ellenében.

A EU-s pályázatok korrump jellege az egyik legtöbbet felvetett kérdés a magyar sajtóban. Ezt a hangulatot erősítették meg az OLAF vizsgálatai és a folyamatos hírek az EU büntető szankcióiról Magyarországgal szemben a nagyarányú korrupció miatt (Polyák 2018, Népszava 2018, Napi 2018). Az EU-s pénzek esetében a politikai korrupció lehetőségét elősegíti a döntési folyamatok központosítása, amely 2010 óta különösen erősödött (Transparency International 2008).

Tanulmányunkban arra keresünk választ, vajon a sajtóhírek és elemzők szerinti nagymértékű korrupció, amivel a választópolgárok döntő többsége is tisztában van, befolyásolja-e a kormánypártok támogatottságát, a választó polgárok politikai preferenciáit?

A tanulmány szerkezete a következő. Először áttekintjük a korrupcióval foglalkozó politológiai irodalom vélekedését a korrupció és a politikai népszerűség kapcsa-

TANULMÁNY

latáról. Ez alapján megfogalmazzuk hipotéziseinket. A tanulmány második részében empirikusan vizsgáljuk a korrupció és a politikai közvélemény időbeli alakulásának kapcsolatát. Ennek során bemutatjuk a felhasznált adatsorokat és azok statisztikai tulajdonságait. Ismertetjük a becslések elméletét, majd az elmélet és az eljárások alkalmazásával BVAR-modellt illesztünk az idősorokra és közöljük az eredményeket. Tanulmányunk konklúzióval zárul, melyben válaszolunk a hipotézisekre és felvázoljuk a kutatás folytatásának lehetséges irányait.

1.1. Irodalom áttekintés: a korrupció és a politikai népszerűség kapcsolata

Az irodalomban a korrupció jelenségének leírása nem mindig egyértelmű. A szakirodalom általánosan elfogadott álláspontja szerint a korrupció azonos az egyéni haszonszerzéssel a hivatali hatalommal való visszaélés révén (Treisman 2000). Ennek a megfogalmazásnak (Rothstein 2008) azonban van egy sajátos hiányossága, miszerint nem fogalmazza meg, mit is jelent a hivatali hatalommal való visszaélés. Kurer (2005) és Rothstein (2008) szerint a korrupció fogalmába beletartozik az is, amikor a kormányzati pozícióban levő személy eltér a függetlenség elvétől és ennek révén szerez egyéni előnyt. Rothstein Mungiu és Pippidi (2006) tanulmányára hivatkozva a korrupció fogalomkörébe sorolja továbbá a klientizmust, patronázst, politikai előnyszerzést vagy nyújtást, és a harmadik fél diszkriminációját is. Della Porta és Vannucci (1997: 231–232) kifejezetten politikai korrupcióról beszélnek annak a jelenségnek a kapcsán, ha a hatalmat gyakorló személy visszaélve pozíciójával eltér az államigazgatásban elvárt érdekmentes döntéstől.

Bull és Newell (1997, 2003) szerint a politikai korrupció egyik legfontosabb formája az erőforrások allokációja a politikai párt érdekei szerint, amit angolul *pork and barrel* politikának hívunk. Magone (2003) és Papp (2019) egyaránt rávilágít, hogy az európai strukturális alapok jelentős forrásai a tág értelemben vett politikai korrupciónak, azaz *pork and barrel* politikának. Mint ahogy irodalom áttekintésünk kimutatja, a sajtó hírek és a magyarországi korrupcióval foglalkozó irodalom szerint feltehető, hogy nem csak politikai előnyszerzés figyelhető meg, hanem a tényleges anyagi haszonszerzés is.

A tudományos közvéleményben azonban vitatott kérdés az, hogy a korrupció megléte és észlelése mennyire befolyásolja a választási eredményeket. Ecker – Glinitzer – Meyer (2016) szerint a korrupció érzékelésének fontos szerepe van az éppen kormányzók megbüntetésében, leváltásában, míg Heidenheimer (2002) szerint elsősorban a választók haragját vonja maga után. Rosenstiel és Mitchell (2003) szerint a korrupció fontosságát a választók szemében aláhúzza a média szerepe, illetve az, hogy a média szívesen foglalkozik a témával. A Civitas Alapítvány Fekete könyve (2018) alapján a korrupció a „rossz kormányzás” legfontosabb jele, mert többnyire

TANULMÁNY

együtt jár a jogállamiság megsértésével. Ezzel szemben sok szkeptikus véleménnyel is találkozhatunk.

Beck (1988), Beck-Stegmaier (2000), Klašnja és Tucker (2013), valamint Hazama (2017) megközelítésében a választópolgárok értékelésének az egyik legfontosabb komponense a gazdasági helyzet alakulása, melyet tipikusan a választások előtti egy év perspektívájából ítélnék meg, így a megelőző három év történései kevésbé fontosak. A szakirodalom ezt a jelenséget az utólagos eredmény értékelésen alapuló szavazásnak hívja (retrospective voting) (Lewis-Beck et al. 2013). Ezen felül a nemzeti politikai rendszerek sajátosságai (Charon 2011) és a sajtó hatása (Chang et al. 2010) megakadályozhatja a korrupció miatti felháborodás átalakulását kormányellenes szavazattá. Fontos tényező mindemellett a kormányzati korrupciót kifogásoló ellenzék hitelessége (Krause – Méndez 2009). Pavao (2018) érvelése szerint, ha a korrupció mélyen átjárja a társadalmat és általánosan jellemző mind az éppen kormányon levő politikusokra, mind a kormányzásból kiesett, éppen ellenzékben levőkre egyaránt, akkor könnyen elveszítheti a választók számára fontos megkülönböztető jellegét, melyből fakadóan nem válik választást motiváló tényezővé. Ehhez a problémakörhöz kapcsolódik a pártrendszer szerkezete is, amely csökkentheti vagy növelheti a választás lehetőségét (Xezonakis 2012).

Az irodalom egy ága azon vitatkozik, hogy vajon a két párt versengésére alapozott rendszer vagy a nyitottabb pártrendszer megengedő választási rendszerei a kedvezőbbek a korrupt politikusok túlélésének. A vitához kapcsolódóan az irodalom egyetértést mutat abban, hogy egy domináns párt által uralt rendszerben (Sartori 1976) az uralkodó párt megítélésében fontos szerepet játszik a korrupció asszociációja (Schleiter – Voznaya 2014), mivel az ilyen politikai helyzetben, ahol az ellenzék távol van a hatalomtól, a korrupcióért való felelősség egyértelmű és ezért a választók az uralkodó pártot okolják (Tavits 2007).

Szintén nem elhanyagolható, hogy a korrupció az állam melyik szintjén jelentkezik (Gingerich 2009). Manzetti és Wilson (2007) megítélése szerint a paternalista országokban, ahol erős a patrónus-kliens viszony beágyazottsága a társadalmi mindennapokban, a választók engedékenyebbek a korrupcióval szemben. Ehhez hasonló Weschle (2016) megállapítása, aki amellet érvelt indiai vizsgálatai alapján, hogy a választók inkább elítélik azt a típusú korrupciót, ami csak a korruptak meggazdagodását szolgálja, viszont azzal együtt tudnak élni, ha a korrupció egyben hozzájárul mások jobblétéhez, még ha ez egy választói csoport szavazatainak megvásárlását is jelenti. Ezt Weschle egy keynesianus multiplikátor hatásként interpretálta, mely magyarázza a félrenézést a jólét emelkedés tükrében. Fernández-Vázquez és szerzőtársai (2016) hasonló jelenséget fedeztek fel Spanyolországban: azoknak a polgármestereknek az újraválasztási esélyei voltak rosszabbak, akik nem osztottak vissza az állampolgárok nagyobb csoportjainak. North és szerzőtársai (2012) eredményei alapján, a politikai káosz utáni helyzetben a választók számára fontosabb a

TANULMÁNY

rend helyreállítása, mint a korrupció. Ilyen poszt-káosz helyzetben Northék szerint a választók „*fausti alkut*” kötnek: a korrupciótól való eltekintés a rendért fizetett „ár”.

Látható a politológiai irodalom megosztottsága a korrupció választási eredményekre gyakorolt hatását illetően. A választók, mint láttuk, nem csak a korrupció törésvonala mentén szavaznak, sőt akár még a korruptabbnak tartott pártot is választathatják, ha a korrupció ellenére javul az életszínvonaluk, amit a kormányzó pártnak tudnak be, Linde – Erlingsson (2013), Lewis-Beck (2013) szintén amellett érvelnek, hogy a választás soha nem egydimenziós, s csak a korrupció megítélése egy elem a szavazók végső ítéletében. A zavart fokozza, hogy az egyes választások tapasztalatait feldolgozó empirikus kutatások is ellentmondásosak. Vannak, amelyek azt támasztják alá, hogy a szavazók büntetik a korrupciót (Peters – Welch 1980, Ferraz – Finan 2008, Banerjee 2014), mások szerint ez nem igaz (Golden 2010, Golden 2015, Winters 2013).

Az irodalom áttekintése rávilágít arra, hogy ugyan feltételezi (és részben normatív-erkölcsi alapon el is várja), hogy legyen kapcsolat a korrupció és a választási eredmény között, azonban az elméleti modellek és kutatási eredmények nem mutatnak egyértelmű képet. Ezt a kétértelműséget az is alátámasztja, hogy a források mennyi mentséget hoznak fel arra, hogy mégis miért szavaznak a választók nagy csoportjai (esetleg többsége) az általuk is korruptnak tartott politikusra, miközben tisztában vannak a korrupció negatív következményeivel. A korrupció választókra gyakorolt hatását azért is nehéz felmérni, mert az esettanulmányok esetében a kutatók jórészt visszamenőleg következtetik ki az okokat a választási eredmény ismeretében, és utólag értelmezik a szavazók döntését. Ebben az értékelésben mint láttuk, az utolsó év nagyobb szerepet játszik a megelőző évek eseményeinél. A kutatások másik nagy csoportja egy adott időpontban felvett kérdőív adatainak elemzésére támaszkodik és ennek révén próbálják felmérni a korrupcióhoz társított attitűdöket (Csapodi et al. 2011, Fenyvesi 2014, Keller 2014). A kérdőíves felmérések adatain alapuló egyszerű statisztikai számítások azonban nem képesek közvetlenül vizsgálni a korrupcióészlelés változásának időbeliségét, s emiatt egy adott későbbi pillanatban létező véleményét vetítenek vissza múltbeli események megítélésére.

1.2. Hipotézisállítás

Az irodalom összefoglalás kimutatta, hogy a korrupció politikai hatását vizsgáló tudományos irodalom megosztott abban a kérdésben, hogy döntő hatása van-e a választások kimenetelére a korrupcióval kapcsolatos ellenérzéseknek. Azt is láthattuk, hogy az eddig tipikusan alkalmazott survey alapú kutatási módszerek inkonzulzív, vagy egymásnak ellentmondó eredményeket hoztak annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy vajon a nagyméretű és folyamatos korrupció észlelése befolyásolja-e a kormányzó pártok támogatottságát, a választó polgárok politikai preferenciáit.

TANULMÁNY

Tanulmányunkban egy új becslési módszer alkalmazására teszünk javaslatot, a korrupció és a választási eredmények kapcsolatának vizsgálatára, ami segít az utólagos rekonstrukció veszélyeinek, illetve a kutatói szelektív értékelés csapdájának elkerülésében. Ez a módszer a korrupcióészlelés véleményformáló hatásának megfigyelése a bayes-i vektor autoregresszió (BVAR) segítségével. A BVAR minden általunk felhasznált politikai és gazdasági idősorra becsül egy saját és az összes többi változó késleltetett értékein futtatott regressziót, majd a regressziók maradéktagjának segítségével szimulálja az egyes változóknak bekövetkezett egységnyi sokkok hatását a teljes egyenletrendszerre. A sokkok hatását impulzusválasz függvényekkel (*impulse response function* – IRF) grafikusán ábrázolhatóvá tudjuk tenni.

Az általunk választott elemzési út lehetővé teszi a korrupció politikai preferenciákat befolyásoló hatásának időben visszamenőleges vizsgálatát, illetve a korrupció választói magatartásra gyakorolt hatásának elemzését. A cikk célja annak mérése, hogy vajon a korrupció mértékének változása kihat-e a választópolgári attitűdökre. Ahhoz, hogy ennek mérésére vállalkozni tudjunk, a következő alapfeltételezésekkel élünk, a közgazdasági irodalomban általánosan alkalmazott *ceteris paribus* modellezés mintájára.

A korrupció forrásai közül egyedül az európai uniós pénzek elosztásához kapcsolódó megjelenést vizsgáljuk. Ennek az egy korrupciós forrás kiválasztásának metodológiai okai vannak: az európai uniós pénzek kiáramlása mérhető folyamat. Másrészt a GDP 4-5%-át jelentő európai uniós források elosztása az egyik legnagyobb forrása az intézményes korrupciónak az irodalomszemle szerint. Köztudásnak tekinthető, hogy az uniós támogatások elosztása korrupcióval jár, amit alátámasztanak nemcsak a sajtóhíradások, tudományos elemzések, de a politikai pártok egymás elleni vádaskodásai és az EU-hatóságok a médiában és a nyilvánosságon széleskörűen ismertett jelentései is. A korrupcióról szóló híradások és a mindenhol hallható pletyka szerint szinte köztudásnak számít, hogy van egy „korrupciós állandó”, vagyis a közpénzek elköltésénél feltételezetten 20% körüli összeg az, amit a politikusok visszakérnek személyes vagy politikai célokra. A sajtóban számtalan cikk található, ami erről a 20%-os, általunk korrupciós állandónak elnevezett járadékról nyíltan beszél (lásd például Civilhetes 2016, Origo 2018). Az EU-s pénzek elosztása centralizált, a kormányzat felelősségi körébe tartozó folyamat, ezért tisztán látható a választópolgárok számára a kormányzat felelőssége. Az EU-s támogatások elosztási mechanizmusa számtalan feltárt korrupciós lehetőséget jelent, amit az irodalom áttekintésekor bemutattunk.

Ezen tényezők alapján az EU által biztosított források elosztásának időbeli alakulását, a korrupció mértékét jelző indikátornak vettük. Pontosabban az EU-s pénzek országba áramlásának mértékét a korrupcióváltozás indikátorának tekintjük. Az egységnyi forráskiáramlás sokkja a modellben közvetlenül hat a közvélemény-kutatások által mért választói preferenciák arányára.

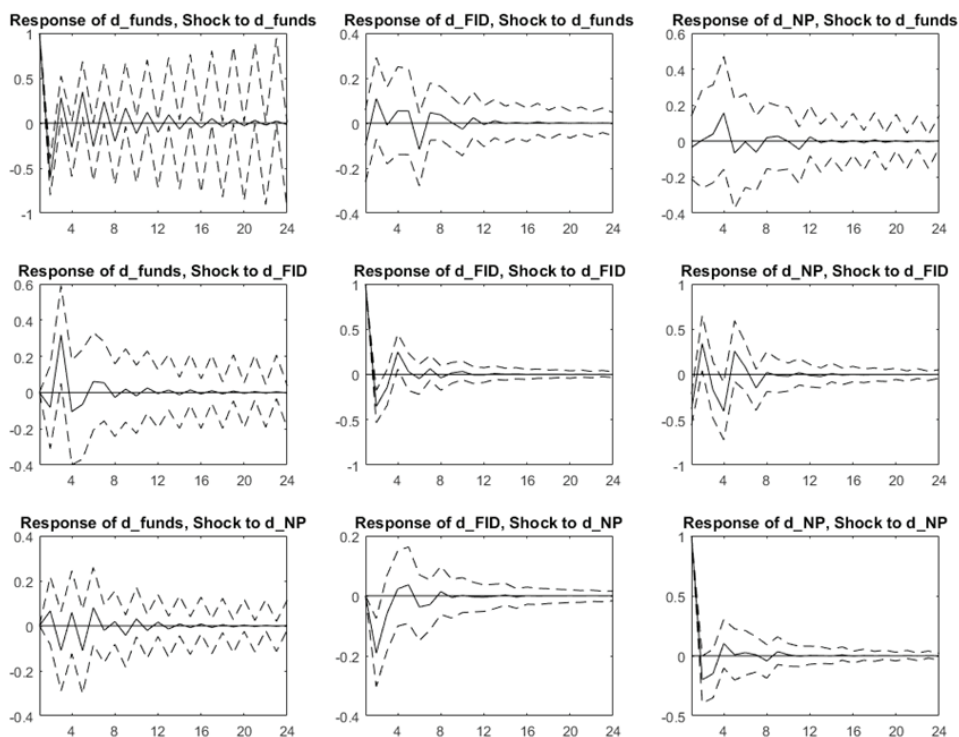

TANULMÁNY

Elemzésünkben azt vizsgáljuk bayes-i vektor autoregresszió alkalmazásával, hogy az EU-s pénzek beáramlásának üteme hatással van-e a választópolgárok politikai választására?

A bayes-i vektor autoregressziók a társadalomtudományokban gyakran alkalmazott OLS-regresszióval ellentétben nem egy darab, hanem változónként egy egyenletet becsülnek és az összes többi változó késleltetését is tartalmazzák. A számítás bonyolultsága miatt, a hagyományos módon nem értelmezhető időben lejátszódó folyamatok impulzusválasz függvények segítségével grafikusán interpretálhatóak. Az impulzusválasz függvények megmutatják, hogyha az egyik változóban egy egységnyi sokk, azaz valamilyen irányú változás történik, akkor a többi változó arra időben hogyan reagál. Egy három idősort tartalmazó BVAR esetén kilenc impulzusválasz függvényt becsülhetünk, mivel a változó a saját késleltetett értékein keresztül önmagára is hat.

1. ábra. A Fidesz (1. sor 2. oszlop) és a preferenciával nem rendelkezők (1. sor 3. oszlop) arányának változása, addicionális EU-s erőforrás beáramlásának hatására

Forrás: Saját szerkesztés

TANULMÁNY

Az IRF értelmezését az 1. ábrán keresztül mutatjuk be. A modell egyenletei a Fidesz támogatottságának és a preferencia nélküli szavazókorúak társadalomban mért arányát, valamint korrupció proxyként az országba beáramlott EU-s források millió euróban mért mennyiségét tartalmazzák a 2010 és 2016 közötti időszakban. Az 1. ábra alapján egy egységnyi támogatás beáramlása a Fidesz és a pártpreferencia nélküliek arányát közel 0,1, illetve 0,2 százalékponttal növeli. A hatás dinamikája azonban eltérő. A vízszintes időtengelyről leolvasható, hogy a Fidesz esetében az ad-dicionális pozitív támogatottság csak egy hónapig tart, míg a preferencia nélküliek esetén lassabb, de négy hónapos növekedés figyelhető meg. Statisztikai értelemben egyik hatás sem tekinthető szignifikánsnak, mert mind az alsó, mind a felső hiba-határ tartalmazza a nullát.

A tanulmányunk célja, hogy olyan impulzusválasz függvényeket becsüljünk, amelyekkel a korábban bemutatott kutatási kérdés statisztikailag tesztelhető.

A BVAR metodológia segítségével nyomon tudjuk követni, hogy az EU-s pénzek beáramlásának arányában, amit egyben a korrupció indikátorának is tekintünk, változik-e a választópolgárok politikai attitűdje, eltávolodnak-e a kormányzó politikai párttól, vagy változatlan marad a kormányzó párt támogatottsága. Ezen kérdések megválaszolásához a lehetséges impulzusválaszok következő aleteit kell vizsgálni:

1.2.1. A növekvő kihelyezett források meggyőzik a preferencia nélkülieket a pozitív gazdasági változásokról és így emelkedik a kormánypártra szavazók aránya (pork and barrel).

1.2.1.1. a eset: Ebben az esetben az 1. ábrához hasonló impulzusválasz függvények között, a beáramló források impulzusára a politikai preferenciával nem rendelkezők arányának válasza szignifikánsan csökken (1. sor 3. oszlop IRF-függvény), míg a Fideszt támogatók arányának válasza szignifikánsan nő (1. sor 2. oszlop IRF-függvény).

1.2.1.2. a eset: Abban az esetben, ha a kormánypártot támogatók arányának válasza szignifikánsan növekszik, de a preferencia nélküliek változása statisztikailag nem csökken szignifikánsan, az új szavazóknak a szimpátia szavazata más pártoktól áramlik át a kormánypárt irányába.

1.2.1.3. a eset: Amennyiben egyik válasz sem szignifikáns, függetlenül az eltérés irányától, akkor a forrásbővülésnek nincs statisztikai értelemben vett közvetlenül kimutatható hatása a politikai preferenciák változására. Ennek egy lehetséges magyarázata, hogy a *pork and barrel* hatás ellensúlyozza a korrupció növekedését, ez azonban közvetlenül nem támasztható alá a modell segítségével.

TANULMÁNY

1.2.2. A növekvő kihelyezett források meggyőzik a kormánypárti szavazókat a korrupció növekedéséről és így csökken a Fidesz szavazók aránya a preferencia nélküliek növekedésével párhuzamosan (korrupció észlelés).

1.2.2.1. aleset: Ebben az esetben a források pozitív egységnyi sokkja miatt az impulzusválasz függvények között a kormánypártot választók arányának válaszfüggvényében szignifikáns csökkenés figyelhető meg, míg a preferencia nélküliek arányának válasza szignifikánsan nő. A változások a kiábrándulás jelenségére utalnak.

1.2.2.2. aleset: Ha a Fideszt támogatók arányának válaszfüggvénye a forrás sokk hatására szignifikánsan csökken, de a preferencia nélküliek arányának válasza nem szignifikánsan nő, akkor közvetetten kimutatjuk, hogy az általunk nem mért ellenzéki pártokhoz áramlottak át a szavazók.

1.2.2.3. aleset: Ha egyik változás sem szignifikáns, visszakapjuk az 1.2.1.3. alesetet, amely szerint nem tudunk statisztikai kapcsolatot kimutatni az idősorok között, vagy a hatás komplex természeténél fogva közvetlenül nem vizsgálható.

A potenciális kimeneteleket az 1. táblázat foglalja össze:

1. táblázat. Potenciális kimenetek az impulzusválasz függvények alapján

Kimenetel	ΔFID (irány/szignifikancia)	ΔNP (irány/szignifikancia)	Értelmezés
1.2.1.1.	+ és szignifikáns	- és szignifikáns	P&B miatt átszavazás a Fideszre a preferencia nélküliekből
1.2.1.2.	+ és szignifikáns	inszignifikáns	P&B miatt átszavazás a Fideszre ellenzékekből
1.2.1.3.	inszignifikáns	inszignifikáns	A feltételezett statisztikai kapcsolat nem létezik vagy a P&B hatása ellensúlyozza korrupció növekedését
1.2.2.1.	- és szignifikáns	+ és szignifikáns	Korrupció észlelése és kiábrándulás
1.2.2.2.	- és szignifikáns	inszignifikáns	Kiábrándulás és átszavazás másik pártra
1.2.2.3.	inszignifikáns	inszignifikáns	A feltételezett statisztikai kapcsolat nem létezik vagy a P&B hatása ellensúlyozza korrupció növekedését

Forrás: Saját szerkesztés

TANULMÁNY

Az 1. táblázatban nem tüntettük fel részletesen azokat a lehetséges eseteket, amelyek empirikusan vagy a hipotézisünk alapján nem bírnak jelentőséggel. Például a felhasznált politikatudományi elméletek alapján nem értelmezhető, ha a beáramló források hatására mind a kormánypárt, mind a preferencia nélküliek aránya szignifikánsan nő, tehát az ellenzéki pártok szavazóinak egy része átszavaz a Fideszre, más része pedig kiábrándul saját pártjából és preferencia nélküli lesz (ezt támasztja alá a Fidesz és a preferencia nélküliek idősorainak kontraciklikus mozgása (lásd később a 3. ábrán). Mivel a források felett a kormányzópárt diszponál, így az ellenzéki pártokból való kiábrándulás nem feltétlenül indokolható meg. (Ez lényegében az 1.2.1.3. és 1.2.2.3. esetek esetén vizsgálható közvetetten a pártpreferenciák IRF-jeiből.) A sokkhatásra történő negatív válaszok empirikusan nem meggyőzőek, mert egy ilyen hatáshoz a vizsgált időszakban az ellenzéki pártoknak jelentősen meg kellett volna erősödnie. Az érvényes esetek alapján a következő tesztelhető hipotéziseket tudjuk felállítani.

Hipotézis 1.: A kormányzati korrupció önálló tényezőként hat az állampolgárok politikai attitűdjére.

Ez azt feltételezi, hogy a kormányzati korrupció nagyságrendjének változása nyomán statisztikailag szignifikáns módon változik valamilyen irányban az állampolgárok politikai attitűdje.

Ezt nyomon követhető módon támasztják alá az ismertetett 1.2.1.1. és az 1.2.2.1. esetek, illetve részben, de pontosan nem rekonstruálható módon az 1.2.1.2. és 1.2.2.2. potenciális kimenetek.

Hipotézis 2.: A kormányzati korrupció nem önálló tényező, hanem egy komplex percepció rendszer része, s ezért jelentősége jóval kisebb, mint amit számos kutató feltételez.

A második hipotézis azt feltételezi, hogy a kormányzati korrupció növekedésének vagy csökkenésének a hatása önmagában nem mérhető a választópolgárok politikai attitűdjére, mert a szavazók egy komplex hatásrendszer alapján alakítják ki politikai véleményüket, amiben a korrupció egy, s messze nem a legfontosabb hatóerő.

Ezt támasztják alá az 1.2.1.3. és az 1.2.2.3. esetek, amelyek impulzusválaszaiban az EU-s támogatások hatása statisztikailag inszignifikáns a többi változóra, de az ellenzéki pártokból történő kiábrándulás irányából közvetetten feltételezhető a szignifikáns hatás. A második hipotézis tesztelésére a kormánypárt támogatóinak impulzusát kell vizsgálni a preferencia nélküliek válaszána arányára.

TANULMÁNY

2. Adatsorok és tulajdonságaik

A következőkben bemutatjuk a felhasznált adatokat, azok forrását és a felhasználásuk mögött álló logikát. Az idősorok statisztikai modellezéséhez továbbá matematikai feltételeknek is teljesülniük kell, így stacionaritási vizsgálatot végzünk minden kiválasztott adatsoron.

2.1. ADATSOROK BEMUTATÁSA

2.1.1. Európai uniós források beáramlása

Az Európai Unió által 2010. 05. 01. és 2016. 02. 28. közötti 70 hónap során Magyarországnak nyújtott támogatások volumenét az Átlátszó.hu portálon elérhető pályázati támogatásokat aggregáló kimutatásból nyertük⁵, amely a hivatalos kormányzati statisztikákon alapul⁶.

A közel hat évet felölelő havi adatsort a Magyar Nemzeti Bank által számított fogyasztói árindexek segítségével, 2017. márciusi bázisra számítottuk át⁷. Havi gyakoriságú deflátor hiányában az új bázist nem a makrostatisztikákban megszokott módszertannal kalkuláltuk, de a CPI politikai szempontból még jobb választás is, mivel a fogyasztási cikkeken bekövetkező árváltozás a fogyasztók (azaz a szavazók) számára könnyebben érzékelhető.

A forintban megadott összegeket a modellezés során a Magyar Nemzeti Bank makrostatisztikák alapján havi középárfolyamon euróra váltottuk. Az átváltásra a későbbi modellezési fázisban volt szükség, mivel a százalékpontban mért népszerűségi mutatóktól való nagy volumenbeli eltérés az eredmények értelmezését jelentősen megnehezíti. Az idősor átlaga 424,37 millió euró, egy 23,03 és 2217,88 millió euró közötti intervallumon.

⁵ Átlátszó.hu: <https://adat.atlatszo.hu/eu-kereso/>. Letöltés ideje: 2018. 05. 11.

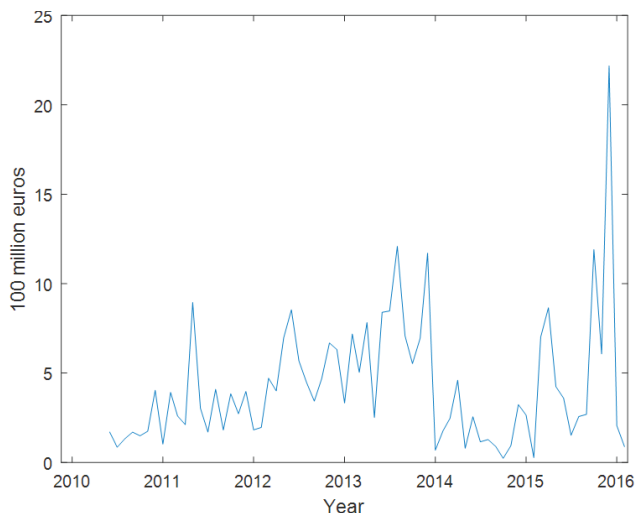
⁶ EU pályázati portál. Letöltés ideje: 2018. 05. 11.

⁷ MNB CPI: <https://www.mnb.hu/statisztika/statisztikai-adatok-informaciok/adatok-idosorok/i-fomakrogazdasagi-adatok>. Letöltés ideje: 2018. 05. 11. A bázisidőszak az előtanulmány megírása idején került kiválasztásra. Mivel a becsléseken a bázisidőszak nem változtat, így a korábbi eredményeinket használtuk.

TANULMÁNY

2. ábra. EU-s források beáramlása 2010 és 2016 között

Forrás: Saját szerkesztés

A 2. ábrán látható idősről látszik, hogy a kormányzó párt a 2014-es választások előtt folyamatosan növelte a források felhasználását. 2013 decemberében egy jelentős esést követően egészen márciusig ismét növekedtek a kifizetések. A csökkenés oka az Új Széchenyi Terv programozási időszakának 2013. végi zárása volt. Ezt követően 2014 januárjától egészen az áprilisi választásokat megelőző időszakig folyamatosan növekedtek a kifizetések, majd egészen 2014 novemberéig visszaesést láthatunk. Ezek alapján jól kimutatható a stratégiai célú forrásfelhasználás az EU-s támogatások idősről.

2.1.2. Közvéleménykutatások eredményei

Az időselemzés elvégzéséhez megfelelő minőségű közvélemény-kutatási adatokra van szükség. Ebből az okból kifolyólag az eltérő közvélemény-kutató cégek által közölt méréseket mennyiségi és minőségi szempontok szerint értékeltük.

A felhasznált közvélemény-kutatások idősorai elérhetőek a kozvelemenykutatok.hu tematikus honlapról⁸. A kutatáshoz szükséges adatsorok az Ipsos/ZRI (88,57%) és a Nézőpont Intézet (98,57%) esetén a legnagyobb lefedettségűek a vizsgált időszakban. A többi intézet esetén sajnos olyan mértékű az adathiány, hogy az idősoros elemzés technikailag nem kivitelezhető.

⁸ Forrás: <http://kozvelemenykutatok.hu/>. Letöltés ideje: 2017. 05. 18.

TANULMÁNY

Adatminőség szempontjából, a megkérdezettek száma és a hibahatárok alapján vizsgáltuk a különböző intézeteket. Mindkét potenciális adatszolgáltató esetén személyes kérdőívek kitöltésével történik az adatfelvétel. Az Ipsos/ZRI CAPI (computer-assisted personal interviewing), azaz számítógéppel segített adatfelvételt végez, míg a Nézőpont Intézet TAPI (tablet-assisted personal interviewing), azaz táblagéppel segített kérdőívezéssel dolgozik. Mivel mindkét eljárás igényli a kérdezőbiztos személyes közreműködését, így minőség szempontjából azonosnak tekinthetjük az adatsorokat. A minta elemszáma alapján a Nézőpont Intézet kétszer akkora, 2000-es mintával dolgozik, ami a mintavételi hiba egy százalékponttal kisebb értékben is látható.

2. táblázat. Közvélemény-kutató intézetek metodológiája

	Ipsos/ZRI	Medián	Nézőpont	Századvég	Tárki
Adatfelvétel	Személyes	Személyes	Személyes	Telefonos	Személyes
módszere	(CAPI)	(CAPI)	(TAPI)	(CATI)	(CAPI)
Minta elemszáma	1000 fő	1200 fő	2000 fő	1000 fő	1000 fő
Hibahatár	$\approx \pm 3, 2\%$	$\approx \pm 2, 9\%$	$\approx \pm 2, 2\%$	$\approx \pm 3, 2\%$	$\approx \pm 3, 2\%$

Forrás: Saját szerkesztés

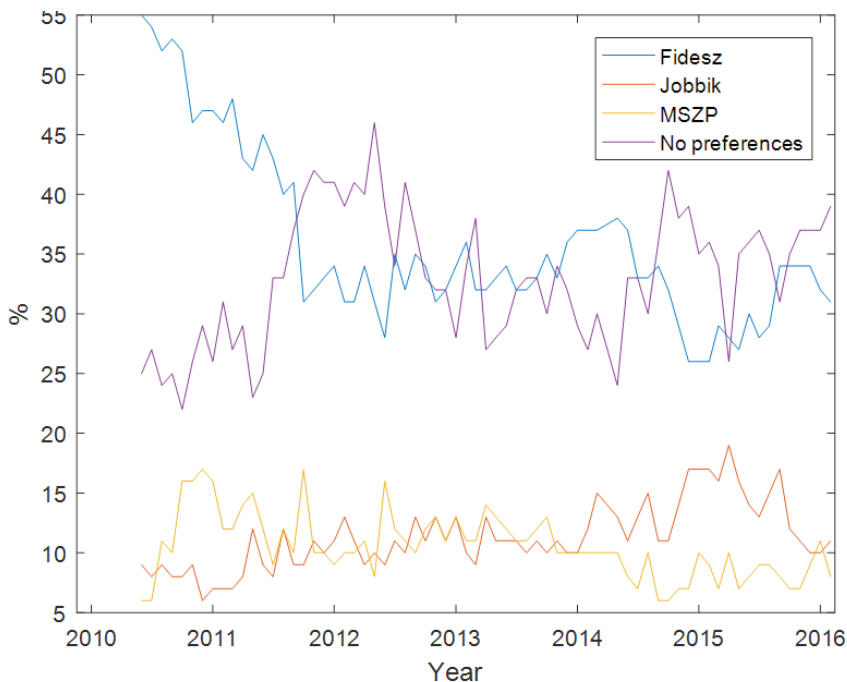
Az eddigi minőségi kritériumokon túl empirikus benchmarkként használtuk a 2014-es országgyűlési választásokat. A választáson a Fidesz 45%-os eredményt ért el, amihez a legközelebb a Tárki felmérése került 38%-kal. A Nézőpont Intézet 37%-ot mért, míg az Ipsos/ZRI több mint 13 százalékpontot tévedve, csupán 32%-ot prognosztizált. A relatíve nagy tévedések a korábbi közvélemény-kutatások során is jellemzőek voltak Magyarországon (Angelusz, 2002), így érdemes a felhasznált idősorokat úgy megközelíteni, mint a preferenciaváltozást mutató adatsorokat és nem mint pontos becsléseket.

Összegezve igaz, hogy a Nézőpont Intézet méréseivel összevetve a Tárki alacsonyabb mintából jobb becslést adott, azonban a vizsgált időszak adatainak csupán 77,14%-át tartalmazza az idősora. Az Ipsos/ZRI pedig bár magas lefedettséggel rendelkezik, mérései pontatlanabbak a Nézőpont Intézet becsléseinél. Mivel a Nézőpont Intézet 2000 fős minta alapján, megközelítőleg $\pm 2,2\%$ -os hibahatár mellett mér, így az ő méréseit használtuk fel az adatbázis elkészítése során.

TANULMÁNY

3. ábra. Nagyobb pártok támogatottsága 2010 és 2016 között

Forrás: Saját szerkesztés

A Nézőpont Intézet adataiból a kormányzópárt és a preferencia nélküliek idősorait használtuk fel, ahol az utóbbi kategóriába a bizonytalan és rejtőzködő szavazók is beleesnek. A 3. ábra alapján úgy gondoljuk, hogy a Fidesz támogattságának változása kontrapozíciós a preferencia nélküliek csoportjával szemben, így a többi nagyobb pártot nem érdemes bevenni a modellbe. Azaz a szemmel látható ellentétes mozgás miatt feltételezhetjük, hogy amennyiben valaki a korrupció miatt többé nem támogatja a kormányzópártot, az nagyobb valószínűséggel lesz preferencia nélküli, mint más párt támogatója.

A megfigyelések szűk keresztmetszetét az EU-s források adatainak elérhetősége képezi. A 2014-es választás hónapjában hiányzó adatpontokat lineáris interpolációval helyettesítettük, hogy minél kisebb mértékben változtassuk meg az adatsorok információtartalmát. A teljes adatbázis így három idősort és 70 havi megfigyelést tartalmaz a 2010. május és 2016. február közötti intervallumban.

TANULMÁNY

2.2. STACIONARITÁS VIZSGÁLATA

Az idősoros becslések többsége – így a különböző VAR-modellek is – csak stationárius adatsorokkal végezhető el. Ezért minden idősorunk stationaritását ADF-teszt segítségével ellenőriztük. (A teszt részletes ismertetése az *A függelékben* található.) A szükséges úgynevezett kovariancia stationaritás azt jelenti, hogy az adott idősor átlaga és varianciája időben állandó, valamint az időben eltérő megfigyelések közötti kovariancia csak a késleltetés számától függ. Bármelyik feltétel megsértése nem-stacioner idősorhoz vezet. A nemstacioner idősorok pedig nem rendelkeznek hosszútávú egyensúllyal, amihez egy temporális sokk után az idősor visszatérhetne.

Az ADF-tesztek előtt gyakran futtatnak úgynevezett információs kritériumon alapuló specifikációs teszteket. Ezek célja, hogy az eltérő késleltetésszámú modellek közül kiválasszák azokat, amelyek egyszerre illeszkednek jól és tartalmazzák a lehető legkevesebb paramétert. Ettől eltekintettünk, mivel a VAR-rendszerek jellemzően túlparaméterezettek és nagy késleltetésszám mellett a modellünk nehezen becsülhetővé vált volna. Így a csak kettő vagy annál kevesebb késleltetésszámú modelleket ellenőriztük egyesével.

A változókon nullától kettő késleltetésig, két eltérő típusú modellt és azokon ADF-tesztet futtattunk. Egyet kizárólag késleltetésekkel, egyet pedig trenddel és késleltetésekkel. A trendspezifikáció esetén feltételezzük, hogy az uniós támogatásokban lehet lokális növekedés, amit a teszt kimutathat, továbbá azt, hogy a kormánypárt támogatottsága csökkenő trendet követ.

Ezen felül az első differenciált változókon is lefuttattuk a késleltetésekkel ellátott ADF-tesztet, mivel egységgyök folyamat esetén a differenciálás eltávolíthat egy esetleges sztochasztikus trendet is. A 27 lefuttatott teszt eredményei a 3. táblázatban találhatók.

TANULMÁNY

3. táblázat. ADF-tesztek eredményei eltérő specifikációk mellett

Változó	Késleltetés	Trend	p-érték	t-statisztika	Krit. érték
FUNDS	0	X	0.0010	-3.5532	-1.9451
FID	0	X	0.1701	-1.3233	-1.9451
NP	0	X	0.5874	-0.1659	-1.9451
FUNDS	1	X	0.0377	-2.0705	-1.9451
FID	1	X	0.0688	-1.7974	-1.9452
NP	1	X	0.6866	0.1056	-1.9452
FUNDS	2	X	0.0937	-1.6462	-1.9452
FID	2	X	0.0414	-2.0291	-1.9452
NP	2	X	0.7531	0.2875	-1.9452
FUNDS	0	✓	0.0010	-6.4439	-3.4783
FID	0	✓	0.4420	-2.3021	-3.4783
NP	0	✓	0.0681	-3.3441	-3.4783
FUNDS	1	✓	0.0127	-4.0239	-3.4795
FID	1	✓	0.4586	-2.2676	-3.4795
NP	1	✓	0.2326	-2.7393	-3.4795
FUNDS	2	✓	0.0249	-3.7655	-3.4808
FID	2	✓	0.5664	-2.0423	-3.4808
NP	2	✓	0.5405	-2.0964	-3.4808
ΔFUNDS	0	X	0.001	-14.3004	-1.9452
ΔFID	0	X	0.001	-10.0902	-1.9452
ΔNP	0	X	0.001	-10.6469	-1.9452
ΔFUNDS	1	X	0.001	-6.8975	-1.9452
ΔFID	1	X	0.001	-7.4949	-1.9452
ΔNP	1	X	0.001	-8.4607	-1.9452
ΔFUNDS	2	X	0.001	-6.5964	-1.9453
ΔFID	2	X	0.001	-4.5476	-1.9453
ΔNP	2	X	0.001	-5.5713	-1.9453

Forrás: Saját szerkesztés

A tesztek nullhipotézise, hogy az idősor nem stacioner, azaz egységgyök folyamat. A modellezés szempontjából ennek elutasításában vagyunk érdekeltek. Differenciálatlan változók használata esetén, az EU-s források nulla és egy késleltetés mellett, illetve bármely trendet tartalmazó modell esetén 5%-os szignifikanciaszinten stacioner folyamatok. A kormánypárt változója kizárólag két késleltetést tartalmazó modellek esetén stacioner, valamint minden trendet tartalmazó modellben megfigyelhető egységgyök folyamat. A preferencia nélküliek idősora minden differenciálatlan verzióban egységgyököt tartalmaznak. A differenciált idősorok esetében bármely késleltetésszám mellett 1%-os szignifikanciaszinten el tudtuk utasítani a nullhipotézist.

TANULMÁNY

A tesztek alapján minden becslés során a felhasznált változók első differenciáját használtuk. Így jelöli az EU-ból származó források első differenciáját. A idősor jelöli a kormánypártot preferálók részarányának hónapról hónapra történő változását a mintában. A változó pedig a preferenciával nem rendelkező vagy bizonytalan, esetleg rejtőzködő szavazók arányának változását jelenti.

3. Modellspecifikáció és eredmények

A következőkben ismertetjük az alkalmazott három becslési eljárást és eredményeiket, majd eltérő szempontok mentén rangsoroljuk felhasználhatóságukat. (A részletes levezetéseket a *B függelékben* mutatjuk be.)

3.1. MODELLSPECIFIKÁCIÓ

3.1.1. A BVAR-modellek felépítése

A vektor autoregressziók többegyenletes lineáris regressziók. Minden a modellben szereplő változó egy-egy külön egyenlettel rendelkezik, melyekben saját és az összes egyéb változó késleltetett értékei szerepelnek mint magyarázó változók.

Az ilyen típusú kiinduló modellt *redukált modellnek* nevezzük. A redukált modellben a magyarázó változók mind endogének és így nem lehet ceteris paribus értelmezést adni a becsült koefficienseknek. A modellt így transzformációk segítségével át kell alakítani olyan alakra, ahol a változók egymásra hatását a politikatudományi szakirodalom alapján előre meghatározzuk. Ez az identifikációs lépés eredményezi a *strukturális modellt*.

A strukturális modellünkben a hatásirányok a következők: úgy gondoljuk, hogy az EU-s források változása befolyásolja a kormánypárt támogatottságának és a preferencia nélküliek változását, de fordított irányú kapcsolat nem létezik. Tehát a két politikai idősor változásának nincs hatása az EU-s források kihelyezésére. Ezen felül megengedjük, hogy a kormánypárt támogatottságának változását érő sokk hasson a preferencia nélküliek arányának változására.

A redukált modellünkben minden egyenletben három időszaki késleltetést alkalmaztunk. A megbecsülendő paraméterek száma így 39. (Egyenletenként 3×3 együttható paraméter és egy konstans, valamint a 3 egyenletre együtt egy 3×3 -as variancia-kovariancia mátrix.) Mivel a differenciálás után csak 69 adatpontunk maradt, így a paraméterbecslések statisztikai szignifikanciájának megállapításakor a t-statisztikáink szabadságfoka mindössze 30. Ez nem elegendő ahhoz, hogy az OLS becslés aszimptotikus tulajdonságai érvényesüljenek, így a paraméterbecsléseket bayes-i Monte Carlo-szimulációk segítségével állítjuk elő.

TANULMÁNY

3.1.2. A bayes-i keret jelentősége

A hagyományos frekventista és a bayes-i modellezés közötti különbség a következőképpen foglalható össze. A frekventista elmélet szerint a mintavétel során nyert adatokat egy θ sokasági paraméter határozza meg, így annak valószínűsége, hogy egy adatpont egy tapasztalt értéket vesz fel $P(x | \theta)$. Tehát a paraméter fix és a mintavétel során kapott érték ennek függvénye. Így egy n elemű minta esetén felírható a *likelihood* függvény a kapott adatok együttes eloszlásával.

A bayes-i modellezés ezzel szemben magát a sokasági paramétert is valószínűségi változóként kezeli és az úgynevezett *a posteriori* eloszlás a *likelihood* és a *prior* szorzatával arányos a következőképp: $P(\theta | x) \propto P(\theta)P(x | \theta)$. Így a paraméterbecslés során nemcsak a *likelihood*, hanem a *prior* értéke is befolyásolja a kapott eredményt.

A *prior*ok lehetnek analitikusak, de szimuláció során numerikusan előállított értékek is. A modellezés során az a szerepük, hogy az adathiányból származó hiányos információt pótolják. Közös tulajdonságuk, hogy növekvő mintaelemszám esetén súlyuk folyamatosan csökken és ha $n \rightarrow \infty$ a bayes-i becslés konvergál a hagyományos frekventista becslés eredményéhez. A bayes-i modellek ezért alkalmasak a kis mintaelemszám korrigálására. Az elemzések elvégzése során három eltérő eljárást használtunk: 1) analitikus Minnesota-prior, 2) analitikus konjugált normális – Wishart prior és 3) független prior – posztterior prior. A modellek között RMSE-kritérium alapján döntöttünk.⁹

3.1.3. A VAR-modellek reprezentációja impulzusválasz függvények segítségével

A becsült BVAR-modellek túlparaméterezettek, azaz a becsült együtthatók magas száma miatt a hagyományos módon nem interpretálhatóak. Az elkészült becsléseket így grafikus úton mutatjuk be impulzusválasz függvények segítségével. Az IRF-ek egy adott változó maradéktagjában bekövetkező egy egységnyi sokk hatását mutatják meg a többi endogén változóra a vektor autoregresszióban.

Az IRF-ek előállításának lényege, hogy minden autoregresszív folyamat felbontható úgynevezett mozgóátlagok sorösszegére. Ez azt jelenti, hogy a vektorautoregresszió egyenletei külön-külön felbonthatóak a maradéktagokban található hibák összegére. Az IRF így egy ábrán képes a két változó közötti dinamikus kapcsolat reprezentálására. Az ábráról leolvasható az impulzus változót érő egységnyi sokk hatása a választ adó változóra, illetve megállapítható róla, hogy a hatás hány időszakig szignifikáns statisztikailag.

⁹ Az RMSE (Root Mean Squared Error) mutatószám a megfigyelések maradéktagjait négyzetre emeli, majd átlagukból gyököt von. A négyzetre emelés miatt a pozitív és negatív hibák volumene azonos mértékben kerül beszámításra az előjelüktől függetlenül. A gyökvonás pedig semlegesíti a nagyobb hibák felerősített hatását a pontosság mutatószámra.

TANULMÁNY

3.2. EREDMÉNYEK

3.2.1. Bayes-i VAR-modellek illesztése

A differenciálás utáni 69 adatpontra három eltérő bayes-i VAR-modelt illesztettünk és a priorok generálásához az ismertetett eljárásokat használtuk. A modelleket húsz megfigyelés után levágtuk és expanding window eljárással intervallumon belül becsülve, átlagos négyzetes gyökeltérést (RMSE) és torzítás-variancia felbontása alapján összehasonlíthatóvá tettük a modelleket.

4. táblázat. Eljárások és pontbecsléseik összehasonlítása

Modell	Analitikus Minnesota		
Változó	$\Delta FUNDS$	ΔFID	ΔNP
RMSE	6,92	3,59	6,18
Torzítás (%)	0,82	0,4	0,52
Variancia (%)	0,18	0,6	0,48
Átlag	-8,58	-0,46	0,53
Szórás	4,56	3,35	5,22

Modell	AK normális – Wishart		
Változó	$\Delta FUNDS$	ΔFID	ΔNP
RMSE	6,69	3,52	6,25
Torzítás (%)	0,85	0,44	0,57
Variancia (%)	0,15	0,56	0,43
Átlag	-10,16	0,14	1,68
Szórás	4,88	3,63	5,53

Modell	Független prior-poszterior		
Változó	$\Delta FUNDS$	ΔFID	ΔNP
RMSE	6,87	3,55	6,16
Torzítás (%)	0,83	0,35	0,52
Variancia (%)	0,17	0,65	0,48
Átlag	-8,03	0,23	0,63
Szórás	4,78	3,63	5,22

Forrás: Saját szerkesztés

Az RMSE alapján az analitikus konjugált normális – Wishart priort érdemes használni az EU-s források és a Fideszt preferálók változásának előrejelzése esetén, míg független prior-poszteriot a preferencia nélküliek változásakor. A torzítás-variancia felbontás az RMSE értékekhez hasonlóan nem mutat különösebb eltérést a becsült modellek között. A 4. táblázat tartalmazza az eltérő eljárások pontbecsléseit. A

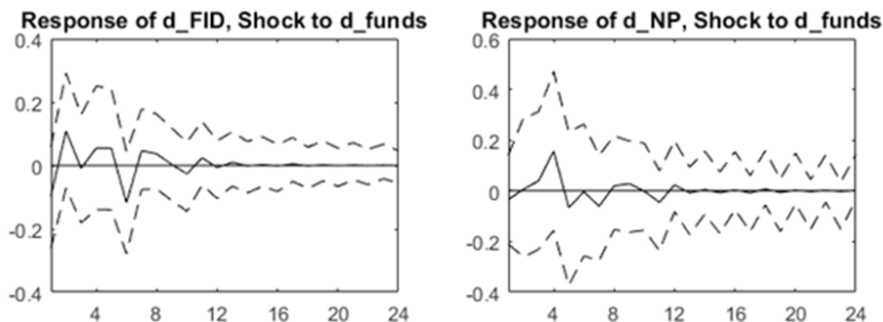
TANULMÁNY

szórások minden változó esetén hasonló nagyságrendűek, de a posztteriori várható értékekben jelentős eltéréseket tapasztalhatunk. (A becsült prediktív sűrűségek megtalálhatóak a *C függelékben*.) Az eltérés miatt úgy döntöttünk, hogy az összes becslés IRF-ét bemutatjuk.

3.2.2. Impulzusválasz függvények

Mivel elsősorban a kormánypárt és a preferencia nélküliek változásának válaszfüggvénye lényeges az EU-s támogatás sokkja esetén, így az ezeket a változókat a legjobban kezelő priort, az analitikus konjugált normális – Wishart priort ismertetjük elsőként. Az eltérő technikával becsült impulzusválaszok azonban nagyon hasonlítanak, így a modelltől levonható következtetéseket nem változtatja meg a két másik modell elhagyása. A teljes impulzusválasz kimutatások megtalálhatóak a *C függelékben*, a főszövegben csak a kutatás szempontjából lényeges IRF-ek vizsgálatára fókuszálunk.

4. ábra. Impulzusválasz függvények analitikus konjugált normál-Wishart prior alkalmazásával

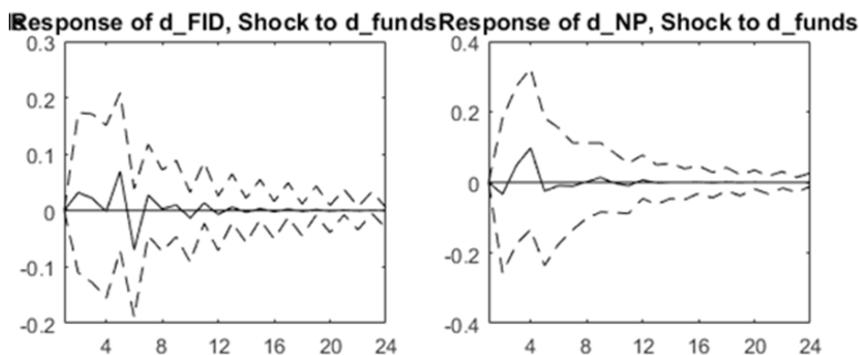

Forrás: Saját szerkesztés

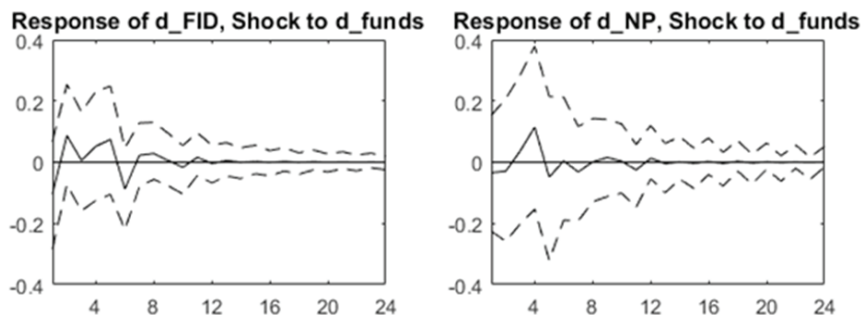
TANULMÁNY

5. ábra. Impulzusválasz függvények analitikus Minnesota-prior alkalmazásával

Forrás: Saját szerkesztés

6. ábra. Impulzusválasz függvények független prior-posterior becslés alkalmazásával

Forrás: Saját szerkesztés

A 4–6. ábrák impulzusválasz függvényei alapján sem a ΔFID , sem a ΔNP változók válasza nem különbözik statisztikailag szignifikánsan nullától a $\Delta FUNDS$ változó egységnyi impulzusát követően. Másképp fogalmazva a becsült időszaki IRF hibahatárait jelző szaggatott vonalon belül megtalálható a nulla érték, így 10%-os szignifikanciaszinten nem tudjuk elutasítani a nullhipotézist, miszerint a hatás nem nulla.

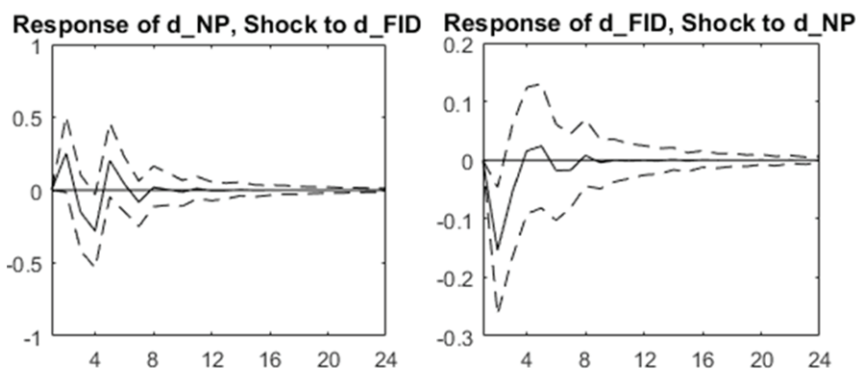
Pusztán a becsült értékeket vizsgálva a preferencia nélküliek növekedése minden esetben kis esés után négy hónapig növekszik 0,1-től 0,18 százalékpont körüli értékig. A kormánypárt támogatásának változása volumenét tekintve viszont lényegesen heterogénebb. A kivehető hasonlóság, hogy minden esetben egy kezdeti növekedést csökkenés, majd újabb növekedés és csökkenés követ.

TANULMÁNY

Az eredmények alapján elmondhatjuk, hogy az EU-s források nem befolyásolják statisztikailag szignifikánsan a kormányzó párt népszerűségét. Az IRF-ek a bevezetésben tárgyalt 1.2.1.3. és 1.2.2.3. eseteket támasztják alá, így az első hipotézisünket megcáfoltuk. Nem mutatható ki közvetlen hatás a beáramló EU-s források és a politikai preferenciák között. Felvetődhet a kérdés, hogy az alkalmazott BVAR módszer egyáltalán képes-e kimutatni bármilyen változást a felhasznált idősorok között? Ebben az esetben ugyanis a második hipotézis megválaszolása is árnyaltabb.

7. ábra. Impulzusválasz függvények a politikai idősorok közötti kapcsolat kimutatására analitikus Minnesota-prior alkalmazása esetén

Forrás: Saját szerkesztés

Ennek tesztelésére a politikai preferenciák közötti hatásokat vizsgáltuk meg analitikus Minnesota-prior alkalmazása esetén a 7. ábrán.¹⁰ A Fidesz támogattságának változásában bekövetkező egy százalékpontos növekedés hatására, a preferencia nélküliek támogattságának változása megközelítőleg 0,25 százalékpontot nő, amit feltehetően az elemzésben nem szerepeltetett pártok támogatóinak csökkenése eredményez. Azaz minél többen támogatják a kormánypártot, annál többen ábrándulnak ki az ellenzékéből. Ez a hatás körülbelül egy hónapig jelent nullától eltérő statisztikailag szignifikánsan kimutatható eltérést az egyensúlyi szinttől.

Logikailag hasonló eredményeket ad a fordított eset, amikor a preferencia nélküliek változásának egy százalékpontos sokkja 10%-os szignifikanciaszinten megközelítőleg 0,13 százalékponttal csökkenti a kormánypárt szavazóinak változását. Ez a hatás szintén körülbelül egy hónapig szignifikáns, majd visszatér az egyensúlyi

¹⁰ A választás oka, hogy a 7. táblázat alapján az analitikus Minnesota-prior rendelkezik a második legkisebb torzítással a kormánypárt idősora esetén és a független prior-poszterior eljárással megegyező minimális torzítása van a preferencia nélküliek változásában. A többi prior is hasonló, bár nem ilyen egyértelmű eredményeket ad.

TANULMÁNY

szinthez. A tapasztalt jelenségekre úgy fordíthatjuk le az eredményt, hogy az általános kiábrándulás jellemzően az elemzésben nem szereplő ellenzéki pártok között jelentős.

Az eredményeket a második hipotézis vizsgálatára is felhasználhatjuk. Tegyük fel, hogy az EU-s források hatása kettős és a szavazók egy részénél a növekedési sokk a kormánypártra történő átszavazást, míg egy másik részükénél kiábrándulást okoz. Ezt a két ellentétes hatást az idősor egyszerre tartalmazza, így a modellben ellensúlyozhatják egymást, így eredményezve a tapasztalt inszignifikáns kimenetelt.

Ha feltesszük, hogy a szavazók eltérő témák iránti preferenciája politikai állásuktól függően többé-kevésbé homogén, akkor maga a 7. ábra bal panelje az identifikáció miatt közvetetten alkalmas a korrupció más témákhoz mért jelentőségének vizsgálatára is.

A kormánypárt támogatottságát önkényesen 1 százalékponttal növeltük, melyre válaszul a preferencia nélküliek arányának növekedése statisztikailag szignifikánsan 0,25 százalékponttal nőtt a sokkot követő egy hónapban. Ennek a hatásnak elméletben az ellenzéki pártok 1,25 százalékpontos csökkenésével kellene együtt járnia. Ezt arányosítva, ha a preferenciák legalább bizonyos mértékben homogének, akkor az ellenzékből kiábrándulók 80%-a nem lesz preferencia nélküli, hanem inkább átszavaz a kormánypártra. Mivel ebből a hatásból az identifikáción keresztül már kiszűrjük a beáramló források hatását (lásd *B függelék 17. egyenlet*), így kijelenthetjük, hogy a preferenciák változásának nagy része nem a korrupciótól függ, hanem egyéb, a modellben nem vizsgált tényezőktől.

Az impulzusválaszok eredményei alapján végül elvetettük a első hipotézist, miszerint az európai uniós források mint korrupció proxy hatnak a kormányzópárt támogatottságára. Úgy tűnik, hogy maga a korrupció nem befolyásolja a politikai preferenciák változását olyan mértékben, mint amit a szakirodalom egy jelentős része feltételez.

4. Konklúzió

A tanulmány azt a célt tűzte ki, hogy állást foglaljon a korrupció politikai hatását vizsgáló irodalom vitájában. A tanulmányban egy a politikatudományban eddig nem alkalmazott elemzési módszert választottunk ki arra, hogy nyomon kövessük a korrupció mértékének hatását a választópolgárok politikai attitűdjének alakulására.

A bayes-i vektor autoregresszió eredményei nem szolgáltatnak bizonyítékot az első hipotézisünkre. Vagyis a kormányzati korrupció arányának változása nem hat önálló tényezőként az állampolgárok politikai attitűdjére. (A korrupció proxyként használt EU-s források nagyságrendjének változása nyomán nem változik az állampolgárok politikai attitűdje statisztikailag szignifikáns módon.)

TANULMÁNY

A kutatási eredményeink a második hipotézist támasztják alá, miszerint a kormányzati korrupció mértékének változása nem önálló tényező az állampolgárok politikai választásának alakulásában, hanem egy komplex percepciórendszer része, s ezért jelentősége jóval kisebb, mint amit számos kutató feltételez. A kormányzati korrupció növekedésének vagy csökkenésének a hatása önmagában nem mérhető a választópolgárok politikai attitűdjére, mert a szavazók egy komplex hatásrendszer alapján alakítják ki politikai véleményüket, amiben a korrupció egy, és messze nem a legfontosabb hatóerő.

További kutatást igényel annak vizsgálata, hogy ez a jelenség vajon speciálisan Magyarországra jellemző, mivel a magyar politikai rendszer sajátosságai megakadályozzák a korrupció észlelésének átkonvertálódását politikai szavazattá, vagy más országokra is érvényes megállapítás. A magyar politikai rendszer számos sajátossága egybeesik azokkal a tényezőkkel, amelyeket az 1.1. fejezet irodalomáttekintése azonosított mint intézményi gátló tényezőket. A nemzetközi irodalom által feltárt jelenségek közül különösen érvényesek lehetnek Magyarországra az alábbiak: poszt-káosz (poszt-válság) helyzet, a választójogi rendszer beépített korlátjai, a tény, miszerint a sajtó és a médiák többsége kormánypárti, az ellenzék számos pártjának korrupciós érintettsége, a patrónus-kliens beágyazottság kialakulása és végül, de nem utolsósorban az a tény, hogy az EU-forrásokból megvalósuló beruházásoknak pozitív a hatása az állampolgárok nagy részére, így a gazdaság és az életszínvonal növekedése miatt szemet hunynak a kormányon levők korrupciója felett.

Irodalom

- Angelusz R. (2002): Közvéleménykutatások és a pluralizmus ignoranciája. Budapest, Médiakutató.
- Balázs J. (1991): Democracy Post-State Socialist Style. Eastern Europe in Transition. A Chance or Threat to Peace. Polish Institute of International Affairs. Warsaw. 1991: 82–89.
- Balázs J. (2002): A bűnözéstől a szervezett bűnözésig. Gazdaság és Társadalom 2002(2): 177–207.
- Banerjee, A. – Green, D. P. – McManus, J. – Pande, R. (2014): Are poor voters indifferent to whether elected leaders are criminal or corrupt? A vignette experiment in rural India. Political Communication 31(3): 391–407. doi: 10.1080/10584609.2014.914615
- Beck, L. M. S. (1988): Economics and Elections. The Major Western Democracies. Ann Arbor, University of Michigan Press.

TANULMÁNY

- Beck, L. M. S. – Stegmaier, M. (2000): Economic determinants of electoral outcomes. *Annual Review of Political Science* (3): 183–219. doi: <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.3.1.183>
- Box-Steffensmeier, J. – Freeman, J. – Hitt, M. (2014): *Time Series Analysis for the Social Sciences*. New York, Cambridge University Press.
- Bull, M. J. – Newell, J. L. (1997): New avenues in the study of political corruption. *Crime, Law and Social Change*, 27 (3–4): 169–83. doi:10.1023/A:1008232802273
- Chang, E. C. C. – Kerr, N. N. (2009): Do voters have different attitudes toward corruption? The sources and implications of popular perceptions and tolerance of political corruption. *Afrobarometer Working Papers*. No. 116.
- Chang, E. C. C. – Golden, M. A. – Hill, S. J. (2010): Legislative Malfeasance and Political Accountability. *Word Politics* 62 (2): 177–220. doi: 10.1017/s0043887110000031.
- Charon, N. (2011): Party Systems, Electoral Systems and Constraints on Corruption. *Electoral Studies*, 30(4): 595–606. doi: 10.1016/j.electstud.2011.05.003
- Civilhetes (2016): Mivel nincs korrupció, 20% a drágulás Paksnál! <https://civilhetes.net/mivel-nincs-korrupcio-20-a-dragulas-paksnal> (utolsó letöltés ideje: 2020. 09. 30.)
- Civitas Intézet (2018): *Fekete könyv. Korrupció Magyarországon 2010–2018 között*. Civitas Intézet Gazdasági és Társadalomtudományi Kutató Zrt. és Transparency International Magyarország Alapítvány.
- Della Porta, D. – Vannucci, A. (1997): The resources of corruption: some reflections from the Italian case. *Crime, Law and Social Change*, 27 (3–4): 231–54. doi: 10.1080/13532940500284192
- Ecker, A. – Glinitzer, K. – Meyer, T. M. (2016): Corruption performance voting and the electoral context. *European Political Science Review*. 8 (3): 333–354. doi: 10.1017/S1755773915000053.
- Enders, W. (1995): *Applied econometric time series*. New York, Wiley.
- Európai Bizottság (2015): 2015. évi országjelentés – Magyarország a makrogazdasági egyensúlyhiányok megelőzéséről és kiigazításáról szóló részletes vizsgálattal. SWD/2015/0036 final <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A52015SC0036> (utolsó letöltés ideje: 2020. 09. 30.)
- Fábián Z. – Závecz T. – Páthy-Dencső B. (2010): A pártok népszerűségének változása Magyarországon, 1990–2010. *Társadalmi Riport: Táarki*: 491–511.
- Ferraz, C. – Finan, F. (2008): Exposing Corrupt Politicians: The Effects of Brazil's Publicly Released Audits on Electoral Outcomes. *Quarterly Journal of Economics*, 123(2): 703–745 doi: <https://doi.org/10.1162/qjec.2008.123.2.703>.

TANULMÁNY

- Fenyvesi É. (2014): A korrupció mérhetősége. Multidiszciplináris kihívások – sokszínű válaszok. Budapesti Gazdasági Főiskola Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar, Budapest, 21–33.
- Fernández-Vázquez, P. – Barberá, P. – Rivero, G. (2016): Rooting out corruption or rooting for corruption? The heterogeneous electoral consequences of scandals. *Political Science Research and Methods* 4(2): 379–397. doi: 10.1017/psrm.2015.8.
- Gingerich, D. W. (2009): Corruption and political decay: Evidence from Bolivia. *Quarterly Journal of Political Science* 4(1): 1–34. doi: 10.1561/100.00008003.
- Golden, M. A. (2010): Puzzles of political corruption in modern advanced democracies. In: Magara, H. (ed.): *Democracy and Accountability: Globalized Political Responsibility*. Tokyo, Fukosha.
- Golden, M. A. – Mahdavi, P. (2015): The institutional components of political corruption. In: Gandhi, J. – Ruiz-Rufino, R. (eds.): *Routledge Handbook of Comparative Political Institutions*. New York, Routledge Press.
- Hazama, Y. (2017): Economic and corruption voting in a predominant party system: The case of Turkey. *Acta Politica*, 2017 (February). doi: .10.1057/s41269-017-0041-5.
- Heidenheimer, A. (2002): Perspectives on the Perception of Corruption. In: Heidenheimer, A. – Michael, J. (eds.): *Political Corruption: Concepts and Contexts*. New Brunswick, NJ, Transaction Publishers.
- Innes, A. (2014): The Political Economy of State Capture in Central Europe. *Journal of Common Market Studies* 2014(1): 88–104. doi: 10.1111/jcms.12079.
- Jancsics D. – Jávör I. (2012): Corrupt Governmental Networks. *International Public Management Journal* 2012(1): 62–99. doi: <https://doi.org/10.1080/10967494.2012.684019>.
- Keller T. (2014): Megfogyva bár, de törve... Mérsékeltén javuló mutatók, súlyosan növekvő politikai polarizáltság a magyar értékrendszerben, változások 2009 és 2013 között. In: Tóth I. Gy. – Kolosi T. (szerk.): *Társadalmi riport 2014*. Budapest, Társi.
- Kirschgassner, G. – Wolters, J. (2013): *Introduction to Modern Time Series Analysis*. Berlin, Springer Texts in Business and Economics.
- Klašnja, M. – Tucker, J. A. (2013): The economy, corruption, and the vote: Evidence from experiments in Sweden and Moldova. *Electoral Studies* (32): 536–543. doi: 10.1016/j.electstud.2013.05.007.
- Koop, G. – Korobilis, D. (2010): *Bayesian Multivariate Time Series Methods for Empirical Macroeconomics*. Glasgow, University of Strathclyde.

TANULMÁNY

- Krause, S. – Méndez, F. (2009): Corruption and Elections: An Empirical Study for a Cross-Section of Countries. *Economics and Politics*, 21(2): 179–200. doi: 10.1111/j.1468-0343.2008.00341.x.
- Kurer, O. (2005): Corruption: An Alternative Approach to Its Definition and Measurement. *Political Studies* (53): 222–239. doi: 10.1111/j.1467-9248.2005.00525.x.
- Lengyel L. (1998): Esszé a politikai korrupcióról. In: Gombár Cs. – Hankiss E. – Lengyel L. (szerk.): *Írások a korrupcióról*. Korridor, Budapest.
- Lewis-Beck, M. S. – Stegmaier, M. (2013): The VP-Function Revisited: A Survey of the Literature on Vote and Popularity Functions after over 40 Years. *Public Choice* 157(3–4): 367–385. doi: 10.1007/s11127-013-0086-6.
- Ligeti M. (2019): Korrupció. In: Martin J. – Nagy G. – Ligeti M. (szerk.): *Korrupció Magyarországon 2010–2018*. Civitas, Budapest.
- Linde, J. – Erlingsson, G. (2013): The Eroding Effect of Corruption on System Support in Sweden Governance: An International Journal of Policy. *Administration, and Institutions*, 26(3) 585–603. doi: 10.1111/gove.12004.
- Magone, J. (2003): Political Corruption in Portugal. In: Bull, M. – Newell, N. (eds.): *Corruption in Contemporary Politics*. Palgrave, Basingstoke, 120–133.
- Magyar B. (szerk.) (2013): *Magyar Polip. A posztkommunista maffiaállam*. Budapest, Noran Libro.
- Manzetti, L. – Wilson, C. J. (2007): Why do corrupt governments maintain public support? *Comparative Political Studies* 40(8): 949–970. doi: 10.1177/0010414005285759.
- Mungiu-Pippidi, A. (2006): Corruption: Diagnosis and Treatment. *Journal of Democracy* 17 (3): 86–99.
- Napi.hu (2018): Odacsap az EU: újra napirendre kerül a Sargentini-jelentés. https://www.napi.hu/magyar_gazdasag/odacsap_az_eu_ujra_napirendre_kerul_a_sargentini-jelentes.673011.html (utolsó letöltés ideje: 2020. 09. 30.).
- Németh E. – Körmendi G. – Kiss B. (2011): Korrupció és nyilvánosság. *Pénzügyi Szemle*, 56(1): 57–65.
- Népszava (2018): Bukhatjuk az EU-s pénzt a korrupt kormány miatt. 2018. 03.17.
- Newell, J. – Bull, M. (2003): Introduction. In: Bull, M. – Newell, N. (eds.): *Corruption in Contemporary Politics*. Palgrave, Basingstoke, 1–7.
- North, D. C. – Wallis, J. S. – Webb, S. B. – Weingast, B. R. (2012): *In the Shadow of Violence: Politics, Economics, and the Problems of Development*. Cambridge, Cambridge University Press.

TANULMÁNY

- Origo (2018): Gyurcsány elszólta magát: bevallotta a korrupciót. <https://www.origo.hu/itthon/20170913-gyurcsany-ferenc-korruptcio-dk-kormanyzati-beruhazasok.html> (utolsó letöltés ideje: 2020. 09. 29.).
- Papp Zs. (2019): Votes, money can buy. The conditional effect of EU Structural Funds on government MP's electoral performance. *European Union Politics*, 20(4): 543–561. doi: 10.1177/1465116519862875.
- Pavao, N. (2018): Corruption as the Only Option: The Limits to Electoral Accountability. In: *The Journal of Politics*, 80 (3): 996–1010. doi: 10.1086/697954.
- Peters, J. G. – Welch, S. (1980): The Effects of Charges of Corruption on Voting Behavior in Congressional Elections. *American Political Science Review* 74: 697–708. doi: 10.2307/1958151.
- Petrétei J. (2007): A korrupció jellemzői és az ellene való küzdelem lehetőségei. *Romániai Magyar Jogtudományi Közöny.* (1): 25–35.
- Polyák G. (2018): Politikai kommunikáció a magyar választási kampányban. *Mérték Médiaelemző Műhely* <https://mertek.atlatszo.hu/politikai-kommunikacio-a-magyar-valasztasi-kampanyban/> (utolsó letöltés ideje: 2020. 09. 29.).
- Révész S. (2008): Öncél és közcél. *Élet és Irodalom* 2008 (38).
- Rosenstiel, T. – Mitchell, A. (2003): *Thinking Clearly: Cases in Journalistic Decision-Making*. Columbia, Columbia University Press.
- Rothstein, B. – Teorell, J. (2008): What Is Quality of Government? A Theory of Impartial Government Institutions. *Governance. An International Journal of Policy, Administration, and Institution*, 21(2), 165–190. doi: 10.1111/j.1468-0491.2008.00391.x.
- Sartori, G. (1976): *Parties and party systems*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Schleiter, P. – Voznaya, A. M. (2014): Party system competitiveness and corruption. *Party Politics* 20(5): 675–686. doi: 10.1177/1354068812448690.
- Sims, C. A. (1980): Macroeconomics and Reality. *Econometrica* 48: 1–48. doi: 10.2307/1912017.
- Szántó Z. – Tóth I. J. – Varga Sz. (2011): A korrupció társadalmi és intézményi szerkezete. *Korrupciós tranzakciók tipikus kapcsolathálók konfigurációi Magyarországon. Szociológiai Szemle* 21(3): 61–82.
- Takács I. – Csapodi P. – Takács-György K. (2011): A korrupció mint deviáns társadalmi attitűd. *Pénzügyi Szemle*, 56(1): 26–42.
- Tavits, M. (2007): Clarity of Responsibility and Corruption. *American Journal of Political Science* 51(1): 218–229. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2007.00246.x>.

TANULMÁNY

- Transparency International (2008): Korrupciós kockázatok az üzleti szektorban. Nemzeti Integritás Tanulmány". Második rész. Budapest.
- Transparency International (2015): Az uniós források korrupciós kockázata Magyarországon. Budapest.
- Transparency International (2017): A Korrupció Érzékelési Index 2017-ben. Budapest.
- Treisman, D. (2000): The Causes of Corruption: A Cross-National Study. Journal of Public Economics 76: 399–457. doi: 10.1016/S0047-2727(99)00092-4.
- Xezonakis, G. (2012): Corruption voting and political context: Testing the Micro Mechanisms. University of Gothenburg Working paper series 2012 (15).
- Vásárhelyi M. (1988): A korrupció a közgondolkodásban. Szociológiai Szemle 1998 (4): 51–74.
- Weschle, S. (2016): Punishing personal and electoral corruption: Experimental evidence from India. Research and Politics 3(2): 1–6. doi: 10.1177/2053168016645136
- Winters, M. S. – Weitz-Shapiro, R. (2013): Lacking Information or Condoning Corruption: When Do Voters Support Corrupt Politicians? Comparative Politics 45 (4): 418–436. www.jstor.org/stable/43664074.

TANULMÁNY

A függelék: Az ADF-teszt bemutatása

Az ADF-teszt az összes idősorra a következő regressziót becsüli:

$$\Delta y_t = \mu + \alpha t + \gamma y_{t-1} + \sum_{i=1}^p y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

ahol

$$\gamma = -(1 - \sum_{i=1}^p b_i) \quad (2)$$

és

$$\beta_i = -\sum_{j=1}^p b_j \quad (3)$$

Az egyenletekben Δy_t jelenti az idősor első differenciáját, μ az időszori átlagot, β_t a késleltetett elsőrendű differenciák együtthatóit, ε_t a regresszió fehérzaj maradéktagját és b_i a maradéktag autoregresszív koefficienseinek értékét. Az ADF-teszt a γ értékét vizsgálja és a következő hipotézispárt teszteli eltérő paramétermegkötések mellett:

$$H_0: \quad \gamma = 0$$

$$H_1: \quad \gamma \neq 0$$

A teszt nullhipotézise, hogy a gamma paraméter értéke statisztikailag nem különbözik nullától, tehát az idősor nem stacioner.

TANULMÁNY

B függelék: VAR-modellek

Ebben a függelékben bemutatjuk a VAR-modellek felépítését és Sims (1980) alapján a sokkok hatásának identifikálására szolgáló transzformációkat. A modellismertést az impulzusválasz függvények, illetve a becslés bayes-i jellegének bemutatása követi.

VAR-modellek identifikációja

A vektor autoregressziók többegyenletes lineáris regressziók, amelyekben az endogén változók függvényei az összes endogén változó késleltetéseinek. Ebből fakadóan ez a modellcsalád képes idősorok együttes dinamikájának vizsgálatára.

Redukált modellnek nevezzük a változók hatásirányát nélkülöző modelleket. Habár a redukált modell a hagyományos legkisebb négyzetek módszerével statisztikai értelemben konzisztens és hatékony paraméterbecslést ad, nélkülözi azokat az elméleti restriktciókat, amelyekkel a politológiai irodalom alapján a modellünket úgymond „identifikálni” kell. Az identifikáció ebben az esetben azt jelenti, hogy feltevésünk szerint az EU-s források változása befolyásolja a kormánypárt támogattságának – és a preferencia nélküliek változásának hatását, de ezek a változók nem hatnak vissza egyfajta multiplikátorként. Azaz úgy gondoljuk, hogy a források beáramlása valamilyen változást okoz a politikai preferenciákat kifejező idősorokban, de természetesen a preferenciák változása miatt nem kerül több vagy kevesebb forrás a gazdaságba.

A redukált modellt felírhatjuk a következő három késleltetést tartalmazó egyenletrendszerrel:

$$\begin{bmatrix} \Delta FUNDS_t \\ \Delta FID_t \\ \Delta NP_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \gamma_{10} \\ \gamma_{20} \\ \gamma_{30} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \gamma_{1,11} & \gamma_{1,12} & \gamma_{1,13} \\ \gamma_{1,21} & \gamma_{1,22} & \gamma_{1,23} \\ \gamma_{1,31} & \gamma_{1,32} & \gamma_{1,33} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \Delta FUNDS_{t-1} \\ \Delta FID_{t-1} \\ \Delta NP_{t-1} \end{bmatrix} + \dots \\ \dots + \begin{bmatrix} \gamma_{3,11} & \gamma_{3,12} & \gamma_{3,13} \\ \gamma_{3,21} & \gamma_{3,22} & \gamma_{3,23} \\ \gamma_{3,31} & \gamma_{3,32} & \gamma_{3,33} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \Delta FUNDS_{t-3} \\ \Delta FID_{t-3} \\ \Delta NP_{t-3} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \varepsilon_{\Delta FUNDS,t} \\ \varepsilon_{\Delta FID,t} \\ \varepsilon_{\Delta NP,t} \end{bmatrix} \quad (4)$$

A modell paramétereinél az első indexszám mutatja a mátrix számát, a második és harmadik pedig a sor- és oszlopszámot. Az egyenletrendszer így kompakt formában is felírva:

$$\underset{3 \times 1}{X_t} = \underset{3 \times 1}{G_0} + \underset{3 \times 3}{\Gamma_1} \underset{3 \times 1}{X_{t-1}} + \underset{3 \times 3}{\Gamma_2} \underset{3 \times 1}{X_{t-2}} + \underset{3 \times 3}{\Gamma_3} \underset{3 \times 1}{X_{t-3}} + \underset{3 \times 1}{\epsilon_t} \quad (5)$$

ahol X_t a változók és késleltetéseik 3×1 -es vektorait, G_0 a tengelymetszetek 3×1 -es vektorát, a Γ -ák az együtthatók 3×3 -as mátrixait és az ϵ_t a hibtagok 3×1 -es vektorát jelentik.

TANULMÁNY

A maradéktagokról feltesszük, hogy várható értékük nulla:

$$E[e_t] = 0 \quad (6),$$

valamint a hibatagok között megengedett az időszakon belüli korreláció:

$$E[e_t e_t'] = \begin{bmatrix} \text{Var}(\varepsilon_{\Delta FUNDs}) & \text{Cov}(\varepsilon_{\Delta FUNDs}, \varepsilon_{\Delta FID}) & \text{Cov}(\varepsilon_{\Delta FUNDs}, \varepsilon_{\Delta NP}) \\ \text{Cov}(\varepsilon_{\Delta FID}, \varepsilon_{\Delta FUNDs}) & \text{Var}(\varepsilon_{\Delta FID}) & \text{Cov}(\varepsilon_{\Delta FID}, \varepsilon_{\Delta NP}) \\ \text{Cov}(\varepsilon_{\Delta NP}, \varepsilon_{\Delta FUNDs}) & \text{Cov}(\varepsilon_{\Delta NP}, \varepsilon_{\Delta FID}) & \text{Var}(\varepsilon_{\Delta NP}) \end{bmatrix} \quad (7),$$

azaz bármelyik kovariancia lehet nullától különböző.

A modell identifikált verzióját a *strukturált formájának* nevezzük. Feltesszük továbbá, hogy a változók nem csak késleltetve, hanem azonos időszakban is hatnak. Ekkor az egyenletrendszer a következőképp néz ki:

$$\begin{bmatrix} 1 & \alpha_{12} & \alpha_{13} \\ \alpha_{21} & 1 & \alpha_{23} \\ \alpha_{31} & \alpha_{32} & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \Delta FUNDs_t \\ \Delta FID_t \\ \Delta NP_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \beta_{10} \\ \beta_{20} \\ \beta_{30} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \beta_{1,11} & \beta_{1,12} & \beta_{1,13} \\ \beta_{1,21} & \beta_{1,22} & \beta_{1,23} \\ \beta_{1,31} & \beta_{1,32} & \beta_{1,33} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \Delta FUNDs_{t-1} \\ \Delta FID_{t-1} \\ \Delta NP_{t-1} \end{bmatrix} + \dots \\ \dots + \begin{bmatrix} \beta_{3,11} & \beta_{3,12} & \beta_{3,13} \\ \beta_{3,21} & \beta_{3,22} & \beta_{3,23} \\ \beta_{3,31} & \beta_{3,32} & \beta_{3,33} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \Delta FUNDs_{t-3} \\ \Delta FID_{t-3} \\ \Delta NP_{t-3} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} u_{\Delta FUNDs,t} \\ u_{\Delta FID,t} \\ u_{\Delta NP,t} \end{bmatrix} \quad (8)$$

Látható, hogy a korábbi γ paraméterek megváltoznak, így a strukturális modell paramétereit már β -val jelöljük.

A bal oldali változók, a strukturált modellben egy időszakon belül hatnak. A mátrixszorzást elvégezve az első egyenlet bal oldalán például a következő kifejezés látható:

$$\Delta FUNDs_t + a_{12} \Delta FID + a_{13} \Delta NP,$$

azaz a beáramló EU-s forrásokra azonos időszakban hatnak a politikai preferenciák változói, így a modell még nincs identifikálva. Ahhoz, hogy a változók az X_t vektorbeli helyük sorrendjének irányában hassanak, az együtthatómátrix fődiagonálisán felüli értékeket nullával kell egyenlővé tenni:

$$\alpha_{12} = \alpha_{13} = \alpha_{23} = 0 \quad (9)$$

Ezek az úgynevezett *restrikciók*. A transzformációt Cholesky-felbontás segítségével elvégezve a következő mátrixot kapjuk:

TANULMÁNY

$$A = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ \alpha_{21} & 1 & 0 \\ \alpha_{31} & \alpha_{32} & 1 \end{bmatrix} \quad (10)$$

Ennek inverze:

$$A^{-1} = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ -\alpha_{21} & 1 & 0 \\ -\alpha_{31} + \alpha_{21}\alpha_{32} & -\alpha_{32} & 1 \end{bmatrix} \quad (11)$$

A strukturált egyenlet kompakt formája ekkor a következő:

$$AX_t = B_0 + B_1 X_{t-1} + B_2 X_{t-2} + B_3 X_{t-3} + u_t \quad (12)$$

Mivel a mátrix és inverzének szorzata az egységmátrix, így mindkét oldalt beszorozva az inverzzel a strukturális egyenlet a következő:

$$X_t = A^{-1}B_0 + A^{-1}B_1 X_{t-1} + A^{-1}B_2 X_{t-2} + A^{-1}B_3 X_{t-3} + A^{-1}u_t \quad (13)$$

A becslési probléma lényege, hogy a „látható” redukált egyenlet becslésekor a Γ mátrixok elemeit kapjuk, de ezek nem azonosak a valós, „nem látható” B strukturális egyenlet mátrixainak paramétereivel. Azonban a redukált egyenlettel összevetve a strukturális együtthatók mátrixait és a hibatagok vektorát, azokat egymással megfeleltethetjük:

$$\Gamma_0 = A^{-1}B_0$$

$$\Gamma_1 = A^{-1}B_1$$

$$\Gamma_2 = A^{-1}B_2$$

$$\Gamma_3 = A^{-1}B_3$$

$$e_t = A^{-1}u_t$$

és meghatározhatjuk a paramétereket. Az egyenletrendszerek alapján a redukált és a strukturális egyenlet hibatagjai közötti összefüggés:

$$\begin{bmatrix} \varepsilon_{\Delta FUNDs,t} \\ \varepsilon_{\Delta FID,t} \\ \varepsilon_{\Delta NP,t} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ -\alpha_{21} & 1 & 0 \\ -\alpha_{31} + \alpha_{21}\alpha_{32} & -\alpha_{32} & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} u_{\Delta FUNDs,t} \\ u_{\Delta FID,t} \\ u_{\Delta NP,t} \end{bmatrix} \quad (14),$$

amit külön-külön felírva a következő egyenleteket kapjuk:

TANULMÁNY

$$\varepsilon_{\Delta FUNDS,t} = u_{\Delta FUNDS,t} \quad (15)$$

$$\varepsilon_{\Delta FID,t} = -\alpha_{21}u_{\Delta FUNDS,t} + u_{\Delta FID,t} \quad (16)$$

$$\varepsilon_{\Delta NP,t} = (-\alpha_{31} + \alpha_{21}\alpha_{32})u_{\Delta FUNDS,t} - \alpha_{32}u_{\Delta FID,t} + u_{\Delta NP,t} \quad (17)$$

Tehát a becsült három egyenlet hibatagjai közötti kapcsolat az **A** együttható mátrix elemeinek ismeretében megoldható és a vektor autoregresszió identifikált. Amennyiben például az EU-s támogatásokat pozitív sokk éri, az hat a politikai preferenciák változásának hibatagjaira és az autoregresszív tagok miatt a változókra is. A kormánypárt támogatottságának változását érő sokk pedig szintén hat a preferencia nélküliek arányának változására. A két hatás azonban visszafelé már nem érvényesül. A preferencia nélküliek arányát érő sokk nem hat a többi idősorra.

Impulzusválasz függvények

Az *a* impulzusválasz függvények a VAR-modellek grafikus reprezentációjára szolgálnak. Mivel egy VAR-modell rendszeresen túlparaméterezett az egyenletek nagy száma miatt, így azt nem lehet a hagyományos egy egyenletes regressziókhoz hasonlóan paraméterenként értelmezni.

Az IRF-ek egy adott változó maradéktagjában bekövetkező egy egységnyi sokk hatását mutatják meg az összes endogén változóra a vektor autoregresszióban (Enders, 1995). Az IRF-ek előállításához az eredeti strukturális egyenlethez kell visszanyúlni:

$$AX_t = B_0 + B_1X_{t-1} + B_2X_{t-2} + B_3X_{t-3} + u_t$$

A Wold-tétel alapján minden autoregresszív modell átalakítható a hibatagok végtelen számú késleltetésének lineáris kombinációjává, így a strukturális egyenlet a következő alakban is felírható:

$$X_t = \mu + \sum_{i=0}^{\infty} c_i u_{t-i} \quad (18)$$

ahol a μ paramétervektor jelenti a változók hosszútávú átlagait, míg a c_i együtthatók vektora a késleltetett sokkok hatását az idősorokra. A transzformáció segítségével így egy identifikált vektor autoregresszióban a c_i paraméterek segítségével fel tudjuk rajzolni a sokk hatását az endogén változókra.

TANULMÁNY

Mitől lesz egy becslés bayes-i?

A hagyományos frekventista statisztika során a paraméterbecslések valamilyen analitikus vagy a $P(x|\theta)$ likelihood függvényen alapuló numerikus becslés során állíthatók elő. A VAR-modellek esetében mindkét megoldás járható út, a modell paramétereit egyaránt becsülhetjük analitikus legkisebb négyzetek módszerével, vagy maximum likelihood eljárással.

Mindkét eljárás megköveteli a maradéktagok normalitásának feltételét, ami nélkül a maradéktagok feltételes varianciája nem állandó és a frekventista tesztek nem érvényesek rájuk. A modellépítés során a VAR-rendszerek jellemzően túlparametrezettek és így nagy megfigyelésszámot igényelnek, hogy a t-statisztikák szabadságfoka elég nagy legyen a normális közelítéshez. Ez a helyzet áll fenn a 69 adatpontot tartalmazó korrupciós modellünk esetén is.

Ebből az okból a frekventista becslést bayes-ivel kell helyettesíteni. A két statisztikai tradíció között a fő különbség, hogy a frekventista iskola a likelihood függvényből indul ki és felteszi, hogy a mintavétel eredményeként kapott értékeket egy valamilyen θ sokasági paraméterrel leírható folyamat generálja. A bayes-i iskola ezzel szemben nem tekinti fixnek a θ értékét és úgy gondolja, hogy azt egy $P(\theta)$, úgynevezett prior befolyásolja.

Az összefüggés a Bayes-tételen alapul, amit egyszerű formában a következőképpen írhatunk fel:

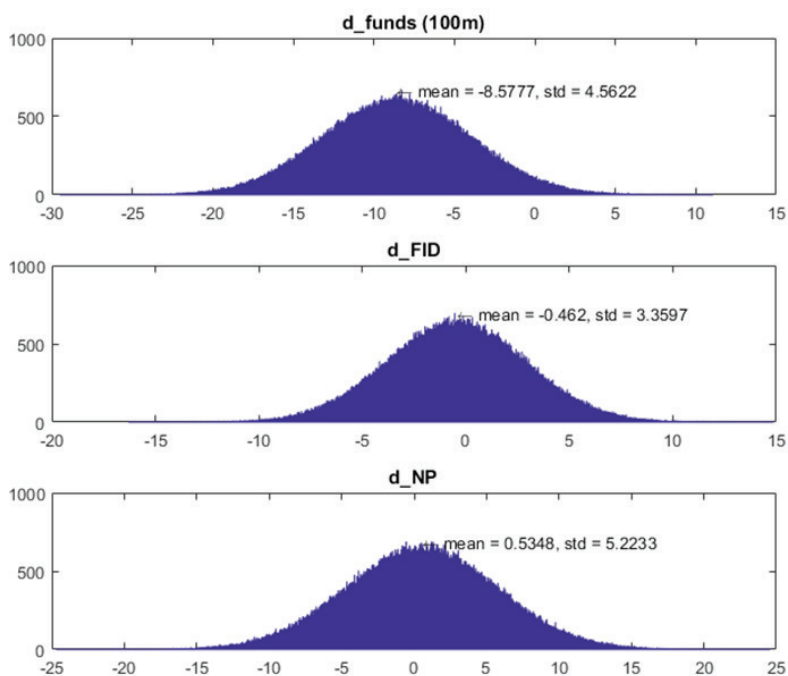
$$P(\theta | x) \propto P(\theta)P(x | \theta) \quad (13)$$

A 19. *egyenlet* alapján a posteriori eloszlás arányos a likelihood és a prior szorzatával. A prior megválasztása alapulhat szakértői ismereteken, de egyre gyakrabban az ebben a tanulmányban is alkalmazott Monte Carlo-szimulációk alapján történik. A BVAR-modell becslése során használt analitikus Minnesota, analitikus konjugált normális – Wishart és független prior-posterior priorok a Monte Carlo-szimulációk segítségével képesek pótolni a kis mintából eredő frekventista hiányosságokat.

TANULMÁNY

C függelék: Pontbecslések posteriori eloszlásai és IRF-ek

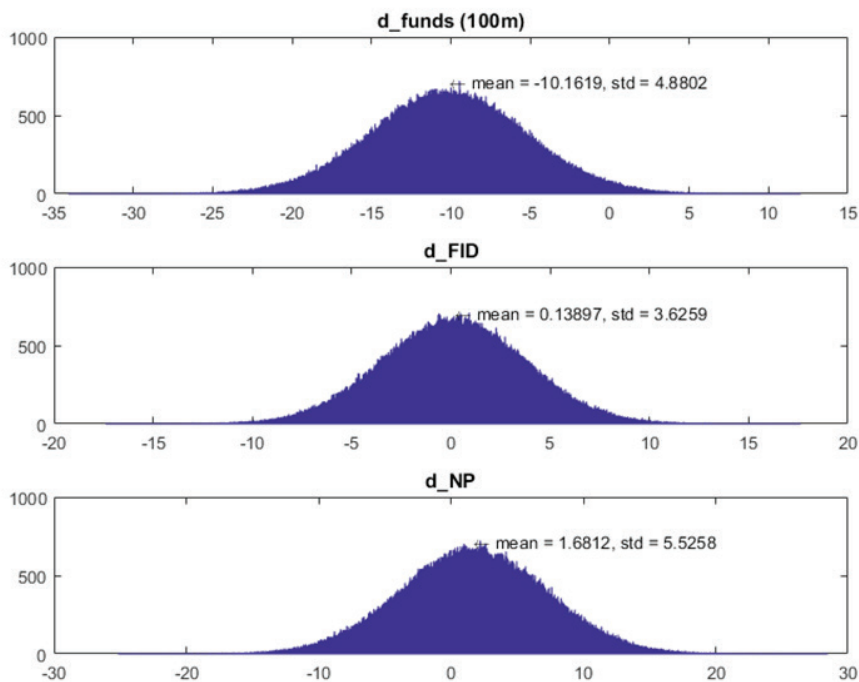
8. ábra. Prediktív sűrűség: Analitikus Minnesota prior

TANULMÁNY

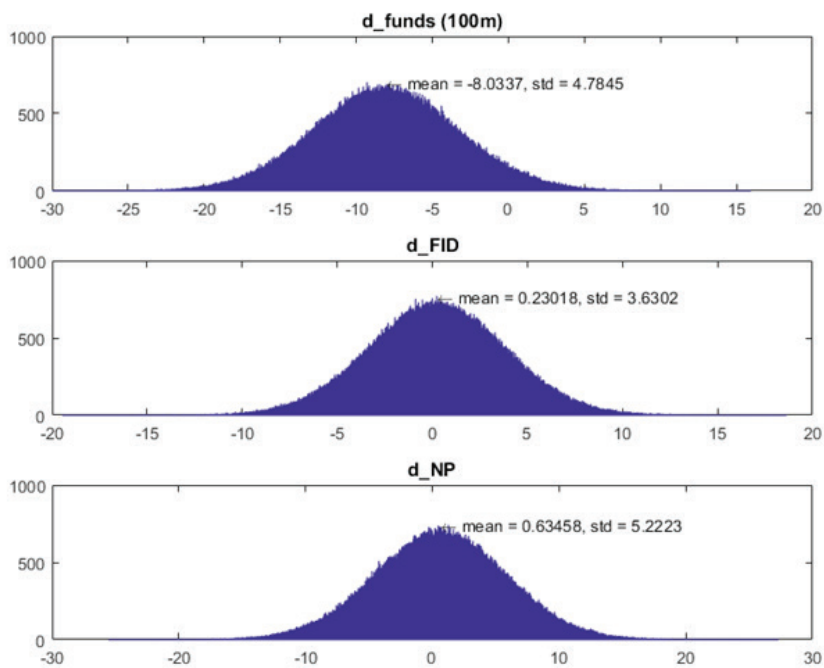
9. ábra. Prediktív sűrűség: Analitikus konjugált normális – Wishart prior

TANULMÁNY

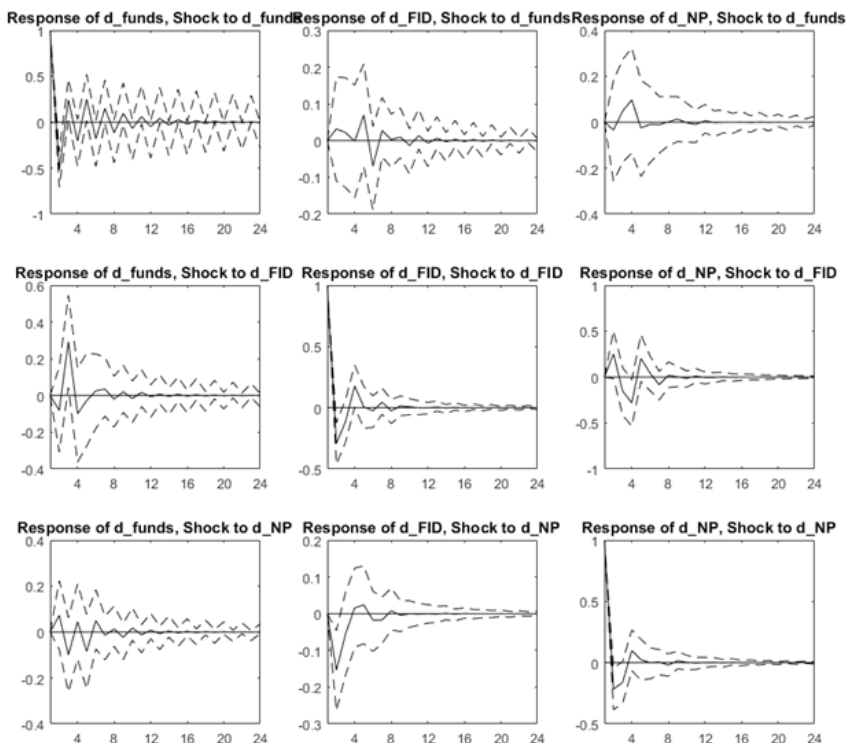
10. ábra. Prediktív sűrűség: Független prior-poszterior, Minnesota (Gibbs sampling)

TANULMÁNY

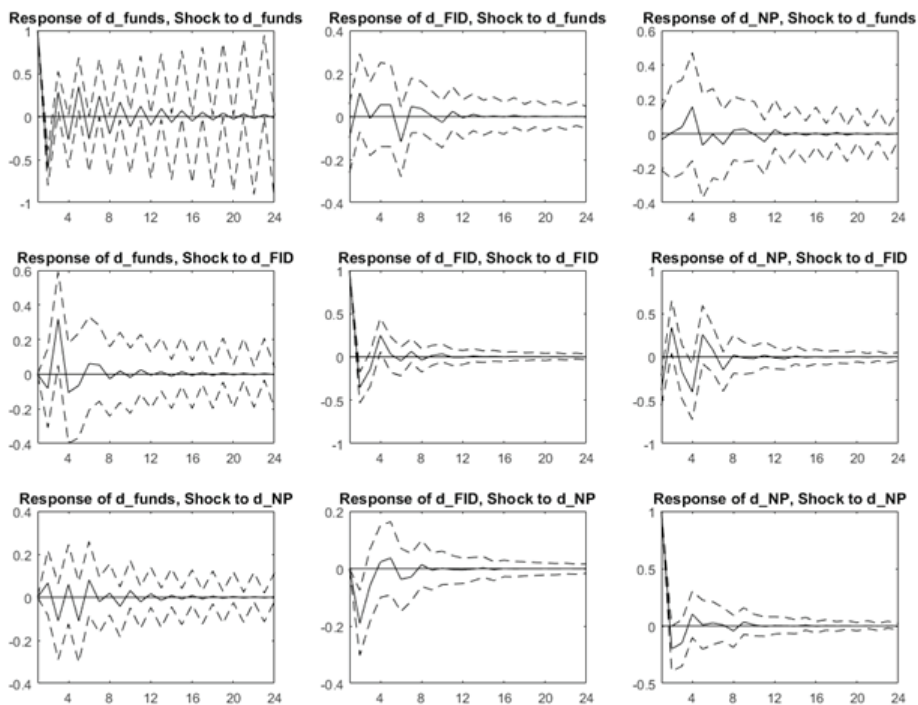
11. ábra. IRF: Analitikus Minnesota prior

TANULMÁNY

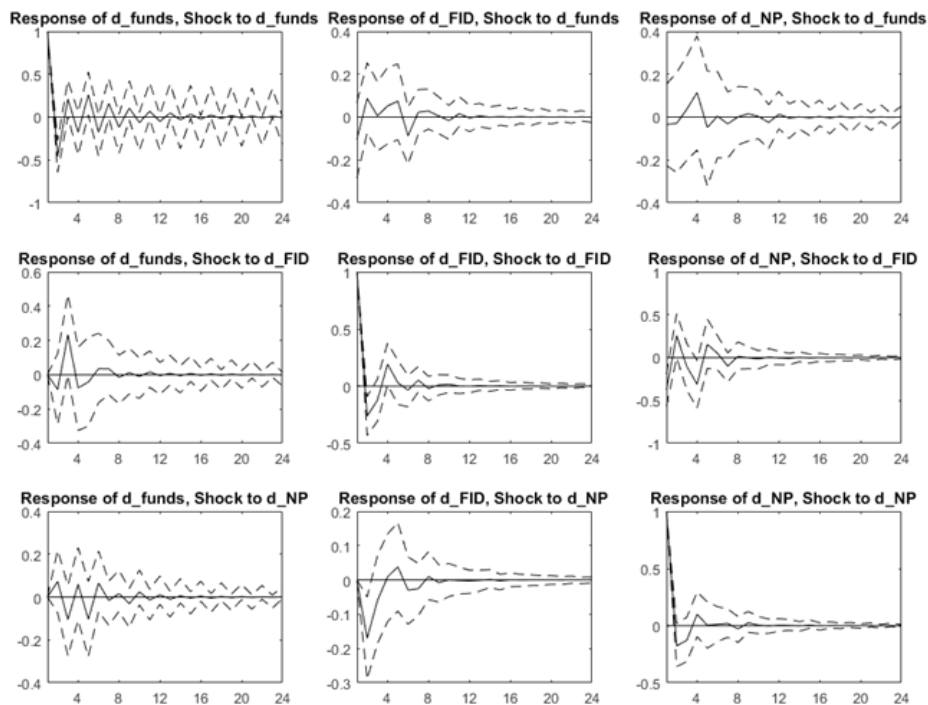
12. ábra. IRF: Analitikus konjugált normális – Wishart prior

TANULMÁNY

13. ábra. IRF: Független prior-poszterior, Minnesota (Gibbs sampling)

TANULMÁNY

Erdélyi magyar fiatalok a társadalmi struktúrában

SZABÓ JÚLIA¹

ABSZTRAKT

Jelen tanulmány két nagymintás (MOZAIK 2001, illetve Magyar Ifjúság Kutatás 2016) ifjúság-kutatás alapján mutatja be az erdélyi magyar fiatalok társadalmi-gazdasági, munkaerőpiaci és iskolázottsági helyzetében bekövetkezett változásokat. Kulcskérdésünk, hogy a társadalmi rétegződés eszköztárából melyik paradigma segítségével tudjuk leírni a fiatalok körében megmutakozó egyenlőtlenségeket, illetve milyen struktúraképző elemek differenciálják ezt a korosztályt. Következéseink szerint – az iskolai végzettség státusra gyakorolt hatása nőtt, az apa foglalkozásának szerepe viszont csökkent, tehát hagyományos rétegváltozók kevesebbet magyaráznak, mint korábban – a fiatalok társadalmi rétegződésének a feltárásában a társadalmi státus (foglalkozás) mellett figyelembe kell venni a horizontális különbségeket is.

KULCSSZAVAK: fiatalok, fogyasztás, életstílus, státus, stratifikáció

ABSTRACT

Social stratification among Transylvanian youngsters: youth in the new social structure

We investigate changes in the socio-economical, labor market, and educational situation of the Hungarian youngsters from Transylvania; the investigation is based on two large-scale (MOZAIK 2001 and Youth 2016) surveys. The principal research question is the choice of the paradigm from the toolbox of social stratification that can describe the inequalities within this group. Our conclusions state that the influence traditional variables diminished, and that horizontal differences must be taken also into consideration to better describe stratification.

KEYWORDS: youngsters, consumption, lifestyle, status, stratification

Bevezetés

Jelen tanulmány célja, hogy az elmúlt tizenöt-húsz év ifjúságkutatásai alapján bemutassuk az erdélyi magyar fiatalok társadalmi struktúrában elfoglalt helyét. Azt vizsgáljuk, hogy milyen változások következtek be a fiatalok társadalmi-gazdasági, munkaerőpiaci és iskolázottsági helyzetében, illetve hogy a fiatalok státushelyzete

¹ Budapesti Corvinus Egyetem. Szociológia Doktori Iskola. julia.szabo.05@gmail.com

TANULMÁNY

hogyan függ össze különböző szociodemográfiai jellemzőkkel (nem, életkor, településtípus, iskolai végzettség, apa iskolai végzettsége és foglalkozása).

Kutatásunk egyik kulcskérdése tehát, hogy ha le akarjuk írni az erdélyi magyar fiatalokat, akkor erre elégséges a hagyományos, a foglalkozásalapú paradigma, vagy a fogyasztást (ezen belül pedig sajátosan a kulturális igényeket) is be kell vonni az elemzésbe?

Bár a társadalmi rétegződés vizsgálatának és módszertanának több évtizedes hagyománya van, mégis egyre nehezebben megragadható, leírható folyamat. Nincs egyetértés abban, hogy melyek azok a változók, amelyeket leginkább relevánsnak tekintünk, amikor a fiatalok társadalomban elfoglalt helyét akarjuk megérteni (Bauer et al. 2003, Ercsei 2006, Gábor – Gaul – Szemerszki 2006, Kabai 2006, Veres 2006, 2011, Zinnecker 2006, Szabó 2018).

A leggyakrabban használt rétegképző tényező a rétegződés leírására a foglalkozási pozíció. Főleg a kelet-közép-európai országokban a rendszerváltást követően még sokáig a hagyományos mechanizmusok differenciálják a társadalmat, viszont egyre inkább megjelennek az új struktúraképző elemek (életmód, fogyasztás) is, amelyek jelentős mértékben érintik és strukturálják a fiatal korosztályt is (Fekete – Prazsák 2014, Bokányi – Gyorgyovich – Pillók 2018, Szabó 2018).

A fiatal korosztály rétegszerkezetének leírása azért is bizonyul nehéz feladatnak, mert a fiatalok – különösen azok, akik egzisztenciálisan még nem függetlenedtek – egy úgynevezett útkereső állapotban vannak. Nem rendelkezik mindegyikük foglalkozási pozícióval, jelentős részük még a szülőkkel él, másik része viszont már családot alapított, önálló háztartásban él. Felvetődik tehát, hogy a fiatalok önálló, vagy az örökölt státusát vegyük figyelembe az elemzés során. Ezt a nehézséget azzal próbáltuk kiküszöbölni, hogy a tanulókat és a dolgozókat külön is bevontuk az elemzésbe.

Jelen tanulmány figyelembe veszi azt, hogy a századforduló környékén a társadalom tagozódásában jelentős változások mentek végbe, és arra törekszik, hogy a régi és az új struktúraképző elemek összehangolásával írja le a fiatalok helyzetét.

Irodalmi kitekintés

A társadalmi rétegződés leírására kétféle megközelítés létezik, az egyik az osztályszerkezeti megközelítés, mely szerint a foglalkozás, a munkaerőpiaci helyzet mutatja meg az egyéneknek a társadalomban elfoglalt helyüket, a másik megközelítés az egyenlőtlenségek vizsgálata során nem a foglalkozásokból indulnak ki, hanem inkább fogyasztási mintázatokkal írja le a társadalmat: ezek az életstílus- és a miliő-kutatások.

Treiman (1970) a rendszerváltás kontextusában ma is gyakran idézett modernizációs tézise szerint az oktatás elterjedtsége, a tömegkommunikáció, a fokozott urbanizációs folyamatok és a földrajzi mobilitás a merev osztályszerkezet lebontásá-

TANULMÁNY

nak irányába hat. Eredményei szerint az iparosodottabb országokban az iskolázottságnak a foglalkozásra gyakorolt hatása erősebb és az apa foglalkozásának hatása gyengébb (Treiman 1970).

A szociológiai kutatásokban a foglalkozások pozícióját a sztratifikációs rendszerben három módon mérik: presztízs-besorolásokkal, származtatott osztálykategóriákkal, illetve társadalmi-gazdasági státuspontokkal (Ganzeboom – De Graaf – Treiman 1992). A foglalkozási osztályszerkezet egyik legfontosabb nemzetközi modellje az EGP-osztályséma, amely Erikson, Goldthorpe és Portocarero² szerzők nevéhez kapcsolódik, amely különbséget tesz a foglalkoztatók, az önfoglalkoztatók, illetve az alkalmazottak csoportjai között. Figyelembe véve a munkavállaló és a munkaadó közti szerződéses viszonyt, az alkalmazottak kategóriáját további kisebb csoportokra osztja (Erikson – Goldthorpe – Portocarero 1988).

Az osztály fogalma Bourdieu (1987) megközelítésében is jelen van, az anyagi, kulturális, és kapcsolati tőkére vonatkozó elmélete alapvetően a társadalmi egyenlőtlenségek vertikális elrendeződéséről szól. Ő az, aki összekapcsolja a társadalmi csoportok, illetve osztályok magatartásrendjét az egyén viselkedésével. A homológia strukturalista fogalmát használja ahhoz, hogy a társadalmi pozíció, a habitus és az életstílus hasonlóságát jelezze. A habitust azok az osztályhelyzetből adódó létfeltételek alakítják, amelyek egyúttal meghatározzák az egyének viselkedését, és befolyásolják, hogy hogyan érzékelik a világot.

Az ifjúság rétegződésének leírására Zinnecker szintén Bourdieu elméletét használja, mely szerint az ifjúság a szülői osztályhelyzet szerint szegmentálódik, amelyet a rendelkezésre álló kulturális és gazdasági tőke mennyisége határoz meg. Az osztályspecifikus habitus és az ifjúság ideológiai koncepciói között összefüggést állít fel és három ifjúsági habitust különböztet meg. A felső réteg fiataljait, akiknek hatalmas játéktérük lehetővé teszi, hogy megtervezzék a társadalmi pozíció átvitelét, és az idővel való rendelkezésnek sincs külső korlátja, lehetőségük van a különböző tőkék megszerzésére. A kispolgárok esetében, akik közepes tőkevolumennel rendelkeznek, az ifjúság fogalma a képzési karrier idejére korlátozódik, nincs olyan mértékű autonómiájuk, mint a felső rétegből származóknak. A gyermekkori státusból vezető utat a felnőtt státushoz saját teljesítménnyel kell megszerezni, ami azt jelenti, hogy egy behatárolt ifjúsági életről van szó. Végül a csekély tőkevolumennel rendelkező, alsó osztályból származó fiatalok esetében az ifjúkor siettetésének a kényszere uralkodik: „a státus átmenet megrövidítése és siettetése sem a gyakorlatban, sem az ideológiában nem hagyja kibontakozni az ifjúságot” (Zinnecker 1993, 2006).

Beck paradigmaváltó elmélete szerint az osztályhelyzet hagyománya elvész, és megindul az élethelyzetek és életutak diverzifikálódása és individualizálódása.

² Az osztályséma részletes leírásához, illetve logikai felépítéséhez lásd az Erikson – Goldthorpe 1996, illetve Erikson – Goldthorpe – Portocarero 1998 munkájában található összefoglaló ábrákat.

TANULMÁNY

A gazdasági fellendülés, oktatási expanzió stb. hatására a szubkulturális osztályidentitások fokozódó mértékben elenyésznek (Beck 2004).

A társadalomkutatók egy része felveti annak eshetőségét, hogy a társadalom-szerkezet leírásában a fogyasztási, illetve életstílus-csoportok komoly kihívást jelentenek (Hradil 1995, Pakulski – Waters 1996, Beck 2004, Kovách – Kuczi – Jókuthy 2006) a hagyományos, a munkaerőpiaci pozíción, illetve a foglalkozáson alapuló osztály- és rétegződési modellekkel szemben (Bourdieu 1978, Erikson – Goldthorpe – Portocarero 1988, Huszár 2012, Crompton – Scott 2014, Harcsa 2016).

Egy másik paradigma szemléletmód szerint szükséges az osztálykonceptió újragondolása, de nem utasítja el egyértelműen az osztály terminológiáját, és nem értenek egyet azzal, hogy a vertikális rétegződést felváltotta volna a horizontális tagozódás (Róbert 2015).

Ezen elméleti dilemmák hatására az ifjúságszociológiával foglalkozók körében is egy intenzív vita indult el arról, hogy milyen tényezőket kell figyelembe venni a fiatalok társadalmi helyzetének vizsgálatakor, hogy a modern (sőt posztmodern) társadalmak ifjúságát képesek-e megragadni a klasszikus foglalkozásalapú magyarázó modellek. Az ifjúságkutatás szakirodalmában az ifjúsági korszakváltást összekapcsolják a középosztályosodás kérdésével. A kutatók felhívják a figyelmet a folyamat osztály-/rétegspecifikus jellegére, miszerint az ifjúsági korszakváltás eltérően érvényesül a fiatalok különböző szegmensein. Chisholm szerint az ifjúságkutatásban a vertikális és horizontális értelmezési kereteket együtt kell alkalmazni, a strukturális tényezők arra utalnak, hogy az ifjúságkutatásnak mint társadalmi kategóriának az arculata továbbra is igen heterogén marad (Chisholm 2006).

A struktúraelemzés diskurzusát a mai napig a rétegződés- és osztályelméletek vitái határozzák meg. Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy ha az erdélyi magyar fiatalok rétegződését akarjuk leírni, akkor milyen paradigmából kell kiindulnunk. Vajon az életstílus- és miliókutatások tekinthetők-e az osztály- és rétegződésmodellek alternatívájának?

Jelen tanulmány abból a megközelítésből indul ki, hogy a fogyasztás- és életstílus-kutatások nem leváltják a hagyományos elméleteket (Berger 2008), hanem inkább kiegészítik azokat, és e kétféle elméleti megközelítés segítségével rajzolja meg a mai fiatalok szegmentációját.

Kísérletek a magyarországi fiatalok társadalmi helyzetének leírására

A magyarországi rétegződésvizsgálatnak is több évtizedes hagyománya van (Hege-dűs 1966, Ferge 1969, Kolosi 2000, Fábián – Róbert – Szívós 1998, Fábián – Kolosi – Róbert 2000, Kolosi – Keller 2010, Fábián 2015). Számos modell figyelembe vette, hogy a fogyasztás révén nyilvánosan is kifejeződnek a hierarchikus és a nem hierar-

TANULMÁNY

chikus jellegű társadalmi különbségek. A fiatalok rétegződési vizsgálatának azonban kevesebb figyelmet szenteltek.

Az ezredforduló után készült ifjúságkutatások eredményeire támaszkodva Bauer és társai hat dimenzió szerint vizsgálták a magyarországi fiatal korosztályt: tudástőke, anyagi tőke, szociodemográfiai változók, életmód és kulturális fogyasztás, ami alapján 22 társadalmi csoportot azonosítottak, és ebből három réteget alakítottak ki (a rendszerváltozás nyertesei, a rendszerváltás túlélői – köztes réteg, a rendszerváltozás vesztesei). A rétegek tehát valóban hierarchiát képeznek, de az egyes rétegen belüli csoportok között horizontális kapcsolatot is feltételeztek (Bauer et al. 2003). Bő egy évtizeddel az előbbi felmérés után, a 2012-es magyarországi nagymintás ifjúságkutatás alapján Nagy Ádám újra elvégezte ezt a csoportosítást hasonló dimenziók (demográfia, szubjektív helyzetértékelés, médiafogyasztás, kulturális terek látogatottsága, sport, kockázati magatartások) mentén, és 15 homogén csoportot³ állapított meg (Nagy 2014).

További fiatalokkal kapcsolatos elemzések a Sziget Fesztivál-felmérések alapján láttak napvilágot, a középosztályosodási jelenségek megnyilvánulási formáit közép-európai kontextusban az ifjúság körében elsősorban Gábor Kálmán elemezte részletesen (Gábor 1996, 2000, 2004, 2005a). Azt vizsgálták, hogy hogyan kapcsolódik össze az ifjúsági korszakváltás a fiatalok középosztályosodásával, rákérdezve a fesztiválózó fiatalok osztálytudatára. Egyik alapvető állításuk, hogy Sziget mint élménykultúra a középosztálytudat kialakításának fontos színterévé válik (Gábor – Gaul – Szemerszki 2006).

Az eddigi elemzésekhez képest Kabai (2006) a fiatalok rétegződését vizsgálva egy új kísérleti modell kidolgozására vállalkozott, egy új rétegeképző dimenziót, az „*egyéni életutat*” emeli be elemzésébe (Kabei 2006). Egy későbbi írásban, a 2016-os ifjúságszociológia felmérés adatait elemelve Kabai és társai úgy vélik, hogy a posztmodern világban élő fiatalok helyzetét a „klasszikus rétegeképző tényezőknél” erősebben határozza meg az életútjuk alakulása (Kabei – Iharosi – Kabainé Tóth 2018). A megközelítés egyik legélesebb kritikája, hogy az életesemény nem „vált rétegeképzővé”, hanem inkább a kutatók döntöttek úgy, hogy az életeseményeket bevonják a magyarázómodellbe, majd ezt a döntésüket empirikus elemzéssel igazolni próbálják (Éber Márk 2016).

További két fiatalokat célzó rétegződésvizsgálat inkább a horizontális különbségek feltárására fekteti a hangsúlyt, de ugyanakkor figyelembe vették a gazdasá-

³ Átlag feletti tőkével bíró csoport (23%): nevelt kulturális elit, gondtalan optimisták, megkapaszkodott fiúk. Átlagos tökemennyiséggel rendelkezők (43%): kiegyensúlyozott közép, kényelmes álmodozók, pesszimista közép, perspektivikus kultúrafogyasztói tizenévesek. Átlag alatti tőkekoncentrációval jellemezhetőek (17%): kitörni vágyók; lecsúszott, de nyitott optimisták; reménytelenül beragadók; bulizós veszélyeztetettek; passzív, megállapodott deprivált nők. Inkonzisztensek (18%): arctalanok, jó hátterű urbánus kísérletező fiúk, menekülők.

TANULMÁNY

gi dimenziók mentén létrejövő hierarchikus különbségeket is. A Fekete és Prazsák szerzőpáros a fiatalok kulturális rétegződését vizsgálva négy kultúrafogyasztói csoportot határoznak meg: kulturálisan szegény, könnyed szórakozó, omnivore, elit. Az így kialakult csoportokat kulturális kasztrendszernek nevezik, melyek jellemzői, hogy az alacsonyabb társadalmi státusz szegényesebb kulturális aktivitással, a magasabb pedig gyakoribb kulturális részvétellel jár (Fekete – Prazsák 2014).

Egy másik, 2016-os felmérés eredményei alapján a fiatalokat 6 homogénebb klaszterbe csoportosították: magányosak, közélet iránt közömbös társaságiak, társasági műveltek, jólétben élő optimista aktívak, anyagilag deprivált optimisták, peszsimisták. Modellüket úgy építették föl, hogy a hagyományos rétegtképző változók helyett inkább szubjektív kérdésekre koncentráltak: jövőbeli szubjektív kilátások, politikai aktivitás, társadalmi kapcsolatok helyzete, illetve a műveltség. Azonban itt is bevontak egy hagyományos rétegtképző változót az elemzésbe: az anyagi helyzetet (Bokányi – Gyorgyovich – Pillók 2018).

Kísérletek az erdélyi magyar fiatalok társadalmi helyzetének leírására

A rendszerváltást követően az első, kifejezetten a fiatalokat célzó nagymintás kutatás a MOZAIK 2001. A „*Perifériáról a centrumba*” címen 2005-ben megjelent tanulmánykötet középpontjában a rendszerváltozás fiatalokra kifejtett hatásai állnak. Ebben a kötetben több olyan elemzés is született, amely az erdélyi magyar fiatalok helyzetének értelmezéséhez az ifjúsági korszakváltás két forgatókönyvének a megvalósulási esélyeit vizsgálják: a munkanélküliségi, illetve szabadidős szcenárió bevezetését, dominanciáját (Csata 2005, Gábor 2005, Veres 2005).

Veres (2005) tanulmányában a fiatalok társadalmi térben elfoglalt helyéről olvashatunk, azt vizsgálja, hogy mennyire tükröződik az ifjúsági korszakváltás az élet-események tervezésében, illetve hogy az életszakaszok közötti átmenet mennyire rétegfüggő és a rétegfüggőség mennyire van összefüggésben az etnikai hovatartozással. Következtetése szerint a fiatalok jövőtervezését a régió általános társadalmi-gazdasági helyzete és a réteghelyzet határozza meg. A jobb helyzetben levő régiók fiataljai körében megfigyelhetjük az iskolai ifjúsági életszakasz meghosszabbodását és az oktatás expanzióját, ugyanakkor a származási háttér is jelentősen befolyásolja a jövőtervezést. Zinnecker osztályhabitusaihoz kapcsolódva úgy véli, hogy a legjobb gazdasági és kulturális héttérrel rendelkező fiatalok a vállalkozói pályát, a kulturális osztályfrakciók pedig a továbbtanulást választják (Veres 2005). Egy későbbi írásban Veres (2011) azt vizsgálja, hogy a fiatalok sebezhetősége mennyire általános és milyen mértékben osztályspecifikus. Hipotézise szerint a fiatalok társadalmi osztályhelyzet szerint más és más problémákat érzékelnek, vagyis azok a fiatalok, akik a társadalmi struktúra felső részéhez tartoznak, inkább szembesülnek a globalizációval járó problémákkal, a struktúra alsó részéhez tartozó fiatalok prob-

TANULMÁNY

lémái pedig javarészt lokális jellegűek, inkább a leszakadás veszélye fenyegeti őket. Munkaerőpiaci vonatkozásban azonban a fiatalok sebezhetősége társadalmi háttértől függetlenül fennál (Veres 2011).

A fiatalok rétegződésvizsgálatának egy másik fontos leágazása a Fél-sziget-kutatók⁴ kapcsán bontakozott ki, amelyet Gábor Kálmán Sziget-kutatásai ihlettek. Veres és Ercsei (2006) a Fél-sziget ifjúságának körében vizsgálják a fiatalok középosztályosodási tendenciát. Meglátásuk szerint olyan társadalmi folyamatok észlelhetők a romániai fiatalok körében, amelyek egy „kettős forgatókönyvű” ifjúsági korszakváltás bekövetkeztére utalnak (Ercsei 2006, Veres 2006). Vagyis minél magasabb társadalmi státussal rendelkezik a származási család, annál nagyobb esélye van a fiatalnak arra, hogy a szabadidős scenárióját élhesse meg, illetve minél alacsonyabb társadalmi státussal rendelkezik a származási család, annál valószínűbb, hogy a munkanélküliség forgatókönyve fog érvényesülni. Az erdélyi magyar fiatalok körében a munkanélküliségi scenárió és a szabadidő megnövekedésének scenáriója egyszerre érvényesül, és kialakul az ifjúság „kettőszakadt” társadalmi (Ercsei 2006, Gábor 2004). Ezen következtetések egybecsengenek Bourdieu és Zinnecker elméletével, miszerint az ifjúság a szülői társadalmi osztályhelyzet szerint szegmentálódik.

Jelen tanulmány azt írja le, hogy az elmúlt tizenöt évben milyen változás észlelhető a státusmeghatározó tényezőkben. Először a fiatalok foglalkozási rétegszerkezetében bekövetkezett változásokat elemezzük, figyelembe véve a foglalkozási osztályozás határait, ugyanis számolnunk kell azzal a problémával, hogy a megkérdezett népesség/fiatalok nagy része nem jelenik meg a munkaerőpiacon, nem rendelkezik semmilyen pozícióval a foglalkozási rendszerben.

A tanulmány második részében azt vizsgáljuk meg, hogy hogyan magyarázzák a státushelyzetet a különböző szociodemográfiai jellemzők. Egy olyan összetett mutatót szerkesztettünk, amely során az anyagi-jövedelmi dimenziókat összekapcsoltuk a szabadidővel/kulturális fogyasztással, ennek értelmében figyelembe vesszük a lakáskörülményt, vagyoni helyzetet és szabadidő-fogyasztást. Ezzel a tanulmányunk ahhoz a megközelítéshez kapcsolódik, mely szerint a fiatalok társadalmi rétegződésének a feltárásában a társadalmi státus szerinti vertikális különbségek mellett figyelembe kell venni a horizontális különbségeket is (Fábián – Kolosi – Róbert 2000, Fábián – Róbert – Szívós 1998).

⁴ A Fél-sziget-kutatás ötletét az évek óta megszervezésre kerülő Sziget-vizsgálat sorozata ihlette. 2005-től 2013-ig, azaz kilenc éven keresztül zajlott kérdőíves adatfelvétel a Fél-sziget Fesztiválon, amelynek célja a fiatalok fogyasztói profiljának megrajzolása volt. Alapvetően a következő kérdésekre próbáltunk meg választ kapni: Milyen fogyasztói, illetve életstílus szerinti csoportok különböztethetők meg? Mi jellemző az egyes csoportok fogyasztói státusára/magatartására?

A Fél-sziget-kutatást a következő csapat vezette: Ercsei Kálmán, Kiss Zita, Plugor Réka, Szabó Júlia és Veres Valér.

TANULMÁNY

Adatforrások

Elemzésünkhöz két nagymintás ifjúságkutatás adatait használjuk fel, a MOZAIK 2001, illetve a Magyar Ifjúság Kutatás 2016-os felmérés eredményeit. Mind a MOZAIK 2001⁵, mind pedig a Magyar Ifjúság Kutatás 2016⁶-os felmérés célcsoportja 15–29 éves korosztály, és mindkét kutatás adatai régiókra, életkorra, nemre és településtípusra reprezentatív információkat biztosítanak.

A MOZAIK 2001-es felmérés során Belső-Erdélyben 1200, Székelyföldön pedig 750, azaz összesen 1950 magyar fiatalot kérdeztek le.

A Magyar Ifjúság Kutatás 2016-os felmérés során Erdélyben (ezen belül a Partiumban, Székelyföldön és Belső-Erdélyben) 2000 fővel került sor kérdőíves interjú felvételére. Mindkét kutatás két fő részből áll, a magyarországi fiatalok élethelyzetét és életmódját vizsgáló kutatásból és a határon túli magyar fiatalokról szóló kutatásból, amelyek azonos tematika mentén, azonos évben készültek.

A fentebb említett kutatások nem kimondottan struktúrakutatás céljával készültek, ezért az elemzés során néhány módszertani korláttal számolnunk kellett. Egy további nehézség az volt, hogy bár a 2016-os kutatást a korábbi határon túli nagymintás ifjúságkutatások (elsősorban a Mozaik 2001) által kijelölt régióspecifikus irányvonalak mentén tervezték, a kutatók végül mégis a magyarországi felmérés kérdőívét kezelték alapként, így a MOZAIK 2001-es kutatással való összevethetősége csökkent.

Az erdélyi magyar fiatalok helyzete a hagyományos rétegtképző változók szerint

Ebben az alfejezetben a hagyományos rétegtképző változók (iskolai végzettség, foglalkozás és anyagi helyzet) mentén szeretnénk röviden bemutatni az erdélyi magyar ifjúság helyzetét 2001 és 2016 között.

ISKOLAI VÉGZETTSÉG

A fiatalok iskolai végzettségét vizsgálva az egyik leglátványosabb változás az, hogy 2016-ban közel kétszer annyi fiatalnak volt egyetemi végzettsége, mint 2001-ben.

⁵ A mintavétel módja: lépcsőzetes mintavétel, területi bontásban reprezentatív, kvótás-sétálás, háztartás-beazonosítással bővítve. Az esetszámok leosztása lépcsőkre az 1992-es népszámlálás, az 1999-es Román Statisztikai évkönyv, 1998–2000-es Magyar Statisztikai Évkönyvek vándorlási adatai, illetve a 2000-es Romániai Magyar Évkönyv demográfiai adatainak segítségével történt, úgy, hogy a minta összetétele földrajzilag arányosan tükrözze az alapsokaságbeli arányokat (Csata – Magyar – Veres 2002).

⁶ Az adatfelvétel módja szigorított véletlen sítés rétegzett mintavétellel zajlott megyék és településtípus szerint. A minta alapja: 2011. évi népszámlálási adatok; Román Statisztikai Hivatal (Institutul National De Statistica). Mintaelemszám: 2000 fő (Partium, Belső-Erdély 1000 fő és Székelyföld 1000 fő).

TANULMÁNY

1. táblázat. Iskolai végzettség 2001 és 2016 (%)

Iskolai végzettség	MOZAIK 2001	Magyar Ifjúság Kutatás 2016	Változás
Általános iskola	26,5	33,5	7
Szakiskola	15,6	8,7	-6,9
Szakközépiskola*	9,8	12,6	2,8
Elméleti líceum, középfokú tanítóképzés	31,4	21,9	-9,5
Technikum, posztliceális	5,5	2,7	-2,8
Főiskola	2,7	1,5	-1,2
Egyetem	8,0	14,7	6,7
Magiszteri képzés	0,3	3,9	3,6
PhD, egyéb posztgraduális képzés	0,1	0,4	0,3

* Szakközépiskolai érettségi, középfokú technikum 2016

Forrás: Saját szerkesztés

Romániában a felsőoktatási expanzió az ezredforduló után kezdett el kibontakozni, már a 2002. és a 2011. évi népszámlálás adatai is mutatják, hogy jelentősen növekedett a felsőoktatásban részt vevők aránya a beiskolázott népességben, 1992-ben csupán 5-6%-ot tettek ki, 2002-ben már 14,4%-ot, 2011-ben pedig már a népesség 19,8%-a tanult felsőfokú intézményben (Veres 2014, 2015, Salat et al. 2010). A magyar nemzetiségű népesség körében a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya 2011-ben mindössze 10,2% volt, viszont a 2002-es helyzethez viszonyítva ez is jelentős növekedésnek tekinthető, hiszen akkor a magyarok csupán 5%-ának volt felsőfokú végzettsége (Veres 2015).

Az iskolai végzettség szociodemográfiai ismérvek szerinti eloszlását az 2. és 3. táblázatban foglaltuk össze és a keresztábla eredményei alapján azt mondhatjuk, hogy a folyamatosan bővülő oktatási rendszer a magyar fiatalok körében egy magasabb képzettségi szintet von maga után, egyre több fiatalnak van magasabb iskolai végzettsége a szülei (apa) iskolai státusánál. A településszerkezeti eloszlást összegezve a községekben/falvakban lakó fiatalok inkább alacsony iskolai végzettségűek, míg a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők inkább a városi/nagyvárosi fiatalok köréből vannak, azonban egy olyan elmozdulásnak lehetünk tanúi, amely azt mutatja, hogy a falusi környezetben élő fiatalok is egyre nagyobb arányban szereznek felsőfokú diplomát. Jellemző volt ugyan a növekedés falun, 5,2%-ról felmegy 14,7%-ra, de megyeszékhelyen még inkább megugrik ez az arány, 17%-ról 32%-ra. Utóbbiban tehát gyorsabban nőtt a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya, ami az egyenlőtlenség növekedését jelzi.

TANULMÁNY

Az apa iskolai végzettsége és a megkérdezett iskolai végzettsége közti összefüggés mindkét évben szignifikáns, azonban a Cramer's V asszociációs mérőszám alapján (0,255), illetve (0,164) arra következtethetünk, hogy ez az összefüggés valamelyest csökkent az elmúlt években.

2. táblázat. Iskolai végzettség szociodemográfiai ismérvek szerinti eloszlása (%)

	Legfeljebb 8 osztály	Szakmunkás- képző	Érettségi	Felsőfokú végzettség
Településtípus***			Cramer's V	0,214
Megyeszékhely	17,7	13,5	51,8	17,0
Más város	20,6	14,8	53,7	10,9
Falu	32,1	30,6	32,1	5,2
Nem***			Cramer's V	0,179
Férfi	26,3	31,7	32,0	9,9
Nő	26,6	19,3	47,1	7,0
Apa iskolai végzettsége***			Cramer's V	0,255
Általános iskola/szakiskola	27,8	34,0	33,9	4,3
Elméleti líceum/főiskola	27,9	10,9	48,8	12,5
Egyetemi végzettség	19,8	4,0	49,2	27,1
Apa foglalkozása***			Cramer's V	0,155
Alkalmazottként dolgozik	27,9	21,2	43,4	7,6
Saját vállalkozásban	31,0	11,0	52,0	6,0
Gazdaságilag inaktív	15,6	32,9	39,0	12,5
Gazdaságban dolgozik, alkalmi munkából él meg	49,6	23,6	22,0	4,9
Egyéb	38,2	30,9	29,1	1,8

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,000$;

Forrás: Saját szerkesztés (Mozaik 2001 adatai alapján)

TANULMÁNY

3. táblázat. Iskolai végzettség szociodemográfiai ismérvek szerinti eloszlása (%)

	Legfeljebb 8 osztály	Szaktanulmány- képző	Érettségi	Felsőfokú végzettség
Településtípus***			Cramer's V	0,169
Megyeszékhely	29,0	2,3	36,6	32,2
Más város	34,3	6,1	41,0	18,6
Falu	37,0	13,0	35,3	14,7
Nem***			CCramer's V	0,134
Férfi	32,5	12,2	36,3	19,0
Nő	36,1	4,7	37,6	21,6
Apa iskolai végzettsége***			Cramer's V	0,164
Általános iskola/ szakiskola	32,5	13,3	38,2	16,0
Elméleti líceum/főiskola	31,9	3,0	38,5	26,6
Egyetemi végzettség	44,5	0,9	31,4	23,2
Apa foglalkozása***			Cramer's V	0,108
Fizikai	31,4	10,7	38,0	19,9
Szellemi	33,8	3,0	37,2	26,0
Vezető	45,2	1,7	32,2	20,9

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,000$;

Forrás: Saját szerkesztés (Magyar Ifjúság Kutatás 2016 adatai alapján) (a vastagon szedett számok a könnyebb értelmezést segítik)

Nemek tekintetében is szignifikáns összefüggés van, és számottevő változás figyelhető meg a két adatfelvétel között. A fiatal nők sokkal nagyobb valószínűséggel szereznek felsőfokú végzettséget: a felsőfokú végzettséggel rendelkező nők aránya 2016-ban 3%-kal nagyobb mint a férfiaké. Azt, hogy az oktatási rendszer minden szintjén markáns különbségek figyelhetők meg a férfiak és nők iskolázottsága között, és hogy a felsőoktatás expanziója nemcsak a diplomások, hanem a nők arányának növekedéséhez is hozzájárult, más kutatások is dokumentálták. Geambaşu (2008) egy korábbi – teljes népességre vonatkozó – tanulmánya szerint a nők túlréprezentáltak azok között, akik legfeljebb általános iskolát végeztek, valamint az elméleti líceumot végeztek és érettségizettek csoportjában. Kisebb ugyan az eltérés az eddigi kategóriákhoz viszonyítva, de a felsőfokú diplomával rendelkezők körében is nagyobb arányban szerepelnek nők mint a férfiak. A férfiak csak a szaktanulmány-képzőt és szakiskolát végeztek kategóriájában haladják meg – szinte kétszeresen – a nők arányát (Geambaşu 2008).

Egy további magyarázó változónk, amit bevontunk az elemzésbe, az apa foglalkozása, ami szintén szignifikáns hatással van az iskolai végzettségre. Magasabb státusú, azaz szellemi foglalkozású szülők gyerekei inkább rendelkeznek felsőfokú végzettséggel, de legerősebb összefüggés a megkérdezett iskolai végzettsége és a településszerkezet, valamint az apa iskolai végzettsége között van.

TANULMÁNY

MUNKAERŐPIAC

A munkaerőpiac rugalmasabbá válásával az oktatásból a munka világába való átmenet alapvető jellegzetessége a növekvő bizonytalanság. A fiatalok egyre kevésbé kiszámítható útvonalakat járnak be, amikor a képzés világából átlépnek a munka világába, egyre többen egyszerre tanulnak és dolgoznak, illetve a munka mellett még továbbtanulnak azért, hogy javítsák a pozícióikat és a prekárius helyzetekkel járó bizonytalanságot valamennyire kiküszöbölhessék (Wallace 1998).

A munkaerőpiaci helyzetképet vizsgálva a két bevont kutatásból azt láthatjuk, hogy 2001-ben a fiatalok egyharmada tanult és kevéssel több mint fele dolgozott (gazdaságilag aktív) és 17,8%-uk inaktív volt, ebből 8,6% munkanélküli (járadékos vagy járadék nélküli).

4. táblázat. A fiatalok munkaerőpiaci helyzete (%)

	Dolgozik-e, főtevékenység? MOZAIK 2001	
Tanul – 29,5		
Dolgozik – 52,8		
	alkalmazottként dolgozik	40,2
	saját vállalkozásban dolgozik	1,6
	vállalkozásban segítő családtag	0,6
	szellemi szabadfoglalkozású	0,9
	a családi gazdaságban dolgozik	3,8
	alkalmi munkából, megbízásokból él	4,0
	jövedelmeiből él	0,1
	feketemunkából él	1,6
Egyik sem vagy egyéb – 17,8		
	sorkatona	0,9
	gyes, gyed, gyermekgondozási támogatás, szülési szabadság	2,3
	háztartásbeli	3,3
	eltartott	1,7
	öregségi nyugdíjas, rokkantnyugdíjas, betegnyugdíjas	0,2
	szociális segélyezett	0,5
	egyéb inaktív	0,3
	munkanélküli járadékos, segélyezett	3,6
	munkanélküli járadék nélkül	5,0

Forrás: Saját szerkesztés (Mozaik 2001 adatai alapján)

TANULMÁNY

A 2016-os felmérés eredményei alapján a fiatalok fele az, aki főtevékenységként a tanulást jelölte meg, ebből 18% a tanulás mellett valamit dolgozott is. 43,8%-uk főtevékenységként dolgozott, de ugyanakkor 16,5%-uk tanult is valamilyen formában a munka mellett, és mindössze 6,2%-uk volt inaktív. A munkanélküliek aránya ebben az évben mindössze 2% volt.

5. táblázat. A fiatalok munkaerőpiaci helyzete (%)

Ön jelenleg? Főtevékenységét tekintve? Ifjúság 2016		(N = 1925)
Tanul, részt vesz valamilyen szervezett, iskolarendszerű képzésben (N = 964)		50,1
<i>Emellett dolgozik is</i>	18,4	
Dolgozik, akár bejelentve, akár nem (akár alkalmazottként, akár vállalkozóként) (N = 843)		43,7
<i>Emellett tanul, részt vesz valamilyen szervezett iskolarendszerben, képzésben</i>	16,5	
Vagy egyik sem? (N = 118)		6,2
<i>Munkanélküli, segélyt kap</i>	0,6	
<i>Munkanélküli, ellátás nélkül</i>	1,2	
<i>Háztartásbeli, otthon van a gyerekekkel (ellátás nélkül)</i>	1,8	
<i>Eltartott, otthon van</i>	2,1	
<i>Rokkanttnyugdíjas, rokkantjáradékos</i>	0,1	
<i>Szociális segélyezett</i>	0,1	
<i>Gyermekevelési szabadság</i>	1,5	
Összesen		100

Forrás: Saját szerkesztés (Magyar Ifjúság Kutatás 2016 adatai alapján)

Az ifjúsági és a munkaerőpiaci szakértők javarészt egyetértenek abban, hogy jelentős munkaerőpiaci változásoknak lehetünk tanúi, és egyre kevésbé tervezhető, hogy a képzési szakaszt munka, esetleg egy egész életre szóló munkahely követi. Jellemzővé válik a munkahelyi életutak individualizálódása, és az egyre markánsabban megjelenő rugalmasság, ami fokozottabb kockázatot von maga után (Beck 2004). A folyamatosan újjászerveződő és kockázati tényezőket rejtegető munkaerőpiac körülményeire a fiatalok gyakran az oktatási rendszerben való bennmaradással válaszolnak (Galasi – Timár – Varga 2001). Ezek a folyamatok a rendszerváltást és az Európai Unióhoz való csatlakozást követően Romániában is látványosan felgyorsultak (Csata – Dániel – Pop 2006).

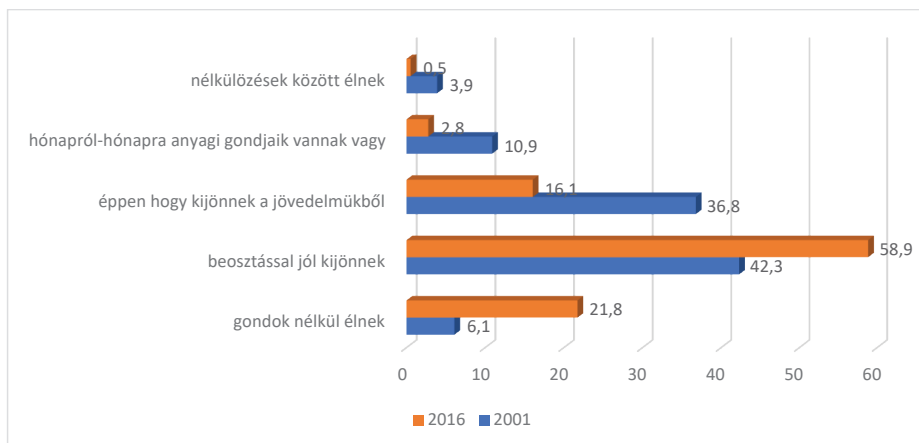
TANULMÁNY

A 15–29 év közötti fiatalok iskolai végzettségére és munkerőpiaci helyzetére vonatkozó adatok szerint az erdélyi magyar fiatalok körében is tetten érhető a korszakváltás jelensége, az ifjúsági korszak meghosszabbodása. Míg 2001-ben a megkérdezett fiatalok kevesebb mint egyharmada (29,5%) tanult, ez az arány 2016-ban jelentősen megemelkedett, a megkérdezett fiatalok 50%-a tanul vagy részt vesz valamilyen képzésben. Megjelenik a tanulás melletti munka, illetve a munka melletti tanulás, ami korábban nagyon kevésbé volt jellemző.

ANYAGI HELYZET

Az ifjúság anyagi helyzetét elsősorban szubjektív mutatók mentén vizsgáljuk.⁷ Eszerint az látható, hogy a fiatalok relatív jóléte jelentősen megemelkedett: míg 2001-ben még 11%-uk nyilatkozott úgy, hogy hónapról hónapra anyagi gondjaik vannak, 2016-ra ez az arány 3%-ra csökkent. Ezzel összhangban 2016-ban a fiatalok 22%-a említette, hogy gondok nélkül él, 2001-ben ez az arány csupán 6% volt, ez számottevő jólét- és életszínvonal-emelkedést jelent.

1. ábra. Szubjektív jólét alakulása 2001 és 2016 között

Forrás: Saját szerkesztés (Mozaik 2001 és Magyar Ifjúság Kutatás 2016 adatai alapján)

⁷ Az életminőséget és anyagi helyzetet a fogyasztói javakkal való rendelkezésen keresztül szeretnénk volna megvizsgálni, viszont nem tudunk releváns összehasonlításokat tenni, ugyanis a 2016-os felmérésben a tartós fogyasztási cikkekre vonatkozó hagyományos kérdésblokk (automata mosógép, saját hűtőszekrény, vezetékvesztés, saját autó stb.) nem volt megkérdezve, a kutatás inkább a digitális korszakra jellemző eszközök birtoklására tér ki, csupán két közös kérdés van: a mobiltelefonnal, illetve a számítógéppel való rendelkezés.

TANULMÁNY

Ezt a növekedést az ország gazdasági fejlődése is mutatja: Romániában az elmúlt húsz évben jelentős gazdasági fejlődés volt; a nettó átlagjövedelem⁸ közel háromszorosára nőtt 2005 (235 EUR) és 2019 (615 EUR) között. A vásárlóerő-paritáson⁹ számolt egy főre jutó bruttó hazai termék (GDP) alakulása is mutatja az életszínvonal javulását: Romániában 2005 és 2017 között 12,428 és 24,508 USD, bár ez jóval az uniós életszínvonal alatt marad, ahol ez az érték 29,640 és 41,175 USD között alakult.

A két kutatás adatai alapján megvizsgáltuk, hogy milyen hatással van a szubjektív jólétre a lakóhely, a nem, az apa iskolai végzettsége és foglalkozása, illetve a megkérdezett munkaerőpiaci státusa.

A szubjektív jólét és településszerkezeti összefüggések az egyenlőtlenségek méréséklődésére utalnak: 2001-ben szignifikáns kapcsolat mutatható ki a jólét és a településtípusok között: a városon élő fiatalok jobb anyagi körülmények között éltek, mint a falun élő fiatalok, 2016-ban viszont a szubjektív jólét és településtípus között már nem találtunk szignifikáns összefüggést.

Az apa iskolai végzettsége és foglalkozása mindkét évben szignifikáns hatással van a fiatalok jóléti-percepciójára. Minél magasabb iskolai végzettséggel, illetve foglalkozási státussal rendelkezik az apa, annál jobb a fiatalok szubjektív anyagi jóléte. A korábban jelzett növekvő munkaerőpiaci bizonytalanság ellenére azt láthatjuk, hogy a „tanulói” státus egy nagyobb biztonságot nyújt a fiataloknak, feltehetően azért, mert a szülők anyagi helyzete is javult és még számíthatnak a támogatásukra.

6. táblázat. Szubjektív jólét szociodemográfiai ismérvek szerinti eloszlása (%)

	Nélkülöznek	Hónapról hónapra anyagi gondok	Éppen, hogy kijönnék jövedelmükből	Beosztással jól kijönnék	Gondok nélkül élnek
Településtípus*				Cramer's V	0,084
Megyeszékhely	2,2	8,1	34,3	48,3	7,0
Más város	2,0	10,5	37,5	40,2	9,8
Falu	4,3	8,0	38,8	44,7	4,3
Apa iskolai végzettsége***				Cramer's V	0,131
Általános/szakiskola	4,2	11,9	40,5	38,5	4,9
Elméleti líceum/főiskola	1,3	8,6	29,8	52,7	7,5
Egyetemi végzettség	1,7	5,7	29,3	50,6	12,6

⁸ <http://www.insse.ro/cms/ro/content/c%C3%A2%C8%99tiguri-salariale-din-1991-serielunar%C4%83>

⁹ http://www.ksh.hu/stadat_eves_7

TANULMÁNY

A 6. táblázat folytatása

Apa foglalkozása***				Cramer's V	0,115
Alkalmazott	2,7	8,6	36,2	46,5	5,9
Saját vállalkozó	3,0	8,0	16,0	54,0	19,0
Inaktív	3,2	10,5	41,5	40,0	4,8
Gazdasági, alkalmi munkás	6,1	18,2	37,9	32,6	5,3
Mivel foglalkozik?***				Cramer's V	0,155
Tanul	1,3	8,0	33,9	47,9	8,9
Dolgozik	3,7	10,1	40,1	41,0	5,1
Egyik sem	9,3	19,4	34,3	34,6	2,5

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,000$;

Forrás: Saját szerkesztés (Mozaik 2001 adatai alapján)

7. táblázat. Szubjektív jólét szociodemográfiai ismérvek szerinti eloszlása (%)

	Nélkülözések között élnek	Hónapról hónapra anyagi gondjaik vannak	Éppen, hogy kijönnek jövedelmükből	Beosztással jól kijönnek	Gondok nélkül élnek
Településtípus				Cramer's V	0,059
Megyeszékhely	1,4	3,2	18,4	57,1	20,0
Más város	0,2	2,5	13,6	59,7	24,0
Falu	0,3	2,7	15,9	59,4	21,7
Apa iskolai végzettsége***				Cramer's V	0,150
Általános iskola/ szakiskola	0,7	4,1	17,9	60,5	16,7
Elméleti líceum/ főiskola	0,3	1,1	14,7	59,7	24,1
Egyetemi végzettség	0,9	1,4	6,5	50,5	40,7
Apa foglalkozása***				Cramer's V	0,139
Fizikai	0,6	3,4	16,7	60,9	18,4
Szellemi	0,4	1,5	9,8	57,1	31,2
Vezető	0,6	0	7,2	52,1	40,1
Mivel foglalkozik?***				Cramer's V	0,108
Tanul	0,7	2,6	12,6	58,0	26,0
Dolgozik	0,5	2,3	18,1	61,4	17,6
Egyik sem	0,9	6,1	27,8	47,8	17,4

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,000$;

Forrás: Saját szerkesztés (Magyar Ifjúság Kutatás 2016 adatai alapján)

TANULMÁNY

A foglalkozási rétegszerkezet átalakulása 2001–2016 között

A tanulmány következő részében a fiatalok társadalmi struktúrában elfoglalt helyét vizsgáljuk, foglalkozásszerkezeti megközelítést alkalmazva. A munkaerőpiacon aktívan dolgozó fiatalok esetében készítettünk egy foglalkozási rétegződési sémát, figyelembe véve a bejelentett utolsó foglalkozást.

Bár a legújabb rétegződéskutatások szakirodalma egyre fontosabbnak és sürgősebbnek tartja a hagyományos paradigmák újragondolását (Hradil 1995, Beck 2004, Csíste – Kovács – Kristóf 2006, Róbert 2015), amelyek a társadalmi egyenlőtlenségeket az egyének munkaerő-pozícióját kifejező, foglalkozások alapján létrehozott munkajelleg csoportok alapján írják le, kiindulópontként mégis fontosnak tartjuk megnézni, hogy hogyan néz ki a fiatalok foglalkozási szerkezete 2001 és 2016 között.

A foglalkozási csoportok aggregálásában az összehasonlítást kissé megnehezítette, hogy a két kutatás különböző módon kérdezett rá a munkaerőpiaci helyzetre. A Magyar Ifjúság Kutatás 2016-os kérdőíves felmérés során a foglalkozást nem rögzítették, hanem már eleve egy olyan sémát alkalmaztak, ahol a foglalkozások nagyobb kategóriákba voltak besorolva. (1) Tanul (2) Dolgozik: fizikai¹⁰, szellemi¹¹, vezető¹², (3) egyik sem¹³. Mivel a 2016-os felmérésben nem volt adat a részletes foglalkozási munkajellegcsoportokra, ezért mindkét esetben a kérdőíves rögzítéskor alkalmazott nagyobb foglalkozási kategóriákat hasonlítottuk össze.

Egy másik nehézség a fiatalok foglalkozási rétegszerkezetének vizsgálatában, hogy ifjúsági korszakváltás következtében a fiatalok egyre később kerülnek be a munkaerőpiacra (Gábor 2004), tehát a megkérdezett fiatalok csak egy kis részét tudjuk bevonni az elemzésbe. Másrészt az elmúlt évtizedekben jelentősen megváltoztak a munkaviszonyok, olyan rugalmas foglalkoztatási formák válnak elterjedtte a munkaerőpiacon, mint például a részmunkaidős állások, az önfoglalkoztatottság, a meghatározott időtartamra szóló szerződések, az alvállalkozói együttműködések stb. (Csata et al. 2009).

Figyelembe kellett vennünk a kelet-közép-európai sajátosságokat, ezért a fiatalok foglalkozási rétegekbe sorolásakor elsősorban Veres Valér klasszifikációját használtuk mintaként (Veres 2014), de ugyanakkor szem előtt tartottuk a foglalkozási osztályszerkezet egyik legfontosabb nemzetközi modelljét, az EGP-sémát (Erikson – Goldthorpe – Portocarero 1988), mely felépítése során többféle tényezőre támaszkodik. Egyik legfontosabb választóvonal, hogy különbséget tesznek a foglalkoztatók, az önfoglalkoztatók, illetve az alkalmazottak csoportjai között. A csoportok aggregáltsági szintje az EGP-séma 11-es változatához hasonlít a legjobban, bár mi csak 9 kategóriát határoztunk meg.

¹⁰ Mezőgazdasági fizikai munkás, segédmunkás (nem mezőgazdasági), betanított munkás (nem mezőgazdasági), szakmunkás (nem mezőgazdasági), közvetlen termelésirányító (pl. művezető).

¹¹ Egyéb (diplomához nem kötött) szellemi, beosztott diplomás.

¹² Alsó vezető, középszintű vezető, felső vezető.

¹³ Munkanélküli segélyt kap, munkanélküli ellátás nélkül, háztartásbeli, eltartott, rokkantnyugdíjas, szociális segélyezett, gyermeknevelési szabadságon van.

TANULMÁNY

Az alábbi táblázatban mutatjuk be a klasszifikáció menetét (8. táblázat), az első csoportban 23 foglalkozási és munkajellegcsoport található aszerint, ahogy a kérdőívben volt megkérdezve. A következő oszlopban hét foglalkozási réteget látunk, amelyeket automatikusan vontunk össze, majd a harmadik oszlopban, figyelembe véve az iskolai végzettséget, bontottuk fel az „alkalmazottakat” szakmunkásokra és nem fizikai dolgozókra.

8. táblázat. A foglalkozási rétegséma aggregálási szintjei

Foglalkozási rétegek (23)	Foglalkozási rétegek (7)	Foglalkozási rétegek (8)
Tanul		
Alkalmazottként dolgozik	Alkalmazottként dolgozik	Nem fizikai dolgozó Szakmunkás
Saját vállalkozásban dolgozik	Vállalkozó (önfoglalkoztató)	Vállalkozó
Vállalkozásban segítő családtag		
Jövedelmeiből él (tőzsdézik, lakáskiadás)		
Szellemi szabadfoglalkozású	Szellemi (értelmiségi)	Szellemi (értelmiségi)
Családi gazdaságban dolgozik	Gazdálkodó	Gazdálkodó
Alkalmi munkákból, megbízásokból él	Szakképzetlen, alkalmi munkás	Szakképzetlen, alkalmi munkás
Fekete munka (maszek munka)		
Sorkatona, van állása	Inaktív	Inaktív
Sorkatona, nincs állása		
Gyermekgondozási segély, gyermekgondozási díj, gyermekgondozási támogatás, szülési szabadság – nincs állása		
Gyermekgondozási segély, gyermekgondozási díj, gyermekgondozási támogatás, szülési szabadság – van állása		
Háztartásbeli		
Eltartott (otthon van, pl. munkanélküli jövedelempótló nélkül)		
Öregségi nyugdíjas		
Leszállékolt, rokkantnyugdíjas, betegnyugdíjas		
Olyan nyugdíjaskorú, aki nem részesül nyugdíjban (nem dolgozik)		
Szociális segélyezett		
Egyéb inaktív		
Munkanélküli járadékos, segélyezett	Munkanélküli	Munkanélküli
Jövedelempótlós, közhasznú foglalkoztatott		
Munkanélküli járadék nélkül		

Forrás: Saját szerkesztés

TANULMÁNY

9. táblázat. Foglalkozási státusok változása 2001–2016 (%)

Foglalkozási státusok	MOZAIK 2011 N = 1460	Magyar Ifjúság Kutatás 2016 N = 1891
Vállalkozó, vezető	2,5	4,1
Diplomás, szellemi (értelmiségi)	8,6	7,4
Nem fizikai dolgozó	17,6	14,6
Szakt munkás	15,5	14,0
Gazdálkodó	4,2	1,2
Szakképzetlen, alkalmi munkás	9,7	5,0
Munkanélküli	9,6	6,9
Tanul	32,3 N = 549	46,7 N = 884

Forrás: Saját szerkesztés (Mozaik 2001 és Magyar Ifjúság Kutatás 2016 adatai alapján)

Az össznépeség foglalkozásszerkezetében az a trend figyelhető meg, hogy a foglalkoztatás elmozdul a szolgáltató szektor, a szellemi és a nem fizikai munkavégzés irányába. Ezáltal a középosztályra jellemző foglalkozásúak aránya megnövekedik, de még mindig alacsonyabb a nyugat-európai országok átlagánál. A 2002-es népszámlálás óta országos szinten a szakértők és az értelmiségi foglalkozásúak aránya mintegy 7%-kal, a szolgáltatásbeli dolgozók aránya 4,5%-kal (9%-ról 13,5%-ra) emelkedett (Veres 2013).

A fiatalok foglalkozási rétegszerkezetében (9. táblázat) az össznépeséghez hasonlóan szembetűnő változásokat állapíthatunk meg. Mindenekelőtt azt láthatjuk, hogy csökkent a munkanélküliek aránya, ami feltehetőleg csak kisebb részben a gazdasági fellendülés eredménye, inkább annak tudható be, hogy a fiatalok egyre inkább választják a tanulást parkoló pályának a munkanélküliség helyett. De ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy kevesebb a fiatalok között a szakképzetlen munkás és a gazdálkodó, nagyobb arányban vannak közöttük vállalkozók, illetve vezetők. A nem fizikai dolgozók aránya is, bár kismértékben, de csökkent.

A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy hogyan magyarázzák a státushelyzetet a különböző szociodemográfiai jellemzők, és hogyan változtak az ezredfordulót követően a státust meghatározó tényezők.

A státushelyzet társadalmi meghatározói a MOZAIK 2001 kutatás alapján

Mind a nemzetközi, mind a hazai rétegződéskutatásban hagyománya van az olyan státusindexek készítésének, amelyek több vertikális dimenzió mentén mérik a társadalmi státust (Ganzeboom – De Graaf – Treiman 1992, Fábíán – Róbert – Szívós 1998, Veres 2014).

A fiatalok rétegződésének leírására egy összetett mutatót hoztunk létre. A státusindex szerkesztésekor figyelembe vettük Fábíán – Kolosi – Róbert (Fábíán – Kolosi –

TANULMÁNY

Róbert 2000, Kolosi – Róbert 2004) és Veres (2014) egy hasonló index szerkesztésére használt módszertanát, azonban a kérdőív adta korlátok miatt a adott esetben más-más dimenziókat kellett figyelembe vennünk (például az anyagi fogyasztási összetevőknél).

A státusindexet a következő dimenziókból hoztuk létre: lakáskörülmények, anyagi vagyoni helyzet és szabadidő fogyasztása. A jövedelmet kihagytuk az elemzésből, ugyanis a megkérdezett fiatalok mindössze fele dolgozik, és ezen fiatalok közül is hozzávetőlegesen 70%-a válaszolt a jövedelmi kérdésekre. A státusindex dimenziói az alábbi indikátorokat tartalmazzák, mely dimenziók összetevőit Z-szkórral standardizáltuk.

A lakáskörülmények esetében a lakás négyzetméterét, illetve a lakás infrastruktúrájára¹⁴ vonatkozó adatokat vettük figyelembe. A lakás négyzetméterét elosztottuk a háztartásban élők számával.¹⁵

Az anyagi vagyoni helyzet összetevőit – tartós használati cikkeket, mint színes tévé, automata mosógép, mosogatógép, CD lejátszó, számítógép, vezetékes telefon, mobiltelefon, mélyhűtő, nyaraló, másik lakóingatlan, építési telek, személygépkocsi – meglétét egyszerű összeadással kumuláltuk egy diszkrét változóba.

A szabadidő index esetében figyelembe vettük, hogy az elmúlt egy évben kifejezetten turisztikai céllal utazott-e más országokba, illetve hogy hány könyvet olvasott. Továbbá 11 szabadidős tevékenység¹⁶ (gyakorisága alapján szintén létrehoztunk egy kumulált indexet. A mutatókat Z-szkórral standardizáltuk és főkomponens-elemzéssel létrehoztunk egy szabadidőnek elnevezett indexet.

Ezt követően az egyes dimenziók összetevőiből (lakáskörülmények, anyagi-vagyoni helyzet, illetve szabadidő index) főkomponens-elemzéssel létrehoztunk egy státusmérő indexet.

A főkomponens-elemzés eredményeként kapott új változó az összvariancia 62%-át magyarázza a KMO értéke: 0,65. A komponenssúlyértékek alapján a legmagasabb értéke az anyagi vagyoni helyzetnek van, de a három státusmérő index súlyértéke kiegyensúlyozott.

¹⁴ WC, vezetékes víz, vezetékes gáz, saját hőközpont, állandó melegvízellátás, villany, szennyvízelvezető csatorna.

¹⁵ A lakás méretére vonatkozó hiányzó válaszokat kiegészítettük az érvényesen kapott válaszok alapján kiszámított átlagos szobaszámmal megfelelő átlagos alapterülettel, különböző szobaszámú lakások szerint.

¹⁶ Színház, mozi, könyvtár, könnyűzenei koncert, diszkó, hangverseny, könyvesbolt, művelődési ház, bál, házbuli, kiállítás.

TANULMÁNY

10. táblázat: A főkomponens eredményei – a státusindex-komponens súlyértékei

Összetevők	Faktorsúlyok
Lakáskörülmények	0,805
Anyagi-vagyoni helyzet	0,837
Szabadidő index	0,723
Magyarázott összvariancia	62,3
KMO	0,646

Forrás: Saját szerkesztés

A társadalmi státushelyzet meghatározásának modelljei: OLS lineáris regresszió (2001).

A továbbiakban arra keressük a választ, hogy milyen társadalmi meghatározói vannak az ismertett három összetevőből létrehozott státusindexnek, erre egy lineáris regressziós modellt építünk. A modellbe bevont független változók: nem, életkor, iskolázottság, településtípus, apa iskolai végzettsége, apa foglalkozása és a megkérdezett státusa (tanul, dolgozik vagy egyik sem).

11. táblázat. A fiatalok státushelyzetét magyarázó lineáris regresszió együtthatói, 2001 (OLS regressziós modell)

Független változók MOZAIK 2001	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell
				Tanul	Dolgozik
Neme					
nő	-,075**	-,046	-,045	-,045	-,007
Életkora	-,153***	-,081*	,032	,208***	,163
Iskolai végzettség					
elméleti líceum, főiskola	,297***	,237***	,232***		,301***
egyetem, magiszteri, PhD	,394***	,307***	,298***		,452***
Településtípus***					
más város	-,145***	-,130***	-,115***	-,188**	-,151***
falu	-,391***	-,336***	-,291***	-,226***	-,315***
Apa iskolai végzettsége					
elméleti líceum, főiskola		,155***	,136***	,280***	,102*
egyetem, magiszteri, PhD		,222***	,207***	,309***	,163***
Apa foglalkozása					
alkalmazott		,048	,028	,095	-,022
vállalkozásban dolgozik		,105*	,087**	,210**	,019
gazdaságban dolgozik, alkalmi munkából él		,034	,030	,092	,002
egyéb		-,029	-,016	,129*	-,045

TANULMÁNY

A 11. táblázat folytatása

Független változók MOZAIK 2001	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell
Mivel foglalkozik jelenleg					
<i>tanul</i>			,192***		
<i>egyéb</i>			-,110***		
SIG F	F 69,717	F 38,263	36,995	F 9,755	F 23,287
ADJUSTED R SQUARE	,351	,406	,450	,305	,324
N	763	655	617	200	330

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Függő változó: Státusindex Kontrollváltozók: Férfi, általános iskola/szakiskola, megyeszékhely, apa iskolai végzettsége – általános iskola/szakiskola, apa foglalkozása – gazdaságilag inaktív

Forrás: Saját szerkesztés (a vastagon szedett számok a könnyebb értelmezést segítik)

Az elemzést egymásba ágyazott modellek becslésével végeztük. Az első modellben (11. táblázat) csak a szociodemográfiai változók kerültek be a nem, életkor, településtípus és iskolai végzettség, így a modell magyarázóereje 0,351. A második modellbe bevontuk az apa iskolai végzettségét, illetve az apa foglalkozását, így a modell magyarázó értéke 0,406-re nőtt. Végül a harmadik modellt tovább bővítettük a megkérdezett státusával (dolgozik, tanul vagy egyik sem).

Elemzésünk alapján azt láthatjuk, hogy a státushelyzetre az egyetemi végzettségnek van a legerősebb hatása (0,394 és 0,222 béta értékkel), a fiatalok saját, és az apák iskolai végzettsége egyaránt befolyásolja a státust. További szignifikáns hatást mutat a településtípus, de negatívan befolyásolja azt, ha valaki falun (0,391) vagy kisvárosban (0,145) lakik. Az életkor és a nem kisebb magyarázóerővel rendelkezik, de szintén szignifikáns hatással van. Első látásra kissé meglepő eredmény, hogy az életkor negatív hatással van a státusra, de feltételezéseink szerint ez annak köszönhető, hogy a fiatalok ameddig a szülőkkel egy háztartásban élnek, mind anyagilag, mind pedig szabadidős tekintetben egy stabilabb pozícióban vannak. Emellett pedig feltételezhetően azok kezdenek el korábban dolgozni, akiknek a szülői háttere anyagi értelemben szerényebb.

Az apa foglalkozása nincs jelentős hatással a státusra, csak a vállalkozói státussal rendelkezők esetében mutatható ki enyhébb szignifikáns hatás.

Ezt követően a regressziót külön-külön elvégeztük a „tanulókra”, illetve a „dolgozókra” is. Bár az esetszám alacsony, a magyarázó erő viszonylag magas maradt (az R-négyzet értéke 0,305, illetve 0,324), az apa foglalkozása ebben az esetben sem mutat jelentős befolyást. A dolgozók esetében viszont azt láthatjuk, hogy a felsőfokú végzettség még erősebben hat a státusra.

TANULMÁNY

A státushelyzet társadalmi meghatározói – Magyar Ifjúság Kutatás 2016

A 2016-os felmérés esetében hasonló módszerrel vizsgáltuk meg, hogy hogyan magyarázzák a státushelyzetet a különböző szociodemográfiai jellemzők, és hogyan változtak az ezredfordulót követően a státust meghatározó tényezők.

A státusindex dimenziói ez esetben is a lakáskörülmény, anyagi vagyoni helyzet, és szabadidő fogyasztása voltak.

A lakáskörülmények esetében – mivel a lakás infrastruktúrájára és négyzetméterére vonatkozó adatok hiányoznak a kérdőívből – ezért az alábbi kérdéseket vettük figyelembe: (1) „Jellemezd a lakást” – 5 pontos skála mérte az alábbi dimenziókat (sötét – világos, elhanyagolt – ápolt, szűk – tágas, régi építésű – új építésű). (2) A ház helye a településen belül¹⁷ (olcsó lakáspiaci övezet, közepes/átlagos lakáspiaci övezet, helyileg magasabbra értékelt lakáspiaci övezet, helyileg a legmagasabbra értékelt lakáspiaci övezet). Az összetevőket szintén Z-szkórral standardizáltuk.

Mivel a 2016-os felmérésben nem kérdeztek rá a tartós használati cikkekre, az anyagi-vagyoni helyzet összetevőket egyrészt (1) a médiaeszközökkel való felszereltséggel mértük (van-e saját: okostelefonja, okostelefonján internet-előfizetés, mobiltelefon száma, számítógépe, laptopja, tabletje, játékonzolja, okosóra-aktivitásmérő, bankszámlája, bankkártyája, életbiztosítása, megtakarított pénze. Másrészt (2) egy szubjektív vagyoni helyzetet¹⁸ mérő kérdést is bevontunk az elemzésbe.

A szabadidő index esetében a 2001-es adatokhoz hasonló dimenziókat vettük figyelembe, hogy az elmúlt egy évben volt-e nyaralni (legalább két éjszakát ott töltött), illetve hogy hány darab hagyományos (nyomtatott) könyv van a háztartásban. Továbbá 15 szabadidős tevékenység¹⁹ gyakorisága alapján szintén létrehoztunk egy kumulált indexet. A mutatókat Z-szkórral standardizáltuk és főkomponens-elemzéssel létrehoztunk egy szabadidőnek elnevezett indexet.

Ezt követően a fent leírt három dimenzió mentén főkomponens-elemzéssel létrehoztunk egy, az előzőhöz hasonló státusindexet. A főkomponens-elemzés eredményeként kapott új változó az összvariancia 43%-át magyarázza, a KMO értéke 0,65. A főkomponens-elemzés esetében a „hüvelykujj szabály azt mondja, hogy akkor fogadhatunk el egy főkomponenst, ha benne megőrződik a teljes változóérték információjának legalább a fele” (Székely – Barna 2002). Úgy gondoljuk, hogy a 43% elfogadható, ugyanis sokféle változót aggregáltunk. Az így létrejött négy státusmérő index súlyértéke kiegyensúlyozott, legmagasabb értéket a lakáskörülmény mutat.

¹⁷ A kérdezőbiztosok feladata volt annak eldöntése, hogy az általuk felkeresett háztartásnak milyen a lakáspiaci státusa, vagyis olcsó, közepes vagy drágának ítéli a környéken található ingatlanokat, lakásokat.

¹⁸ „Összességében, hogy érzi anyagilag (gondok nélkül élnek, beosztással jól kijönnek, éppen, hogy kijönnek a jövedelmükből, hónapról hónapra anyagi gondjaik vannak, nélkülözések között élnek”).

¹⁹ Színház, art mozi, multiplex mozi, könyvtár, hangverseny, könnyűzenei koncert, könyvesbolt, kiállítás, múzeum, opera, kávéház, teázó, söröző, borozó, étterem, konditerem, pláza, táncház.

TANULMÁNY

12. táblázat. A főkomponens eredményei – a státusindex-komponens súlyértékei

Összetevők	
Lakáskörülmények	0,731
A ház helye a településen belül	0,645
Önök anyagilag	0,656
Szabadidő index	0,578
Magyarázott összvariancia	42,8
KMO	0,652

Forrás: Saját szerkesztés

A társadalmi státushelyzet meghatározásának modelljei: lineáris regresszió (2016)

A modellt hasonlóképpen több lépcsőben is elvégeztük, az első modellben a megszo-
kott szociodemográfiai változókkal (nem, életkor, településtípus és iskolai végzett-
ség), az így kapott modell magyarázóereje 0,102. Második lépésben bevontuk az apa
iskolai végzettségét és foglalkozását, ezzel a modell magyarázó értéke 0,165-re nőtt;
végül a harmadik modellbe beléptettük a megkérdezett státusát is (dolgozik, tanul
vagy egyik sem) (13. táblázat).

13. táblázat. A fiatalok státushelyzetét magyarázó lineáris regresszió együtthatói
(OLS regressziós modell)

Független változók Magyar Ifjúság 2016	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell
				Tanul	Dolgozik
Neme					
nő	,031	,042	,052	-,046	-,075
Életkora	-,314***	-,235***	-,087	,052	-,068
Iskolai végzettség					
elméleti líceum, főiskola	,210***	,166***	,135***		,193***
egyetem, magiszteri, PhD	,292***	,224***	,209***		,334***
Településtípus					
más város	,057	,090**	,108**	,145**	-,090
falu	,003	,097**	,117**	,090	-,186**
Apa iskolai végzettsége					
elméleti líceum, főiskola		,184***	,171***	,163***	,151***
egyetem, magiszteri, PhD		,176***	,152***	,184***	,090
Apa foglalkozása					
szellemi		,006	,007	,011	,038
vezető		,129***	,117**	,154***	,092 *
Mivel foglalkozik jelenleg					
tanul			,156***		
egyéb			-,067**		
Korrigált R-négyzet	,102	,165	,165	,082	,148
N	1162	1043	1014	490	470

TANULMÁNY

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Függő változó: státusindex. Kontrollváltozók: Férfi, általános iskola/szakiskola/szakközépiskola, falu, apa iskolai végzettsége – általános iskola/szakiskola/szakközép, apa foglalkozása – fizikai

Forrás: Saját szerkesztés. (a vastagon szedett számok a könnyebb értelmezést segítik)

A regressziós modell alapján 2016-ban is az egyetemi végzettségnek van a legerősebb hatása (0,292 és 0,176 béta értékkel), a fiatalok saját, illetve az apa iskolai végzettsége egyaránt szignifikáns összefüggést mutat. 2001-hez képest a településtípus nem befolyásolja a státust, az életkor viszont nagyobb hatást fejt ki, szintén negatív előjellel. Az apa foglalkozása hasonlóképpen csak a vezetők esetében szignifikáns (0,129-es béta értékkel).

A 4. és 5. modellben megvizsgáltuk, hogy hogyan hatnak a magyarázó változóink külön-külön a tanulókra, illetve a dolgozókra. A dolgozók esetében szintén erősebb kapcsolat van a végzettség és a státus között, különösen az egyetemi végzettség befolyásolja a státust. Az apa iskolai végzettsége a tanuló fiatalok státusára szignifikáns hatással van, azonban a dolgozó fiatalokat vizsgálva, az apa foglalkozása továbbra is csak a vezetők esetében mutat szignifikáns összefüggést.

Tehát a társadalmi státushelyzetet magyarázó tényezők közül a regressziós modellek alapján mindkét évben az iskolai végzettség, különösen a felsőfokú végzettség a legfontosabb. A fiatalok státusát az apa iskolai végzettsége egyaránt befolyásolja, az apa foglalkozásának viszont csak a vezetők esetében van szignifikáns hatása.

A településtípus és státus között csupán 2001-ben mértünk jelentős összefüggést, az életkor és a nem kisebb mértékben ugyan, de szintén szignifikáns hatással van a társadalmi státushelyzetre.

Összegzés

Elemzésünk során arra fektettük a hangsúlyt, hogy a fiatalok társadalmi-gazdasági, munkaerőpiaci és iskolázottsági helyzetében bekövetkezett változásokat vizsgáljuk. Arra törekedtünk, hogy egy többdimenziós megközelítésben írjuk le a fiatalok szegmentációját, a régi és az új struktúráképző elemek együttes alkalmazásával.

Az első részében három hagyományos rétegződési dimenziót figyelembe véve – iskolai végzettség, szubjektív jövedelem, foglalkozási szerkezet – elemeztük az ifjúságot, majd a második részben azt vizsgáltuk, hogy az iskolai végzettség, foglalkozás, nem, életkor, településtípus milyen hatással vannak a fiatalok státushelyzetére.

A fiatalok foglalkozási rétegszerkezetét vizsgálva olyan változásokat látunk, hogy 2016-ban kevesebb a fiatalok között a szakképzetlen munkás és gazdálkodó, és nagyobb arányban vannak vállalkozók, illetve vezetők, mint 2001-ben. Úgy gondoljuk,

TANULMÁNY

hogy csupán a foglalkozási besorolás alapján képzett társadalmi csoportokból kiindulva kevés sikerrel lehet a fiatalok társadalmi szerkezetét megismerni, mert a munkaerőpiaci helyzetük még nem stabil, egyre hosszabb ideig tanulnak (Zinnecker 1993), ebben az életkorban még kevesen rendelkeznek stabil jövedelemmel, munkaerőpiaci státussal.

A státushelyzet társadalmi meghatározóit vizsgálva azt mondhatjuk, hogy az örökölt státus, az apa foglalkozása nem annyira meghatározó a fiatalok státusára, az iskolai végzettség azonban változatlanul fontos marad, a kulturális tőke továbbra is legfontosabb státusmeghatározó tényező.

Eredményeink Treiman modernizációs tézisével megegyeznek, miszerint az iskolai végzettségnek a foglalkozásra gyakorolt hatása erősebb és az apa foglalkozásának szerepe csökkent.²⁰

A státushelyzet egyik legmeghatározóbb tényezője az iskolai végzettség, a bourdieui, illetve zinneckeri megközelítés szerint minél több ideje van egy fiatalnak arra, hogy kulturális tőkére tegyen szert, azaz minél előnyösebb családi háttérrel rendelkezik, annál jobb helyzetbe kerül. Azt is mondhatnánk, hogy az ifjúság a szülői társadalmi osztályhelyzet szerint szegmentálódik (Zinnecker 2006), azonban ez az állítás nem állja meg a helyét, amennyiben az osztályhelyzet alatt a szűkebb értelemben vett „foglalkozási osztályszerkezetet” értjük, elemzésünk is azt mutatja, hogy a foglalkozás hatása veszített relevanciájából.

Az elemzés továbbá azt is alátámasztja, hogy mérséklődtek a településszerkezeti egyenlőtlenségek, a településtípus 2016-ban, a 2001-es évvel ellentétben, nincs szignifikáns hatással a státusra, az életkor – negatív előjellel – viszont nagyobb hatást fejt ki.

Elemzésünk rámutat arra, hogy a hagyományos rétegződési mutatók ugyan differenciálnak, de nem olyan erősen, mint régen, ezért a fiatalok rétegződésének leírásához nem elégséges. A fiatal korosztályok esetében nem beszélhetünk homogén jövedelmi, foglalkozásbeli osztályokról, ők azok, akik inkább fogyasztás szerint rétegződnek, ezért fontosnak tartjuk felhívni a figyelmet, hogy a hagyományos társadalmi struktúraelemzésekkel párhuzamosan nagyobb teret kell kapjanak az életstílus elemek.

²⁰ Németh (2006) szerint Magyarországon Treiman hipotézisével ellentétes tendenciák figyelhetők meg. A szülői háttér hatása a fiúk iskolázottságára folyamatosan erősödik, sőt a származás az iskolarendszert megkerülve, más csatornákon keresztül is befolyásolja az elért státuszt.

TANULMÁNY

Irodalom

- Bauer B. – Szabó A. – Máder M. – Nemeskéri I. (2003): Ifjúsági rétegek az ezredfordulón. Új ifjúsági Szemle, 1(1): 105–125.
- Beck, U. (2004): Túl renden és osztályon? Társadalmi egyenlőtlenségek, társadalmi individualizációs folyamatok és az új társadalmi alakulatok, identitások keletkezése. In: Angelusz R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 322–356.
- Berger V. (2008): Életstílus- és miliókutatások a német szociológiában: a hagyományos struktúramodellek alternatívái? <http://replika.hu/replika/64-06> (utolsó letöltés: 2018. 10. 17.)
- Bokányi Z. – Gyorgyovich M. – Pillók P. (2018): Rétegek és társadalmi mobilitás a fiatal társadalmi csoportban. In: Székely L. (szerk.): *Magyar Ifjúság 2016*. Budapest, Kutatópont, 141–183.
- Chisholm, L. (2006): Élesebb lencse vagy új kamera? Ifjúságkutatás, ifjúság és társadalmi változás Nagy-Britanniában. In: Gábor K. – Jancsák Cs. (szerk.): *Ifjúságszociológia*. Szeged, Belvedere Meridionale, 117–155.
- Csata Z. (2005): Az iskolázottsági esélyek társadalmi meghatározottsága az erdélyi magyar fiatalok körében. In: Gábor K. – Veres V. (szerk.): *A perifériáról a centrumba. Az erdélyi fiatalok helyzetképe az ezredforduló után*. Szeged, Belvedere Meridionale, 75–108.
- Csata Z. – Dániel B. – Kiss D. – Ruszuly E. – Sólyom Z. (2009): Diplomás karrierpályák az erdélyi magyar fiatalok körében. *Erdélyi Társadalom*, 7(1–2.): 31–68.
- Csate A. – Kovács I. – Kristóf L. (2006): Fogyasztói csoportok az ezredforduló Magyarországn. In: Kovács I. (szerk.): *Társadalmi metszetek*. Budapest, Napvilág Kiadó, 253–291.
- Éber Márk Á. (2016) Mit tudunk a 21. század fiataljai előtt álló kihívásokról? Hozzászólás Kabai Imre és munkatársai Rétegződéskötetéhez. *Replika* 27(96–97): 191–195.
- Ercsei K. (2006): Fél-sziget Fesztivál ifjúsága. Fesztiválok ifjúsága? Az iskolázottság és továbbtanulás összehasonlító vizsgálata az ifjúsági korszakváltás kontextusában. In: Ercsei K. – Veres V. (szerk.): *WEB. Fesztiválok Ifjúsága*. Kolozsvár, Co-va-print, 47–63.
- Erikson, R. – Goldthorpe, J. – Portocarero, L. (1988): Intergenerációs osztálymobilitás és a konvergenciátézis Anglia, Franciaország és Svédország példáján. In: Róbert P. (szerk.): *A társadalmi mobilitás. Hagományos és új megközelítések*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 220–255.
- Fábián Z. – Kolosi T. – Róbert P. (2000): Fogyasztás és életstílus. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 2000*. Budapest, TÁRKI, 220–259.

TANULMÁNY

- Fábián Z. – Róbert P. – Szívós P. (1998): Anyagi-jóléti státuscsoportok társadalmi miliói. In: Kolosi T. – Tóth I. G. – Vukovich G. (szerk.): *Társadalmi riport 1998*. Budapest, TÁRKI, 72–91.
- Fekete M. – Prazsák G. (2014): Kulturális kasztrendszer. Autonómia és közösségisége szerepe a fiatalok kulturális aktivitásában. In: Nagy Á. – Székely L. (szerk.): *Másodkézből – Magyar Ifjúság 2012*. Budapest, Kutatópont, 195–218.
- Gábor K. (2004): Globalizáció és korszakváltás. In: Gábor K. – Jancsák Cs. (szerk.): *Ifjúsági korszakváltás. Ifjúság az új évezredben*. Szeged, Belvedere, 28–72.
- Gábor K. (2005): A perifériáról a centrumba. Előzetes hipotézisek a határon túli magyar fiatalok helyzetének az értelmezéséhez. In: Gábor K. – Veres V. (szerk.): *A perifériáról a centrumba. Az erdélyi fiatalok helyzetképe az ezredforduló után*. Szeged, Belvedere Meridionale, 9–23.
- Gábor K. – Gaul E. – Szemerszki M. (2006): Trendek a Sziget-kutatásban. Az új fiatal középosztály kialakulása. In: Ercsei K. – Veres V. (szerk.): *WEB. Fesztiválok ifjúsága*. Kolozsvár, Cova-print, 9–34.
- Ganzeboom, H. B. G. – De Graaf, P. M. – Treiman, D. J. (1992): A standard International Socio-Economic Index of Occupational Status. *Social Science Research* 21: 1–56.
- Hradil, S. (1995): Régi fogalmak és új struktúrák. Miliő-, szubkultúra- és életstílus-kutatás a'80-as években. In: Andorka R. – Hradil, S. – Peschar, L. J. (szerk.): *Társadalmi rétegződés*. Budapest, Aula kiadó, 347–387.
- Kabai I. (2006): *Társadalmi rétegződés és életesemények. Magyar fiatalok a posztindusztriális korszakban*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Kabai I. – Iharosi T. – Kabainé Tóth K. (2018): A társadalmi rétegződés empirikus vizsgálata a fiatalok körében egy speciális többdimenziós modell segítségével. In: Nagy Á. (szerk.): *Margón kívül. Magyar ifjúságkutatás 20016*. Budapest, Excenter Kutatóközpont, 372–402.
- Kolosi T. – Róbert P. (2004): A magyar társadalom szerkezeti átalakulásának és mobilitásának fő folyamatai a rendszerváltás óta. In: Kolosi T. – Tóth I. G. – Vukovich G. (szerk.): *Társadalmi Riport*. Budapest, TÁRKI, 48–74.
- Nagy Á. (2014): Ifjúsági rétegek 2012. In: Nagy Á. – Székely L. (szerk.): *Másodkézből. Magyar Ifjúság 2012*. Budapest, ISZT Alapítvány – Kutatópont, 29–45.
- Németh R. (2006): A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon a Rendszer-változás folyamán. *Szociológiai Szemle*, 4: 19–35.
- Róbert P. (2015): Osztály- és rétegződéskutatási dilemmák a magyar társadalomban. Replika, 92–93: 77–93.
- Salat L. – Papp Z. A. – Csata Z. – Péntek J. (2010): Az erdélyi magyar felsőoktatás helyzete és kilátásai. In: Szikszai M. (szerk.): *Az erdélyi magyar felsőoktatás helyzete és*

TANULMÁNY

- kilátásai. Támpontok egy lehetséges stratégiához.* Kolozsvár, A Magyar Tudományos Akadémia Kolozsvári Területi Bizottsága, 9–125.
- Szabó J. (2018): Kulturális szegmentáció az erdélyi magyar fiatalok körében. *Szocio.hu* (3. szám), 62–79.
- Székely M. – Barna I. (2002): *Túlélőkészlet az SPSS-hez. Többváltozós elemzési technikákról társadalomkutatók számára.* Budapest, Typotex Kiadó.
- Veres V. (2005): Az erdélyi fiatalok társadalmi strukturális helyzete és jövőtervezése. In: Gábor K. – Veres V. (szerk.): *A perifériáról a centrumba. Az erdélyi fiatalok helyzetképe az ezredforduló után.* Belvedere Meridionale, Szeged.
- Veres V. (2006): Középosztályosodási tendenciák vizsgálata a marosvásárhelyi Fél-sziget Fesztivál résztvevői körében. In: Ercsei K. – Veres V. (szerk.): *WEB. Fesztiválok Ifjúsága.* Kolozsvár Cova-print, 35–47.
- Veres V. (2011): A fiatalok munkaerőpiaci helyzete, a társadalmi közérzet és a problémaérzékelés rétegspecifikus életérései. In: Kiss T. – Barna G. (szerk.): *Erdélyi Magyar Fiatalok. Összehasonlító elemzés.* Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 55–85.
- Veres V. (2013): Népszámlálás 2011: A népességszám, foglalkozásszerkezet és iskolázottság nemzetiség szerinti megoszlása Romániában. *Erdélyi Társadalom*, 11. évfolyam 2: 23–54.
- Veres V. (2014): Társadalmi rétegződés és anyagi-jövedelmi különbségek Magyarországon és az erdélyi magyarság körében. *Szociológia Szemle*, 24(2): 4–46.
- Veres V. (2015): Népességszerkezet és nemzetiség. Az erdélyi magyarok demográfiai képe a 2002. és 2011. évi népszámlálások tükrében. Kolozsvár, Kolozsvári Egyetemi Kiadó.
- Zinnecker J. (1993): A fiatalok a társadalmi osztályok terében. In: Gábor K. (szerk.): *Civilizációs korszakváltás és ifjúság.* Szeged, Szociológiai Műhely, 5–28.
- Zinnecker J. (2006): A fiatalok a társadalmi osztályok terében. Új gondolatok egy régi témához. In: Gábor K. – Jancsák Cs. (szerk.): *Ifjúságszociológia.* Szeged, Belvedere, 69–95.

TANULMÁNY

A szociális munka és a természeti környezet találkozási pontjai¹

KOSZTKA JÚLIA²

ABSZTRAKT

Tanulmányom célja az ökológiai szemlélet és a természeti környezet szociális munka elméletében és gyakorlatában való megjelenésének vizsgálata. A nemzetközi – főként angolszász – szakirodalom áttekintésével célozom az alapvető elméletek és szakmai irányok áttekintése és rendszerezése, emellett fontosnak tartom a hazai vonatkozásokra való rátekintést is. A globális környezeti változások és a társadalmi változások kölcsönösen hatnak egymásra, a szociális munka szakma pedig a folyamatosan változó kihívásokra reflektálva maga is alakul, újabb irányzatokkal és megközelítésekkel gazdagodik. Az ember és környezetének kapcsolata mindig is a szociális munka egyik központi témája volt, a fenntarthatóságra való törekvés és a természeti környezetre való fókuszálás azonban új dimenziót hozhat az „ember a környezetében” szemlélet értelmezésébe. Tanulmányomban a „zöld szociális munka”, a „környezetfókuszú szociális munka” és az „öko-szociális munka” főbb értékeinek és motivációinak vizsgálatával kísérem meg a szociális munka és a természeti környezet viszonyának értelmezését és a szociális munka globális környezeti-természeti változásokkal kapcsolatos feladatainak felvázolását.

KULCSSZAVAK: zöld szociális munka, környezetfókuszú szociális munka, öko-szociális munka, ember a környezetében szemlélet, globális környezeti változások, ember és természet viszonyrendszere

ABSTRACT

Interconnections between social work and the natural environment

The aim of my study is to examine the appearance of ecology and natural environment in the theory and practice of social work. By reviewing international literature, my aim is to review and systematize basic theories and professional directions. I also consider it important to look at the Hungarian aspects. Global environmental changes and social changes interact, and the social work profession evolves, and includes new trends and approaches while reflecting ever-changing challenges. The relationship between the person and his/her environment has always been one of the central themes of social work, but the pursuit of sustainability and the focus on the natural environment may bring a new dimension to the interpretation of the person-in-environment approach. In my paper, I attempt to understand the values and motivations of 'green social work'.

¹ Az Információs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

² ELTE Szociológia Doktori Iskola Szociálpolitika Program; julia.kosztka@gmail.com.

TANULMÁNY

'environmental social work' and 'eco-social work' and I attempt to understand the relationship between social work and the natural environment, and examine the roles social workers may carry on related to the global environmental changes.

KEYWORDS: *green social work, environmental social work, eco-social work, person-in-environment approach, global environmental changes, relationship between people and nature*

Bevezetés

Írásom tárgya az ökológiai szemlélet és a természeti környezet szociális munka elméletében és gyakorlatában való megjelenése. A szociális munka folyamatosan és az aktuális társadalmi történésekre dinamikusan reagálva fejlődő szakma, így jellemző az új megközelítések, elméletek és módszerek megjelenése, melyek a jellemző társadalmi folyamatokra és problémákra keresik az adekvát megoldásokat.

Elsőként röviden bemutatom a releváns aktuális folyamatokat, mint a globalizáció, globalizálódó gazdasági folyamatok és a természeti változások egyre növekvő jelenléte. Ezek a folyamatok erősen befolyásolják a társadalom és a különböző társadalmi csoportok életének, jólétének alakulását, ebből kifolyólag pedig kapcsolatba kerülnek a szociális munka szakmával, amely a társadalmi egyenlőségen és a különböző társadalmi csoportok tagjainak segítésén, támogatásán dolgozik. Ezután a fenntarthatóság és szociális munka kapcsolatának rövid áttekintése után ökológiai-természeti megközelítésből is elemzem a szociális munka egyik központi elméleteként megjelenő ember a környezetében szemléletet. A „zöld szociális munka”, a „környezetfókuszú szociális munka” és az „öko-szociális munka” főbb értékeinek és motivációinak vizsgálatával megkísérlem a szociális munka és a természeti környezet viszonyának értelmezését, és a leírtakra alapozva felvázolom a szociális munka globális környezeti-természeti változásokkal kapcsolatos lehetséges feladatait.

Globális környezeti változások és a szociális munka találkozása

Egyre többször jelennek meg a globális felmelegedésről, klímaváltozásról vagy klímaváltságról szélsőséges természeti jelenségekről, valamint ezekkel egyidejűleg megújuló energiaforrásokról és fenntarthatóságról szóló cikkek, blogbejegyzések és videók a különböző közösségi oldalakon és a médiában, jelezve a társadalom ezen csatornákat elérő és használó részének téma iránti érdeklődését. A természet, az élővilág, a természeti kincsek és értékek veszélyeztetetté váltak, egyes előrejelzések szerint globális válsághelyzet küszöbén állunk, melynek megállítására vagy legalább bekövetkezésének és lefolyásának lassítására fokozott figyelmet kell fordítania az emberiségnek. Különböző kutatások, tudományos publikációk, szakkonferenciák és

TANULMÁNY

klímaegyezmények³ jelzik a tudományos világ és a (szak)politika irányvonalait és álláspontját, a téma iránti növekvő figyelmét vagy ennek a hiányát. A társadalom-tudomány területén belül is növekszik a kapcsolódó publikációk száma, elérhetőek tematikus szakmai kiadványok is⁴.

A folyamatos technikai fejlődés – ideértve a kommunikáció és információáramlás, közlekedés és szállítás, elektronika, orvostudomány és az ipar teljes területén végbemenő rohamosan növekvő sebességű változásokat – együtt jár a globalizációval, a folyamatok világszintűre való kiterjedésével. Egy új, globális szint alakul ki, és nemcsak a mobilizáció területén, hiszen bizonyos problémák és kihívások túlnőnek a helyi közösségi szinteken. A társadalmi-szociális kérdések esetében is beszélhetünk globális problémakörökről, akár világszintű válsághelyzetekről. Ezen problémák szorosan kapcsolódnak a kialakuló (és eddig már kialakult) természeti-környezeti változásokhoz, klímavészhelyzethez. Ma már nem csak lehetséges forgatókönyvekről, hanem tudományos tényekkel alátámasztott jelenkori történésekről is beszélünk. A globális átlaghőmérséklet emelkedik és egyre gyorsuló ütemű éghajlatváltozás megy végbe, a sarkok melegszenek, ami a magasabb légköri szintek légáramlatainak destabilizálódását és a tengeri jég mennyiségének csökkenését okozza, amely kihatással van az őshonos állatvilág és az ember életterére is. Egyre gyakoribbak a viharok, szárazságok és áradások, melyek intenzitása is nő, negatív hatást gyakorolva a mezőgazdaságra. A tengerek savasodnak, ami a tengeri populációk romló helyzetét eredményezi (Bendell 2018). A társadalmi és környezeti problémák és egyenlőtlenségek (mint például a légszennyezés, vízhiány, különböző ipari szennyezések stb.) összekapcsolódnak és egymás hatását erősítik. Ezen helyzetek sikeres kezelésére nem megfelelőek a csak lokális szintű, izolált megoldások, komplex és összehangolt válaszokra van szükség. Globális egymásrautaltságban élünk, amelyből következik, hogy a földi ökoszisztéma egészét érintő változásokat és az országhatáron belüli környezetet – természetit és ember által alkotott környezetet egyaránt ideértve – érintő kérdéseket nem lehet egymástól függetlenül hatékonyan kezelni (Lányi 2007).

A szociálpolitika és az annak gyakorlati megnyilvánulásaként értelmezhető szociális munka alapvető sajátossága, hogy a társadalomban kialakult szituációkra reagálva, illetve lehetőség szerint a válsághelyzetek megelőzésére irányulnak cselekvései. A szociális munka praxis célja a társadalmi okokra visszavezethető szenvedés csökkentése (Sik 2017). A világszintű és komplex problémák globális és összetett megoldásokat igényelnek. Ha maga a probléma újszerű, többdimenziós és szakma-határokon átvelő, akkor a válasznak is multidiszciplinárisnak, innovatívnak és szükség szerint a megszokottól eltérőnek kell lennie.

³ Lásd még: IPCC 2007.

⁴ Lásd még: Fordulat 2019/1.

TANULMÁNY

Miután az ENSZ a milleniumi fejlesztési célok között kiemelte a környezet pusztulásának megállítását, a szociális és egészségügyi szolgáltatások körében is nőtt és ma is egyre nő a témára való odafigyelés globális szinten (Teixeria – Krings 2015). A szociális munka szakmán belül is növekszik az érdeklődés az ökológiai, környezetvédelmi és fenntarthatósági aspektusok iránt az utóbbi években, erre utal legalábbis a témát érintő tudományos publikációk növekvő száma (Pulla 2014). Besthorn (2012) szerint egyre több szociális munkás szakember hangoztatja a természetre való odafigyelés (environmental awareness) fontosságát világszerte. Általánosan elmondható, hogy a természetre gyakorolt hatások, a környezetszennyezés és az ember által okozott környezeti ártalmak sokkal jobban sújtják a szegényebb, hátrányosabb helyzetű csoportokat. A legkiszolgáltatottabb és peremre szorult társadalmi csoportok szenvednek leginkább ezen ártalmaktól, míg okozásukért nagyobb mértékben a gazdag és fejlett társadalmak, társadalmi csoportok felelnek (Schmitz et al. 2012, Fitzpatrick 2014, Boetto 2017, Mason et al. 2017). A társadalmak legszegényebb rétegei sokkal gyakrabban élnek szennyező gyárak, illetve szennyezett folyók és földterületek mellett, mint a gazdagabb csoportok, illetve a felsőbb rétegekhez képest sokkal kevésbé mobilisak is. Jellemzően gyengébb az érdekérvényesítő képességük is, helyzetük változtatására így kevés esélyük van. Sokszor a természeti vonatkozások nem kapnak hangsúlyt a problémákra való válaszreakciók keresésekor, csak a szociális vonatkozások, így nem mindig sikerül felderíteni a valódi kiváltó okokat és megszüntetni azokat, illetve valós és hosszú távú megoldást találni rájuk (Peeters 2012). A szociális munkásoknak bőven lenne tennivalójuk ezen a téren, tekintve, hogy a klienscsoportjaik közül sokan érintettek. A szociális munka ügyfélkörét legnagyobb mértékben ugyanazok a hátrányos helyzetű csoportok tagjai teszik ki, akik a negatív környezeti hatások által leginkább sújtottak, a szociális munkások így elkerülhetetlenül kapcsolatba fognak kerülni – közvetlenül vagy közvetetten – a környezeti hatásokkal. Minél több környezeti ártalom jelenik meg, mellyel az amúgy is leszakadó rétegeknek szembe kell nézniük, annál nagyobb részét teszi majd ki a szociális munka gyakorlatának ezen problémák feltérképezése, megértése és megoldásának elősegítése. Példaként álljon itt néhány, a legszegényebb és kiszolgáltatottabb rétegeket érintő természeti-környezeti esemény: földrengés, árvíz vagy cunami (melyek után a szegényebb érintettek nehezebben alakítanak ki egzisztenciát és építik újjá lakóhelyüket), éghajlatváltozás következtében kialakuló aszály és vízhiány, élelmiszerhiány és éhínség. A szociális munka szakma számára előremutató lehet az ilyen, marginalizált csoportokat (is) érintő újabb kihívásokra és folyamatokra való odafigyelés, reagálás. A természeti változások legtöbbször társadalmi és gazdasági változásokat vonnak maguk után, gondoljunk például egy cunami vagy nagyobb árvíz után maradó, használhatatlanná vált épülethalmokra és a lakás nélkül maradt embertömegekre, vagy például a megváltozott időjárás miatt terméketlenné vált terület miatt elvándorolni kényszerülő családokra, közösségekre (Dominelli 2012). Az emberi társadalmak tevékenysége ezzel egyidejűleg – mára már tudományosan is

TANULMÁNY

bizonyítható módon és egyre nagyobb mértékben – környezeti változásokat generál, mely változások visszahatnak az emberre (Dominelli 2012). Kölsönösen egymásra ható körkörös folyamatokról van szó, melyek elválaszthatatlan részévé válnak mindennapjainknak. A természet és a társadalom elválaszthatatlanok egymástól. Az ököpszichológia megközelítése alapján kölcsönösen egymásra ható összefüggés van az ember mentális egészsége és a bolygó jólléte, egészsége között, ebből adódóan az ember természettől való elidegenedése szoros kapcsolatban áll a klímakrízissel (Roszak 1992), ami társadalmi változásokhoz, problémákhoz vezethet. Ha a társadalom változásai a természet változásaiból is erednek, akkor a szociális munkának elkerülhetetlenül kapcsolatba kell kerülnie a természettel, a természetes élővilággal és annak változásaival. A szociális munka és a természet kapcsolata és egymáshoz való viszonya hatással lehet a társadalomra is, amelyben a szociális munkás dolgozik, és amelyet természet vesz körül. Ez a kapcsolat a globális környezeti változások korában egyre fontosabbá és jelentősegteljesebbé válhat. A szociális munka feladatai és felelősségei összefüggésben állnak az adott társadalom helyzetével, többek között a gazdasági mutatóival, a társadalmi igazságosság és egyenlőség mértékével, a jólét mértékével, a szolidaritás szintjével és a különböző hátrányos helyzetű társadalmi csoportok leszakadásának mértékével. Összefüggésben állnak a lokális és globális környezettel, természettel is, hiszen egy adott társadalom sem lehet önálló és teljesen független entitás, csak egy közös ökoszisztéma része.

Szociális munka és a fenntarthatóság

Az ökológiai szemléletről és a természeti környezetről lévén szó nem kikerülhető a fenntarthatóság és a fenntartható fejlődés témaköre sem. A nyolcvanas és kilencvenes évek egyre terjedő nézete, hogy a természet és a kultúra szorosan összefügg egymással, és ezzel párhuzamosan és összefüggésben a fenntarthatóság fogalma is egyre inkább jelentőssé válik (Jász 2011). A természettudomány kutatóinak jelentős többsége állítja, hogy a népesedés, technológia és környezethasználat jelenleg uralgó trendjei nem fenntarthatók (Lányi 2007). A bioszféra krízise felvet érték-dilemmákat is – írja Lányi (2007), illetve alapvetőnek vélt fogalmak átalakulását, alternatív értelmezését is hozza magával a fenntarthatóságra való fókuszálás. Az ökológiai és alternatív gazdaságelméletek például megkérdőjelezzik a gazdaságközpontú társadalomszemléletet és a piac automatikus szabályozó mechanizmusainak érvényességét. A jólét tradicionálisan a növekedéssel és a javak felhalmozásával társítható, míg az ökológiai megközelítés ezzel szemben az erőforrásokkal való takarékoskodást, lokális és kreatív szemléletet és a szolidaritást hangsúlyozza, mint a jóléti dimenzió értékeit. A fenntartható fejlődés tartalmi elemzése során Peeters (2012) a szociális munka elmélete és gyakorlata számára is jelentős alapelveket nevezett meg, ilyen alapelv többek között az ökológiai határok tisztelete, a szegénység felszá-

TANULMÁNY

molásának prioritizálása és a sokszínűség tisztelete. Egyre több kutatás is alátámasztja, hogy a szociális munkának deklarált szerepe van – vagy lehetne – a fenntartható fejlődés megvalósításában (Peeters 2012). Mary (2008) szerint a fenntartható szociális munka praxis alapértékei a következők: az emberi élet és ezzel együtt minden más faj értékének elismerése és tisztelete, az egyenlőség és méltányosság elvének alapul vétele, a részvételen és partnerségen alapuló döntéshozatal, a környezet ökológiai szabályszerűségének figyelembevétele, valamint a gazdasági és társadalmi igazságosság.

A TERMÉSZET HELYE AZ „EMBER A KÖRNYEZETÉBEN” SZEMLÉLETBEN

A jelenkor – amelyet késő modernitásnak posztmodernitás korának is neveznek – kihívásai és felfogása különbözik a megelőző korszakokétól, így másfajta hozzáállást kíván a szociális munka szakmától is. A posztmodern társadalmakra jellemző a korábbinál gyorsabb ütemű változás, a pluralitás és a különbözőségek növekvő jelenléte, a relativitás tudata, a szabadság és az egyéni választás eszméjének fontossága, valamint a valóság társadalmi konstrukcióként való értelmezésének térnyerése (Parton – O'Byrne 2006). A szociális munka posztmodern elméleti megközelítései a korszak gondolkodásmódjára és kihívásaira reagálva keresik a megoldást az egyéni és társadalmi problémákra, ezen elméletek közé tartozik a narratív megközelítés (Fehér 2010), a reflektív praxis (Schön 1983) és a konstruktív szociális munka (Parton – O'Byrne 2006) elmélete is. A szociális munka – a későbbiekben bemutatott – természeti környezetre és környezeti változásokra reflektáló új irányzatai az itt említett elméletekhez hasonlóan a jelenkor akut kihívásaira reagálnak, tovább szélesítve a szociális munka szakma látókörét és megközelítési kereteit.

A szociális munka tradicionálisan kritikusan tekint a társadalmi rendre és úttörő feladatot vállal, ha szükséges. Tudásanyaga széleskörű, amelyet mindig az aktuális helyzetnek megfelelően fejleszt és aszerint alakítja praxisát (Katz 2009). Olyan szakmaterületről merít többek között, mint például a pszichológia, szociológia, pedagógia, szociálpszichológia, addiktológia stb. A jelenleg fennálló környezeti krízisre akkor tud adekvátan és hatékonyan reagálni, ha az ökológiai fókuszú szakmák tudásanyagát is integrálja, bővítve ezzel saját határait az ismeretek terén. Az ököpszichológia, ökofeminizmus és feminista pszichológia hasznos területek lehetnek ebből a szempontból (Norton 2012). A 21. századi szociális munkásnak a társadalmi és gazdasági aspektusok mellett át kell látnia a globális összefüggések természettudományos dimenzióját is.

A szociális munka egyik alapelve az ember a környezetében szemlélet, mely angol nyelvterületen person-in-environment (PIE) néven gazdag szakirodalommal rendelkezik. Az ember a környezetében elmélet szerint az egyén folyamatos interakcióban áll az őt körülvevő környezetével, kölcsönös hatással van egymásra. Ez

TANULMÁNY

a két terület, ebből kifolyólag a szociális munka egyik fő beavatkozási fókusza lehet ez a kapcsolat és kölcsönhatás. Az ember a környezetében szemlélet gyökerei már Mary Richmond munkásságában is megtalálhatók, aki a fizikai környezet fontosságát hangsúlyozta. Ekkor ez még főként szociális környezetet jelent, de egyértelműen innen eredeztethető az ökológiai szemlélet és az ember a környezetében paradigma legrégibb vonatkozása (Miller et al. 2012.). Az ember a környezetében szemlélet alakulásának fontos állomása a Germain által a szociális munka számára megalkotott ökológiai perspektíva (ecological perspective of social work), mely az egyének és tágabb környezetük kölcsönös kapcsolataira fókuszál, és a rendszerszemléletből eredeztethető (Norton 2012). Ezen elmélet kvázi továbbgondolása az élet modell (life model), amely szerint a szociális munka feladata az egyének, közösségek, valamint a környezeti és kulturális folyamatok folyamatos interakcióira való reagálás, mivel ezek az emberi működés és fejlődés velejárói (Germain – Gitterman 1976). Több kritika is érte az ember a környezetében modellet, amiért nem vonja be a természetet az értelmezési keretébe, hanem csak a szociális és esetleg a közvetlen épített környezetre fókuszál (Norton 2012; Miller et al. 2012), így megfontolandó lehet a modell újraértelmezése. Ennek lényege a természet bevonása lehetne, vagyis a környezet értelmezési területének kibővítése, hogy a társadalmi és épített környezet mellett a természeti környezetet is tartalmazza. E lépés szükségességét Norton (2012) az ökopszichológia elméletét alapul véve támasztja alá, miszerint az ember természettől való elidegenedésében gyökerezik a személyes és társadalmi problémák jelentős része. Ebből a szemléletből kiindulva a természettől való eltávolodás, illetve a természet elhanyagolása és károsítása ellentmondásokat okoz az emberben, ami negatív hatással van rá (Mitten 2009). A szociális munkásoknak – és más segítő szakmák képviselőinek is – érdemes átgondolni az ügyfelek élettér-fogalmának kiterjesztését, illetve ügyfeleiket is segíteniük kell életterük értelmezésének természeti környezetre való kiterjesztésére is.

A globális környezeti krízisre való hatékony reagáláshoz elengedhetetlen, hogy a szociális munka antropogén – az embert és az emberi tevékenységet középpontba állító – világnézete átalakuljon ökológia-központú világnézetévé, állítja Gray és Coates (2015). A szociális munka hagyományosan ontológiai szemléleten alapul, ezt kérdőjelezi meg az ökoszisztémát a középpontba állító megközelítés, amely egy egészen más helyre teszi az embert a természetben (Boetto 2017). Az őslakos népek (indigenous people)⁵ világnézetében az ember és a természet viszonya másképp jelenik meg, mint a nyugati kultúrákéban. Míg a fejlettnak mondott nyugati kultúrák esetében az ember jellemzően egy természettől különálló, domináns és irányító szerepben jelenik meg, az ősi természeti népek szerint az ember a természet szerves része,

⁵ A hivatkozott szakirodalom főként az észak-amerikai és ausztrál őslakosokra utal indigenous people megnevezéssel.

TANULMÁNY

amely nem áll felette sem a flórának sem a faunának, hanem kölcsönösen függő viszonyban áll a természetes világgal, annak élőlényeivel és jelenségeivel.

A szociális munka általánosan elfogadott megközelítéseiben és gyakorlatában a nyugati, fogyasztói társadalmak emberképe és az erre épülő szakma-elméletek az uralkodók, melyekben egyértelműen az ember kerül a középpontba. A modernista és emberközpontú megközelítések előnyben részesítése miatt a tudás és a gyógyítás természeti népek által való felfogása háttérbe szorul és egyfajta másodlagos tudásbázist alkotva marginalizálódik (Coates et al. 2006, Boetto 2017). A szociális munka globális definíciójában megjelenik, hogy *„a szociális munka nem csupán az egy meghatározott környezetben zajló gyakorlatokra és a nyugati világ elméleteire támaszkodik, hanem az őslakosok tudására is.”* (IFSW és IASSW 2014) Ez a nemzetközi szakma-meghatározásban való elismerés jelzi az őslakosok tudása felé való nyitást, a különbözőségükben rejlő értékek elismerését, így közvetetten egy másfajta emberkép elismerésére való nyitottságot is.

KÖRNYEZETFÓKUSZÚ SZOCIÁLIS MUNKA (*environmental social work*)

Ramsay és Buddy (2016) tekintélyes listát állítottak össze a szociális munka és az ökológiai-természeti folyamatok területét érintő főbb fogalmakról a környezetfókuszú szociális munka irodalmának konceptuális elemzésekor. A hasonló definícióval rendelkező, ám különböző kifejezések kialakulásának és alkalmazásának egyik oka a különböző szakemberek általi – nagyrészt különböző országokban – fogalomalkotás és -használat, másik oka pedig a szakmai hangsúly máshova helyezésének és jelzésének igénye. Az említett szerzők az alábbiakat tartották relevánsnak és összehasonlításra méltónak: zöld szociális munka (*green social work*), öko-feminista szociális munka (*eco-feminist social work*), spirituális és öko-spirituális szociális munka (*spiritual and eco-spiritual social work*), ökológiai szociális munka (*ecological social work*), környezetfókuszú szociális munka (*environmental social work*), fenntartható szociális munka (*sustainable social work*), illetve egyéb irányzatok, ideértve a természetes és klímaváltozás-fókuszú szociális munkát (*natural, speciesism, climate change social work*). A legtöbb publikációt egyértelműen a környezetfókuszú szociális munka (Gray et al. 2013) és az ökológiai szociális munkával kapcsolatban találták a szerzők. Mint megállapítják, a két fogalom szinte megegyező jelentéstartalommal bír, különböző szerzők párhuzamosan használják őket, tulajdonképpen értelmezhetjük őket egymás szinonimájaként. A szerzőpáros inkább a környezetfókuszú szociális munka kifejezést használja, melyet így definiálnak: *„a környezetfókuszú szociális munka hozzásegíti az emberiséget a bolygószerű biodiverzitással rendelkező ökoszisztéma kialakításához és fenntartásához. A szociális munka alapvető értékei, készségei és tudása adaptálható annak érdekében, hogy elősegítse a társadalmi változást és hogy segítsen a szakembereknek a környezet pusztulásának csökkentésében.”*

TANULMÁNY

kentésében.” (Ramsay – Buddy 2016: 11) A környezetfókuszú szociális munka négy meghatározó kulcseleme a következő: a létező szociális munkás módszereknek a környezeti megközelítéshez való kreatív adaptálása, nyitottság a létezés és cselekvés különböző értékeire és útjaira, változás-orientáltság és határokon átívelő többretnű munkavégzés.

ZÖLD SZOCIÁLIS MUNKA (*green social work*)

A *green social work* elnevezés Lena Dominelli nevéhez köthető, akinek a *Green Social Work – From Environmental Crisis to Environmental Justice* (2012) című könyve alapműnek tekinthető a témában, mely alapos részletességgel járja körül a szociális munka szakma természetéhez és ökológiai szemlélethez való viszonyát, aspektusait, kihívásait. Dominelli az alábbi definíciót közli említett művében: „A zöld szociális munka a holisztikus professzionális szociális munka egy formája, amely az alábbiakra fókuszál: az emberek közötti kölcsönös függőségi viszonyok; az emberek, valamint a fizikai környezetükben lévő flóra és fauna közötti kapcsolatok szociális szerveződése; a szociális-gazdasági és fizikális környezeti krízisek és az interperszonális viselkedések közötti interakciók, melyek aláássák az emberek és a Föld jóllétét. Azt javasolja, hogy ezen témák felvetésekor mellett érveljünk, hogy szükséges átalakítani az emberekben társadalmuk szociális alapjáról szóló koncepciójukat, valamint a kapcsolatukat egymással, az élőlényekkel és az élettel, világgal.” (Dominelli 2012: 25)

Dominelli (2012) párhuzamot von a környezeti és társadalmi folyamatok között és ezen párhuzam tükrében vizsgálja a szociális munka szakma lehetséges szerepeit, feladatait és felelősségét. Az iparosítás, urbanizáció, környezetszennyezés, természeti és ember okozta katasztrófák és a klímaváltozás társadalmi kapcsolódásait és következményeit vizsgálva jut el a társadalmi és környezeti igazságosság elméletéhez és gyakorlati megvalósítási lehetőségeihez. Dominelli saját állítása szerint tovább lép a környezetfókuszú szociális munka főáramú, rendszerszemléletű paradigmára építkező megközelítésénél, mely leginkább az emberre és annak szociális környezetére fókuszál. Ő, kapcsolódva az ököpszichológia gondolatvilágához, a zöld szociális munka elméletében az embert úgy tekinti, mint a globális természet részét, akinek joga és felelőssége tenni nemcsak a saját, hanem az őt körülvevő élővilág és élettelen környezet jólléte és fennmaradása érdekében is. Az általa felvázolt „zöld paradigmában” megvalósulhat a Föld emberi, szociális és fizikális erőforrásainak egysége egy interdiszciplináris, nemzeteken átívelő és egalitárius partnerségen alapulva, ahol minden élőlény és az élettelen környezet is gondoskodást és igazságosságot élvezhet.⁶

⁶ A bekezdés az alábbi saját frásomon alapul: Kosztka, J. (2019): „Green social work” – A szociális munka környezetvédelmi aspektusai. Recenzió. Párbeszéd 6(1).

TANULMÁNY

ÖKO-SZOCIÁLIS MUNKA (*eco-social work*)

Az öko-szociális munka kifejezés több szerzőnél is hangsúlyosan megjelenik az utóbbi évek során. Az öko-szociális szociális munka paradigmáját Coates (2003) a szociális munka praxis egyfajta kritikájaként alkotja meg: úgy gondolja, hogy nagyobb globális tudatosságra van szükség a szakmán belül, amely nemcsak az emberre, hanem szélesen értelmezett környezetére is fókuszál. A szociális igazságtalanságot és az ökológiai destrukciót összekapcsolódó jelenségeknek tekinti, amely nem elválasztható a modern társadalmak működésétől. A szociális munkásoknak lehetősége és kötelessége részt venni az egyének és közösségek globális tudatosságának növelésében azáltal, hogy támogatják őket a változásban, illetve lehetőséget teremtenek számukra a jelenlegi életük, kapcsolatrendszerük és döntéseik megértésében és kritikus szemlélésében. Bár Coates az öko-szociális paradigma úttörőjének számít és hisz a szakma ez irányú fejlődési képességében, nagyon kritikus a modern szociális munka gyakorlattal szemben. Úgy véli, a szakma túlnyomórészt abban segíti az embereket, hogyan adaptálódjanak és szokjanak hozzá a modern élet stresszoraihoz és hátrányaihoz, ahelyett hogy egy másfajta, kölcsönös kapcsolatokon és tudatosságon alapuló fenntarthatóbb életforma kialakításában támogatnák őket (Norton 2012). Norton szerint az öko-szociális munka a szociális munka gyakorlatának egy „*elnyomás-ellenes modellje, amely modell a természetes világot az emberi fejlődés és jóllét egyik központi változójának tekinti, és a természeti-környezeti fenntarthatóságot a szakma alapvető kérdésének tekinti.*” (Norton 2012: 304)

Mary (2008) szerint az öko-szociális szemléletű szakembernek munkája során törekednie kell rá, hogy partnerségen alapuló kapcsolatokat építsen ki és horizontálisan közelítsen ügyfeleihez és azok problémáihoz, fókuszba helyezve ügyfelei képessé tevését problémáik megoldására. Mindig törekedjen az ember és a természet közötti összetett kapcsolat megértésére és a fenntarthatósági szempontok figyelembevételére, valamint tartson folyamatos önreflexiót.

Boetto (2017) gazdag szakirodalmi elemzésre alapozva az öko-szociális munka öt esszenciális alkotóelemet definiál:

1. holisztikus világnézet;
2. a globális állampolgárság és a kulturális diverzitás elősegítése a szakmán belül (is);
3. alapvető ökológiai értékek képviselése a szociális munkában, mint a fenntarthatóság és a nemnövekedés;
4. a jóllét fogalmának újrakonceptualizálása;
5. a szociális munkások feladatkörének, módszereinek kibővítése természeti környezettel kapcsolatos tevékenységekre is.

TANULMÁNY

1. táblázat. Környezetfókuszú, zöld és öko-szociális munka

Környezetfókuszú szociális munka (<i>environmental social work</i>) Gray et al., 2013; Ramsay & Buddy, 2016	Zöld szociális munka (<i>green social work</i>) Dominelli, 2012	Öko-szociális munka (<i>eco-social work</i>) Mary, 2008; Boetto, 2017
Alapelvek		
Létező módszerek kreatív adaptálása a környezeti megközelítéshez VÁLTOZÁS, KREATIVITÁS	Holisztikus szemlélet HOLISZTIKUS	Képessé tevés/empowerment szemlélet EMPOWERMENT
Nyitottság az élet különböző értékeire és útjaira DIVERZITÁS	Emberk egymás közötti és ember-természet viszonyainak értelmezése EMBER-TERMÉSZET KAPCSOLATRENDSZER	Partnerségen alapuló, horizontális megközelítésű kapcsolatok PARTNERSÉG
Változás-orientáltság VÁLTOZÁS	Interdiszciplináris szemlélet INTERDISZCIPLINARITÁS	Ökológiai értékek és fenntarthatósági szempontok figyelembevétele FENNTARTHATÓSÁG
Határokon átvéelő többbretű munkavégzés GLOBALITÁS, INTERDISZCIPLINARITÁS	Nemzeteken átvéelő, globális szemlélet GLOBALITÁS	Ember és természet kapcsolatrendszerének megértése EMBER-TERMÉSZET KAPCSOLATRENDSZER
	Egalitárius partnerségen alapuló munka PARTNERSÉG	Globális állampolgárság és kulturális diverzitás GLOBALITÁS, DIVERZITÁS
	Igazságosság kiterjesztése minden élőlényre IGAZSÁGOSSÁG	Szociális munka módszereinek és feladatainak bővítése a természeti-környezeti tevékenységekre is VÁLTOZÁS? KREATIVITÁS
		Folyamatos személyes és szakmai önreflexió ÖNREFLEXIÓ
		Holisztikus szemlélet HOLISZTIKUS
		Jólét újrakonceptualizálása VÁLTOZÁS, FENNTARTHATÓSÁG

Forrás: Saját szerkesztés

TANULMÁNY

Mary (2008) és Boetto (2017) öko-szociális munkára vonatkozó kulcselemeit összesítve igazán komplex és sok területre kiterjedő definíciót kaphatunk. Dominelli (2012) a zöld szociális munka esetében hangsúlyozott kulcselemei szintén rímelnek az előbb említett két szerző gondolatmenetére. Az 1. táblázatban a releváns szerzők feltüntetése mellett összesítve láthatók a környezetfókuszú szociális munka, a zöld szociális munka és az öko-szociális munka alapvetései. A kulcselemek mindegyike hozzárendelhető egy alapértékhez vagy eszméhez, mely nagybetűvel szedve látható a táblázatban. Ezen értékek nagy része természetesen nem ismeretlen a szociális munkában.

Tartalmukat tekintve az említett fogalmak akár egymás szinonimáinak is tekinthetők, hiszen alapelveikben, alkalmazott módszereikben, sőt szinte még kezelésük időpontjaiban is egységesek. Bár a szerzők eltérő neveket tartanak megfelelőnek, közös céljuk, hogy olyan gyakorlatot identifikáljanak, amely szembemegy a szociális munkában meglévő hagyományos környezeti fókusszal és a természeti környezetet helyezi a szakma középpontjába (Boetto 2017). Mind közül azonban az ökológiai vagy *öko-szociális munka* elnevezés sejteti talán legjobban – már első hallásra is – a terület komplexitását, többdimenziós voltát: egyszerre van jelen az egyén szintje, a társadalmi szint, az épített környezet és a mindent körülvevő természetes környezet, mely magába foglalja a teljes flórát és faunát is.

Magyarországon még kevésbé kutatott témáról lévén szó, nem találunk sok példát az említett szakkifejezések magyar nyelvű használatára, leginkább az öko-szociális munka vagy az ökoszociális szociális munka fogalmak használatosak (Herpainé 2011, Jász 2011). Jász az ökoszociális szociális munka feladatának az ember és a természet közötti kapcsolatra való figyelemfelhívást tekinti, melynek hangsúlyos része az ökoszociális fenntartható fejlődés, ami „*a társadalmi és ökológiai szempontok számbavétele a különböző fejlesztések kidolgozásakor*” (Jász 2011: 35). Amellett érvel a szerző, hogy maga az elnevezés a természet (öko) és társadalom (szociális) közötti kapcsolatrendszer szimbolizálja, ezért több mint az ökológiai szociális munka elnevezés jelentéstartalma. Ezen a gondolatmeneten tovább haladva releváns elnevezésnek tűnik számomra az „öko-szociális munka”, amelyben ugyanúgy benne van a természet (öko) és a társadalom (szociális), valamint a kötőjellel meg van jelenítve a kettő elválaszthatatlan kapcsolatrendszer is. Hangzásában pedig emlékeztet a hagyományos szociális munka elnevezésre, amely jelzi a szoros, egymásból kifejlődő kapcsolatot, a szakma egységét.

Alapvető különbség tehát a környezetfókuszú, öko-szociális és zöld szociális munka és a hagyományos szociális munka között, hogy az ökocentrizmus elméletét alapul véve az ökoszisztémát helyezi a középpontba és nem az embert (Ramsay – Buddy 2016). Sok szerző érvel amellett, hogy az öko-szociális munka többet jelent, mint a hagyományos szociális munka kiegészítése vagy kiterjesztése (Gray – Coates 2015). A természeti dimenzió hagyományos szociális munka paradigmához való hozzáadása nem változtatja meg a szakmafilozófiában az ember természetben való

TANULMÁNY

helyéről való gondolkodást, vagyis e megközelítés szerint tulajdonképpen tovább asszisztál a meglévő természet-ember viszonyrendszerhez, ahol a természet kizsákmányolható és elpusztítható. Az öko-szociális munkában ezzel szemben paradigmaváltás történik, ahol az ember a természet része, egy nagy, kölcsönös függési viszonyokkal átszőtt egység egy eleme (Besthorn 2002, Coates 2003, Coates et al. 2006). A természet ebben a megközelítésben nem kizsákmányolható, akárhogy is használható és akár el is pusztítható tényező, hanem a nagy egésznek, az embert is magában foglaló ökoszisztémának a része. Ez a gondolatmenet elsősorban talán idegennek tűnhet, ha a szociális munka emberközpontúságára, humanitárius törekvéseire és a szakmának az emberi jóllétet és egyenlőséget támogató alapvetésére gondolunk. A szociális munka egy humán segítő szakma, ehhez nem férhet kétség. A fentebb említett öko-szociális megközelítés mellett érvelő szerzők azt mondják, hogy az ember érdeke nem lehet mindent elsőprő, nem írhatja felül a bolygó, a szoros függőségi viszonyokon alapuló globális ökoszisztéma érdekeit. Ennek az ökoszisztémának az ember is szerves és fontos része, így az ökoszisztéma védelme az ember érdekeit is szolgálja. Továbbmenve ezen a gondolatmeneten, a globális ökoszisztéma védelme az ember jóllétének és fejlődésének alapfeltétele.

Összegzés

A szociális munka mint szakma segíthet csökkenteni a globális környezeti változások emberekre gyakorolt hatását, illetve feladatot vállalhat az ezekkel a változásokkal való megküzdésben, a sikeres adaptálódás támogatásában. A feladatvállalás „fordítva” is lehetséges: a szakma szerepet vállalhat az ember környezetre gyakorolt hatásainak csökkentésében, így mérsékelve a társadalmi változásokat és kríziseket generáló környezeti folyamatok kialakulását. Ehhez – a teoretikus megfontolások mellett és azokból kiinduló – bizonyítékokon és tapasztalatokon alapuló, átgondolt stratégiákra van szükség.

A népességszám egyre gyorsuló ütemben és térségenként eltérő mértékben növekszik, a 21. század végére becslések szerint 9-10 milliárdan leszünk a Földön (Albert 2011). Ez a folyamatos növekedés újabb kihívások elé állítja az emberiséget a fenntarthatóság és fejlődés szempontjából, többek között gazdasági, elosztási, élelmezési kihívások következnek a népességnövekedésből. Bár területenként eltérő mértékű a növekedés, az okozott hatások és problémák nem korlátozódnak térségekre, hanem globális kérdésekké válnak. A túlnépesedés velejárója az éhezés, amely súlyos egészségügyi problémákat okoz, illetve gyermekkorban meghatározó fejlődési hátrányokat. A szociális munka fontos feladata a gyermekek védelme és a gyermekes családok támogatása, amely feladat még hangsúlyosabbá válhat azokon a területeken, ahol a népességszám drasztikus növekedése miatt egyre több gyermek és család veszélyeztetett az alultápláltság vagy éhezés szempontjából. A mai

TANULMÁNY

globalizálódott, kölcsönösen függő kapcsolatokkal átszőtt világban egyre kevésbé vannak lehatárolt, területhez kötött problémák. Egy túlnépesedett afrikai országban fellépő éhínség például tömeges elvándorlást indíthat el, amely következményeként más, például európai országok feladatává válik a menekültek befogadása, segítése. A népességnövekedés okozta kihívások csak egy példája azoknak a várhatóan egyre erőteljesebben jelentkező problémáknak, amelyek megoldásában a szociális munkások szerepet vállalhatnak, mozgósítva és megfelelően adaptálva szaktudásukat és készségeiket.

Mason és szerzőtársai (2017) a szociális munka területén végzett globális környezetváltozásokhoz kapcsolódó empirikus kutatásokat gyűjtötte össze és elemezte. Szisztematikus szakirodalom-elemzéssel 112 tanulmányt gyűjtöttek össze, melyek megfeleltek a szociális munka és a globális környezetváltozáshoz kapcsolódó 16 meghatározott fogalomra való keresési kombinációknak. A kutatások legnagyobb része amerikai, kanadai vagy ázsiai érdekeltségű, míg európai kutatási anyag alig került be a mintába. A tanulmányok keletkezési helyeinek eloszlása alapján talán nem meglepő, hogy a művek egyharmada hurrikánokkal és tájfunokkal foglalkozik, melyek az amerikai és ázsiai területeken gyakoribbak, mint Európában (Gibney 2010). A kutatások ötven százaléka valamilyen konkrét eseményhez (pl. Kathrina hurrikán) kapcsolódik. A tanulmányok közel háromnegyede célozta a globális problémákat, illetve kapcsolódott egynél több problémához, nagyobb részt kvantitatív módszerekkel. Az elemzett írások fele a probléma leírására fókuszált, nagyrészt a következményekre helyezve a hangsúlyt, egyharmaduk pedig informális, illetve formális válaszreakciók tárgyalására. A formális válaszok és intervenciók vizsgálatával foglalkozó kutatások esetében kiemelendő, hogy nagyon kevés hatástanulmány készült, bár a mikro- és makroszintű beavatkozások széles skálája került leírásra. A szerzők a tanulmány hiánypótló erősségeként értékelik, hogy elemzésük során kizárólag az empirikus kutatásokra fókuszálnak, így konkrét adatokhoz, a szociális munka legújabb ismeretanyagához, friss tudásához juthatunk hozzá. A tanulmány illeszkedik ahhoz az egyre inkább erősödő trendhez, mely a társadalomtudományok területére is beemeli a természet változásaival kapcsolatos aspektusokat, illetve kinyitja a társadalomtudományokat és azon belül a szociálpolitikát a globális környezeti folyamatok felé (Fitzpatrick 2014, Gough et al. 2018). A szerzők szerint szükség van a szociális munka és a környezet, a környezeti változások további tudatos és kategorizáló kutatására, mely kutatások beavatkozások és szakmai gyakorlatok, valamint ezek fejlesztésének alapjául szolgálhatnak. Az éghajlat, a természeti jelenségek és a kultúrák különbözősége miatt hasznos lehet minél szélesebb körben vizsgálni. Ez egyrészt a helyi folyamatok megértését és a szükségszerű beavatkozás hatékonyságát támogatná, másrészt előremutató lehet a globális szociális munka tudás bővítése szempontjából is.

Az eddig leírtakból látszik, hogy a szociális munkásoknak többféle szerepben is lehetőségük van beavatkozni a globális környezeti-természeti változások okozta

TANULMÁNY

társadalmi hatásokkal kapcsolatban. Nem csak természeti és ezekből fakadó humánitárius katasztrófák utáni helyreállító szerepük lehet, hanem az 1. táblázatban felsorolt értékeket alkalmazva segíthetik egy fenntartható társadalmi berendezkedés kialakítását, segíthetik az ember és a természet viszonyrendszerének fenntartható kialakításán keresztül a társadalmi és környezeti igazságosság megvalósulását. A szociális munka mint folyamatosan fejlődő, interdiszciplináris tudásanyagra alapuló és az aktuális társadalmi változásokra reagáló szakma nagy potenciállal rendelkezik a természeti változások okozta krízisek kezelésében és megelőzésében is, ha az ember a környezetében szemléletébe beemeli a természeti környezet dimenzióját is és tovább tárgyja látókörét.

Irodalom

- Albert, J. (2011): Környezetszociológia. In: Jász K. (szerk.): Szekszárdi Szociális Műhelytanulmányok 2. Szociális munka a fenntartható fejlődésért. Pécs, PTE IGYK, 6–28.
- Bendell, J. (2018): Deep Adaptation: A Map for Navigating Climate Tragedy. IFLAS Occasional Paper 2.
- Besthorn, F. H. (2002): Radical Environmentalism and the Ecological Self: Rethinking the Concept of Self-Identity or Social Work Practice. In: Journal of Progressive Human Services, 13(1): 53–72.
- Boetto, H. (2017): A Transformative Eco-Social Model: Challenging Modernist Assumptions in Social Work. In: British Journal of Social Work, 42: 48–67.
- Coates, J. (2003): Ecology and social work: Toward a new paradigm. Halifax, Fernwood Pub.
- Coates, J. – Gray, M. – Hetherington, T. (2006): An „Ecospiritual” Perspective: Finally, a Place for Indigenous Approaches. In: British Journal of Social Work, 36(3): 381–399.
- Dominelli, L. (2012): Green social work: from environmental crises to environmental justice. Cambridge, Polity Press.
- Fehér B. (2010): A narratív segítő beszélgetés. Esély 2010/3: 66–87.
- Fitzpatrick, T. (2014): Climate change and poverty: a new agenda for developed nations. Bristol, The Policy Press.
- Fordulat 25: Klímaváltozás és kapitalizmus. Fordulat társadalomelméleti folyóirat, 25. szám (2019/1.).
- Gibney, E. (2010): Which countries have had the most tropical cyclones hits? <http://www.aoml.noaa.gov/hrd/tcfaq/E25.html> (utoljára letöltve: 2018. 12. 11.)

TANULMÁNY

- Gitterman, A. – Germain, C. B. (1976): Social Work Practice: A Life Model. In: Social Service Review, 50(4): 601–610.
- Gray, M. – Coates, J. (2012): Environmental ethics for social work: Social work's responsibility to the non-human world. In: International Journal of Social Welfare, 21(3): 239–247.
- Gray, M. – Coates, J. – Hetheington, T. (eds.) (2013): *Environmental Social Work*. Routledge, London.
- Herpainé M. Á. (2011): Fenntartható fejlődés és szociális munka – öko-szociális munka. In: Jász K. (szerk.): Szekszárdi Szociális Műhelytanulmányok 2. Szociális munka a fenntartható fejlődésért. Pécs, PTE IGYK, 47–63.
- Herpainé M. Á. – Jász K. (2011): Fenntartható fejlődés és szociális munka – nemzetközi példák. In: Jász K. (szerk.): Szekszárdi Szociális Műhelytanulmányok 2. Szociális munka a fenntartható fejlődésért. Pécs, PTE IGYK, 64–80.
- IFSW, IASSW (2014): A szociális munka globális definíciója. In: Esély 2014/6., 96–100.
- IPCC (2007): Climate Change 2007: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Core Writing Team, Pachauri, R.K and Reisinger, A. (eds.)]. IPCC, Geneva.
- Jász K. (2011): Szociális munka, fenntartható alapokon. In: Jász K. (szerk.): Szekszárdi Szociális Műhelytanulmányok 2. Szociális munka a fenntartható fejlődésért. Pécs, PTE IGYK, 47–63.
- Katz K. (2009): A szociális munka kultúrái. In: Esély 2009/6., 108–116.
- Mary, N. L. (2008): Social Work in a Sustainable World. Oxford, Oxford University Press.
- Mason, L. R. – Shires, M. K. – Arwood, C. – Borst, A. (2017): Social Work Research and Global Environmental Change. In: Journal of the Society for Social Work and Research, 8(4): 645–672.
- Miller, S. E. – Hayward, R. A. – Shaw, T. V. (2012): Environmental shifts for social work: A principles approach. In: International Journal of Social welfare. 2012/21., 270–277.
- Mitten, D. (2009): The Healing Power of Nature. In: Taproot, 19(1): 20–26.
- Norton, C. L. (2012): Social work and the environment: A ecosocial approach. In: Journal of Social Welfare, 2012/21., 299–308.
- Lányi A. (2007): A fenntartható társadalom. Budapest, L'Harmattan.
- Parton, N. – O'Byrne, P. (2006): Mi a konstruktív szociális munka? In: Esély 2006/1., 47–66.

TANULMÁNY

- Pulla, V. (2014): Towards the Greening of Social Work Practice. In: International Journal of Innovation, Creativity and Change, 1(3).
- Ramsay, S. – Boddy, J. (2016): Environmental Social Work: A Concept Analysis. In: British Journal of Social Work, 47(1): 68–86.
- Roszak, T. (1992): The voice of the earth. New York, Simon & Schuster.
- Schmitz, C. L. – Matyók, T. – Sloan, L. M. – James, C. (2012): The relationship between social work and environmental sustainability: Implications for interdisciplinary practice. In: International Journal of Social Welfare, 21(3): 278–286.
- Schön, D. A.: (1983): The reflective practitioner: how professionals think in action. Basic Books, New York.
- Sik D. (2017). A szociális munka lehetősége a későmodernitásban 1. – Kihívások és gyakorlatok. In: Esély 2017/4., 71–96.
- Teixeira, S. – Krings, A. (2015): Sustainable Social Work: An Environmental Justice Framework for Social Work Education. In: Social Work Education, 34(5): 513–527.

TANULMÁNY

Egy gyermekcsoport szerepe a családsegítésben részesülő családokban nevelkedő hátrányos helyzetű gyermekek körében 1995–2005 között

SIK DOROTTYA¹

ABSZTRAKT

A tanulmányban egy 1995–2005 között működő gyermekcsoport működésének, gyermekekre gyakorolt hatásának az elemzése a korszakban megjelenő komplex és preventív családsegítés lehetőségeit és hatását mutatja be. A rendszerváltás utáni gazdasági és társadalmi hatások, a frissen kialakuló szociális ellátórendszer keretein belül ez a csoport a résztvevő gyermekek és családjaik számára nyújtott szolgáltatásokat és különböző ellátásokat. A program jelentőségét az adja, hogy egy olyan időszakban nyújtott prevenciós csoportos foglalkozást hátrányos helyzetű gyermekek számára, amikor az 1997. évi XXXI. számú A gyermekek védelméről és gyámügyi igazgatásról szóló törvény még nem lépett hatályba, a gyermekvédelmi rendszer még nem alakult ki, nem határozták be a program működését a jogszabályi keretek, a Családsegítő Szolgálat keretében működő szolgáltatást szabadon lehetett alakítani a gyermekek és családok igényeihez.

KULCSSZAVAK: gyermekvédelem, prevenció, csoportmunka, szociális munka, rendszerváltás, megelőzés, gyermekjólét

ABSTRACT

The role of a children group for the participant, underprivileged children in the family care system 1995–2005

The aim of this paper is to analyse the methods and effects of a children group, which existed from 1995 till 2005. The relevance of this group is, that the beginning of this period preludes the constitution of the Hungarian child protection law. After the transmission period the emerging social service system provided (or at least tried) supports and services. Those families whose children were involved in this child group were dealing with unemployment, poverty, lack of proper housing, abuse, deviance and addictions. The significance of this group that the given service was easily ductile to the needs of the children and families.

KEYWORDS: child protection, prevention, group work, social work, transmission, child welfare

¹ ELTE TáTK Szociális Munka Tanszék, e-mail: sik.dorottya.borbala@tatk.elte.hu

TANULMÁNY

Bevezetés

A cikk célja bemutatni egy, a rendszerváltás után működő gyermekek számára létrehozott csoportot, annak gyermekek életútjára gyakorolt hatását az 1997. évi XXXI. számú A gyermekek védelméről és gyámügyi igazgatásról szóló (továbbiakban Gyvt.) törvény előtti családsegítésre alapozó időszakból. A program jelentőségét az adja, hogy egy olyan időszakban nyújtott prevenciót csoportos foglalkozás keretében hátrányos helyzetű gyermekek számára, amikor a Gyvt.-vel hatályba lépett gyermekvédelmi rendszer nem alakult ki, nem határolták be a program működését a jogszabályi keretek, a Családsegítő Szolgálat keretében működő szolgáltatást szabadon lehetett alakítani a gyermekek és családok igényeihez. A csoportba heti rendszerességgel járó gyermekek száma 20-25 között mozgott, a 10 év alatt (1995–2005) összesen több mint 50 gyermek járt rövidebb vagy hosszabb ideig a csoportba. A csoport finanszírozása a Családsegítő Szolgálat által, illetve pályázati forrásokból történt. A csoportot a 10 év alatt több vezető páros, olykor trió irányította, folyamatos átmenetet biztosítva a csoport működésének. A kutatás során a korszakról fennmaradt dokumentumok másodelemzése mellett a kvalitatív módszereken alapuló kutatás során egy fókuszcsoportos beszélgetésen a tíz év alatt csoportot vezető nyolc szakemberből öt vett részt, továbbá részt vett a fókuszcsoportban a csoport kereteit biztosító családsegítő intézményvezetője is. A fókuszcsoportos beszélgetés mellett a csoportba járó gyermekek közül hat, ma már felnőtt, dolgozó fiatallal készült interjú. A megkérdezett fiatalok mind több éven keresztül, átlagosan 5 évig jártak a csoportba. Két fiúval és négy lánnyal készült interjú, életkoruk tekintetében ma húszas éveik közepén járnak. Jelenleg mindannyian dolgoznak, különböző területeken, mint vendéglátás, logisztika, gyári munka, illetve egészségügyi területeken. A megkérdezett fiatalok közül négy érettségizett és rendelkezik szakmával, ketten nem rendelkeznek középfokú végzettséggel, egynek felsőfokú diplomája van, ő egy magánóvodában dolgozik.

A gyermekcsoport környezetének a bemutatása után a csoport történetének ismertetése, majd a szakemberek és az érintettek véleménye alapján a csoport hatásainak az elemzése következik. A csoport hatásainak a megértését és értelmezését a résztvevő szakemberekkel és érintett fiatalokkal készült interjúk segítik.

A gyermekcsoport környezete

„A gyermekszegénység, akárcsak a szegénység általában, többdimenziós jelenség: a szegénység különféle dimenzióinak halmozódása jár együtt a gyermekek egészséges pszichés fejlődésének veszélyeztetettségével.” (Darvas et al. 2002: 21) A rendszerváltás gazdaságban, foglalkoztatásban bekövetkezett változásaiból és a munkanélküliség növekedéséből következik a szegénység növekedése, a társadalom reáljövedelme és életszínvonala csökkent. A különböző hátrányos helyzetű csoportok nagy

TANULMÁNY

arányban ki voltak téve az elszegényedés veszélyének: idősek, gyermeküket egyedül nevelők, fogyatékkal élők, romák, gyermekes családok, a kisebb, aprófalvas településeken élők, illetve az ország elmaradottabb régióiban élők. A rendszerváltás utáni évtizedben a jövedelmi olló szétnyílt, a társadalmi különbségek folyamatosan nőttek. A rendszerváltás nagymértékben megváltoztatta a magyar társadalom jövedelemszerkezetét az 1990-es években. Az átalakuló gazdaság és gazdasági válság hatására Magyarországon átalakult a magyar társadalom jövedelemszerkezete és a jövedelmi egyenlőtlenségek ugrásszerűen megnöttek (Sági 2009). Az 1995. évi egyenlőtlenség-növekedésnek különleges sajátossága, hogy a társadalmi különbségek lényegesen és folyamatosan nőttek a családok gyermekszámától függően, és a többgyermekes családok egyre inkább leszakadtak az országos átlagtól (Vukovich et al. 2006). A háztartások nagyságát tekintve és figyelembe véve a különböző szegénységi küszöböket, a háztartás nagysága és a szegénység összefügg, a nagy háztartások (az öt személynél nagyobb háztartások) az átlagosnál nagyobb arányban szerepelnek a szegények között, illetve hogy bármely szegénységi küszöb-mérést alkalmazva a gyermeküket egyedül nevelők, sokgyermekes családok magasabb arányban élnek a szegénységi küszöb alatt (Andorka et al. 2006). A TÁRKI adatai szerint az 1990-es évek első felében a jövedelem-egyenlőtlenségek növekedésével egyszerre emelkedett a szegénységi ráta a teljes népességen belül. Gábos és Szívós tanulmánya alapján a szegénység 1995/1996-ban volt a legkiterjedtebb Magyarországon: a mediánjövedelem felénél megállapított küszöb mellett a lakosság közel 13%-át, az átlagjövedelem feleként definiált küszöb esetében pedig mintegy 18%-át tekintették szegénynek. 1996 után a szegénység kockázata csökkent Magyarországon. A 2003-as adatok szerint 2000 után Magyarországon a szegénység mértéke alig változott (Gábos et al. 2004, 2006).

A budapesti kerületről, ahol a csoport működött, kevés a rendszerváltás utáni időszakról rendelkezésre álló adat. A rendszerváltás előtt készült szociális térkép adatai alapján a kerületben 120 000-en éltek, a laksűrűség magasabb volt az országos átlagnál (42 000), a lakások egyharmada volt csak felújított (Hegyesi et al. 1990). A zsúfoltság, slumosodás, rossz lakásállomány, nem megfelelő minőségű levegő alapvetően határozta meg a lakosság életét és mindennapjait (Hegyesi et al. 1990). A 2001-es népszámlálás adatai szerint igen magas volt a komfortnélküli és szükség-lakások aránya (Csanádi et al. 2006).

A Családsegítő Szolgálat megalakulásakor készített szociális térkép a következő, kiemelt szolgáltatást, segítséget igénylő társadalmi csoportokat állapította meg a kerületben: alacsony jövedelemmel rendelkező egyedülálló nyugdíjasok (a kutatás kiemelte alacsony jövedelem mellett a szociális izoláció is fontos, figyelembe veendő szempont) és párok, kétgyermekes többgenerációs családok (nagyszülőkkel kényszerből, zsúfoltan, alacsony jövedelemből éltek), illetve a „növekvő számban előforduló három- vagy többgyermekes családok minden tekintetben rendezetlen körülmények között (jövedelmük alacsony, életvitelük szegényes, a felnőttek nehéz fizikai

TANULMÁNY

munkát végeznek, több közöttük a rokkantnyugdíjas, kapcsolataik vidéki rokonokhoz kötődnek, baj esetén csak rájuk számíthatnak, alapvető jogaikkal nincsenek tisztában, a komplex szociális segítségnyújtás itt hiányzik a leginkább).” (Hegyesi et al. 1990: 2)

A csoportba járó gyermekeket a rendszerváltás utáni legfontosabb társadalmi és gazdasági változások mind érintették: a foglalkoztatottsági helyzet megváltozása, a munkanélküliség és az anyagi problémák megjelenése, a lakhatási és az egzisztenciális nehézségek egyaránt. Ezek a családok a rendszerváltás előtt is küzdöttek anyagi problémákkal, korábban is nem megfelelő, állapotú és nem komfortos lakásokban éltek. Mind az oktatási, mind az egészségügyi területén nem jutottak megfelelő szolgáltatásokhoz. Hátrányaik, szegénységük a rendszerváltással hirtelen és drámaian erősödött fel. A rendszerváltás után megugró szegénység, a lakhatási és egyéb költségek emelkedése, a díjhátralék mint probléma ezeket a családokat felkészületlenül, váratlanul érte, tartalékok és erőforrások hiányában azonnal a társadalom perifériájára sodorta őket. A szülők körében a különböző devianciák és szenvedélybetegségek megjelenése, erősödése ennek a társadalmi változásnak, anomáliának a hatása is volt. A rendszerváltás után kialakuló szociális intézményrendszerek feladata volt az ezekre a problémákra való reagálás. Kerecsi 1996-ban a tovább fokozódó gazdasági nehézségekre hívja fel a figyelmet, és az ebből következő egyre romló szociálpolitikai feltételekre és támogatásokra, melynek eredményeképpen a társadalmi feszültségek növekedését és az egyenlőtlenségek erősödését prognosztizálta (Kerecsi 1996).

A rendszerváltás utáni időszak az ellátórendszer, szolgálatok kialakításának egy olyan speciális időszaka, amikor a „semmitől” kell kialakítani egy olyan sokproblémás helyzetre megfelelően reagáló szolgáltatási struktúrát, aminek korábban nem volt hagyománya Magyarországon. A gyermekcsoport ebben az időszakban jött létre azzal a céllal, hogy ezen társadalmi és gazdasági változások hatásait csökkentse a kerületi családsegítőn belül, amely megalakulásától komplex segítségnyújtást kívánt biztosítani a kerületi lakosoknak.

A családok jellemzői

A sokproblémás, halmozottan hátrányos helyzetű családokban felnövő gyermekek esetében a gyermek fejlődését befolyásoló különböző tényezők közül a pszichoszociális környezeti hatásoktól nem lehet eltekinteni. „A marginalitás egy többtényezős (multifaktoriális) pseudoörökletes és önújratertő fogyatékoság.” – Kende B. Hanna e szavakkal írja le a szocioökonómiai háttér jelentőségét a gyermekpszichodráma csoportok működésében (Kende 2003: 79). Kende a szegénység, az anyagi helyzet, a lakás- és egészségügyi körülmények mellett a családi kudarcokat, ellenségesnek érzékelt külvilágot, a külvilágra adott agresszív reflexeket, és az életstílus

TANULMÁNY

kontinuitásának hiányát emeli ki (Kende 2003). A család jelentős hatást gyakorol a gyermek pszichológiai fejlődésére és kiemelkedő szerepe van a pszichés zavarok kialakulásában. Pszichiátriai kockázatok általában a gyermekek által érzékelt családi, személyközi viszonyokból származhatnak (Jenkins 2006). A gyermekek és fiatalok szociális és érzelmi biztonságát, morális fejlődését az anyagi természetű problémák mellett a szülők/nevelők beilleszkedési zavarai, devianciái határozzák meg (Kerezsi 1996). Kerezsi szerint 1996-ban a hatóságoknál veszélyeztetettként nyilvántartott kiskorúak családjaira az átlagnál nagyobb családnagyság és az atipikus családi struktúra volt a jellemző (Kerezsi 1996).

A kutatásban elemzésre kerülő gyermekcsoport a családsegítők korszakának a gyümölcse. Ebben az időszakban a sok problémával küszködő családokkal – a kialakuló gyermekvédelmi ellátórendszer és szolgáltatások hiányában – a családsegítők keretén belül, önkéntes alapon dolgoztak együtt a szociális munkások. A gyermekcsoport beágyazottan működött a családsegítő komplex szolgáltatásai között. A csoportba járó gyermekek többsége sokproblémás, krízisről krízisre élő családban élt, és a gyermekcsoport működésében a sokproblémás családokkal való munkának a nehézségei egyértelműen megjelentek.

A csoport története

1. SZAKASZ: KIALAKULÁS (1995–1999)

A csoport 1995 őszén indult, a családsegítő keretein belül. 1991-ben a Családsegítő Szolgálat azzal a céllal alakult, hogy az ott élő lakosságot támogassa az egyéni és családi problémáik kezelésében szociális, mentálhigiénés és terápiás szolgáltatásokkal. A csoport működésének időszakában a szociális ellátórendszer kialakulóban volt, kezdetekben gyermekjóléti szolgálat sem működött a kerületben. A családsegítőben az egyéni esetkezelés, segítségnyújtás mellett csoportos és közösségi ellátások is szerepelnek a családsegítő eszköz- és módszerpalettáján. Közvetlen (esetkezelés, krízisintervenció, jogi és pszichológiai tanácsadás) és közvetett (szociális közösségfejlesztés, önszorgító csoportok támogatása) szociális munka mellett csoportok működtetése és a családok anyagi támogatása szerepelt. A különböző csoportok jelenléte szervesen illeszkedett a Családsegítő Szolgálat működésébe, fontos célkitűzése volt az intézménynek a megelőzés, a prevenció. Ezen kiindulásból, hozzáállásból szervesen következett, hogy a családsegítővel kapcsolatban álló családok és gyermekeik számára a családsegítő 1994-ben nyári tábort szervezett. A táborba gyermekeket vártak, de már itt is megjelent az a mögöttes cél, hogy a gyermekeken keresztül a család egésze kap támogatást. „A tábor ötlete abból a felismerésből született, hogy a gyermekes családok támogatása – az adminisztratív ügyintézéseken és a családgondozáson túl – közvetlenebb módon, a szülői szerepek szociális helyzet-

TANULMÁNY

ből adódó hiányosságainak korrigálásával is történhet.” (Köhler et al. 1999: 12) A táborba olyan gyermekek jutottak el, akik számára az iskolák által szervezett programok, illetve nyári táborok és családi nyaralások megfizethetetlenek voltak. Ezeknek a gyermekeknek az életében a nyár egy végtelen és egyhangú időszak volt, amikor (a mindennapokhoz hasonlóan) nem hagyták el a kerületet, de igazából a környéküket sem. Alternatívák hiányában napjaikat az utcákon, játszótereken és a közeli parkban töltötték felnőtt felügyelet nélkül. A családsegítő munkatársaiban már az első tábor után felmerült az ötlet, hogy gyermekcsoportot hozzanak létre a táborban résztvevő gyermekek számára. A cél, hogy a nyár folyamán már kisebb közösséggé formálódott gyermekcsapatnak heti gyakoriságú találkozót szervezzenek, de ez a családsegítőben dolgozó szakemberek kapacitáshiánya miatt nem valósult meg. A következő évi nyári tábor még több gyermeket vonzott. A programok különféle kreatív, kézműves, drámajátékot alkalmazó foglalkozásokkal bővültek. 1995 őszén újból elkezdődött egy heti rendszerességgel működő csoport elindításának megszervezése, ekkor már sikerrel.

„Olyan magától értetődő volt, hogy a családokkal és a zűrös gyerekekkel találkozunk, és kéne valami jó kis nyári tábor, az volt a felismerés a második tábornál, hogy nem jó, hogy ott akkor megszakad és csak nyáron van valamiféle kapcsolat... További élményátadásra lenne szüksége a gyerekeknek, és hogy kellene valami a két tábor között is.” (Intézményvezető)

A sikeres csoportinduláshoz szükséges volt a családsegítőnek mint intézménynek az elkötelezettsége a csoport megszervezése mellett. Ugyanakkor tanultva az előző év tapasztalatából, ez nem volt elegendő feltétele a csoport beindításának. Az intézménynek ekkor szoros kapcsolata volt az egyik szociális munkás képzőintézménnyel. Amikor felmerült a lehetőség a gyakorlatban kipróbálni az egyetemen elméletben tanult csoportozást mint segítő műfajt, a csoportvezetést külsős, még egyetemista szociális munkás hallgatók vállalták (Köhler et al. 1999).

A csoport céljait a táborok tapasztalatai és a gyermekekről, családokról rendelkezésre álló információk alapján az akkori vezetők alakították ki. Ezen célok egy része előre látható és tervezhető volt, míg egy másik részét menet közben a csoporttagok igényei és problémái, erősségei és nehézségei alakították, változtatták. A családsegítő adottságai nem tették lehetővé az ottani „csoportozást”, így külső helyszínt kellett keresni, ezután kezdődhetett a tagok toborzása. Az első helyszínen az intézménybe való bejutás csak a portással együtt volt megengedett, ez a készen kapott szabály elfogadása volt az első. A későbbi, változó helyszíneken is jelentős volt a portások szerepe, az ő hozzáállásuk meghatározó volt, s a gyermekek már a találkozók előtt a helyszín előtt várakoztak.

TANULMÁNY

„A gyerekek udvaron kosaroztak, ott vártak minket, a portás ebben partner volt, ez fontos, hogy vártak ránk.” (csoportvezető 1)

Az első alkalmak a további intézményi szabályok megismerésével és elfogadásával, illetve a saját csoportszabályok kitalálásával teltek. A csoport létszáma stabil volt: a kilenc törzstaghoz az első években egy-két testvér csatlakozott, később a csoport létszáma 10-15 főre bővült. Előfordult ennél magasabb csoportlétszám is átmenetileg, de a 15 fő körüli létszám volt a legideálisabb a csoport szempontjából. Abban az értelemben mindig nyitott maradt a csoport, hogy egy-egy tag csapódott a csoporthoz, de egy összeszokott törzsgárda, mag alkotta mindvégig a Játsszóházba járó gyermekek csoportját, az újak legtöbbször a gyermekek közvetítésével érkeztek.

„Egyre több családtag bevonódott, hozták a testvéreket, az osztálytársakat, kirándulásokon keresztül szívérogtak be a csoport életébe.” (Csoportvezető 2)

A következő nyáron újabb tábor szervezett a Családsegítő Szolgálat, amelyen a csoportba járó gyermekek is részt vettek, ám a csoport akkori vezetői nem. A következő év a nyári táborban készült videó megnézésével kezdődött, ez innentől hagyományra nőtt ki magát a csoport életében. A nyári táborban részt vett egy kézműves szakember, aki vállalta, hogy ősszel, havonta egyszer kézműves foglalkozást tart a csoportnak. Idővel ez a kézműves szakember részben vezetőként, részben kézműves mesterként a csoport állandó tagjává vált. Az ő személyében nemcsak egy olyan szakember csatlakozott a csoporthoz, akinek köszönhetően a kézműves foglalkozások tárháza bővült, de az apa-nagypapa mintaadó szerepével, nyugodtságával, türelmével olyan kapcsolódási pontot tudott nyújtani – főleg a fiúknak –, ami túlmutatott a kézműves foglalkozáson (Köhler et al. 1999).

A második évtől három vezetővel indult el a csoport és ez a felállás 1999-ig változatlanul működött. 1997-től a csoport vezetői szervezték a nyári tábor a csoportba járó gyermekek és testvéreik számára. A szülőkkel való kapcsolat a táborok szervezése során megerősödött, így több információval rendelkeztek a csoportvezetők, ami megkönnyítette a csoportmunkát, illetve a gyermekkel való foglalkozást.

„Minden összerakódott, fontos a háttérrel látni, ahogy megismertük a családokat.” (Csoportvezető 2)

Ez az első szakasz tehát a csoport kialakulásnak fázisa volt. A csoportvezetők célja a rendszeresség, a heti találkozások kialakítása, továbbá a végleges vezetői gárda és a kezdeti csoportszabályok kialakulásának a folyamata volt.

TANULMÁNY

„Nem volt felépítve hosszútávú cél, az első években nem volt így koncepció, de utána a kirándulások szervezése, majd a táboroké már az építkezés része volt, karácsonyi műsorok, programok is egy fejlődési út voltak.” (Csoportvezető 2)

2. SZAKASZ: ÉLETKOR SZERINTI SZÉTVÁLÁS, PÁRHUZAMOS CSOPORTOK (1999–2001)

A Játsszóháznak különleges színezetet adott, hogy ott a gyermekek többsége testvérével együtt volt tagja a csoportnak. A csoport működése alatt több mint tíz testvérpár/hármas/négyes testvérsor fordult meg a Játsszóházban. A testvérpárok egy része már az első táborokban közösen vett részt, míg az évek alatt több olyan család is volt, ahol a kistestvérek belenőttek a csoportba. A testvércapcsolatok csoportban való kezelése a csoport működése alatt mindig nagyon nehéz kérdése volt. Előnye és hátránya egyaránt volt annak, hogy a kialakulásától kezdve így szerveződött a csoport. A testvéri kapcsolatok sokszor komoly feszültséget, konfliktusokat generáltak, az otthonról hozott problémák a csoportban robbantak. Mozaik családok esetében, ahol a testvérpárok régi és új kapcsolatokból vegyesen érkeztek, különösen gyakran a csoportban robbantak ki az otthon elfojtott feszültségek. Ugyanakkor a testvérek erőt, támaszt, biztonságot is nyújtottak egymásnak. A nagytestvérek tehermentesítődtek, mert a csoport ideje alatt nem kellett a kistestvérré vigyázniuk. Azok számára, akiket otthon szülői szereppel ruháztak fel, végre gyermekként élvezhették a csoport nyújtotta programokat (Köhler et al. 1999).

A Játsszóház harmadik éve után a csoport fele életkorban már nagyon elkülönült a kisebbektől. A táborban a mindennapi történéseken keresztül sokkal tisztábban megnyilvánultak a korkülönbségekből fakadó problémák, ekkor szembesültek a csoport vezetői a kamaszodó nagyok és a csoporttaggá váló kisebbek eltérő életkorból fakadó nehézségeivel. Bár ez egy természetes folyamat volt, mégis váratlanul érte a csoportvezetőket, hogy az életkori sajátosságok szétfeszítették a csoport kereteit. A csoport több éven át tartó alakulására leginkább az volt a jellemző, hogy idővel a régi tagok hűségének köszönhetően a csoportba járók életkora ugyan nőtt, de a csatlakozó kisebb korosztály bekapcsolódásával az átlagéletkor mégsem változott meg jelentősen. A csoport indulásakor a gyermekek életkora hattól tizenegy évig terjedt, ez három év elteltével ötévestől tizenöt évesig tágult.

„A kistestvérek már alig várták, mikor jöhetnek először táborba, csoportba, sokszor már óvodás korú is elvittünk.” (Csoportvezető 3)

Ez már olyan hatalmas különbséget jelentett a gyermekek között, amely gyengítette a csoportkohéziót és megkérdőjelezte a csoport egységes célját is. Az egykor adottságként kezelt nagy korkülönbséget, ahogy ez tovább tágult, már nem lehetett

TANULMÁNY

kézenfekvőnek tekinteni, elkerülhetetlen lett a csoport működésének újraértékelése. A csoport heterogenitása előny volt, de eljött az a pont, amikor ez az előny a csoport működése és a csoporttagok szempontjából hátránnyá, veszéllyé változott. A csoportlétszám ekkor alkalmanként meghaladta a tizenöt-húsz főt, egyre több pici került a csoportba. A törzstagok szinte elvesztek a csoportban, és a picikre fordított idő meghaladta a nagyok tűréshatárát. Eleinte spontán, különböző feladatokkal, foglalkozásokkal és játékokkal két részre osztdott a csoport, de egyértelművé vált, hogy formálisan és strukturálisan is meg kell történnie a csoport szétválásának. A csoportvezetők döntése alapján a megváltozott igényekre és szükségletekre reagálva, két, párhuzamosan működő csoport lett volna a kitűzött cél. Abból a megfontolásból, hogy a két csoport egyidőben egyfajta folyamatosságot nyújt a tagoknak, lehetséges olyan közös alkalmakat találni, amikor a közös hagyományokat, ünnepeket együtt lehet megtartani. A foglalkozások és a nyári tapasztalatok alapján a serdülőknek több dramatikus és kevesebb kézműves foglalkozást terveztek a csoportvezetők, egy új negyedik csoportvezető csatlakozásával alakult ki a két csoport (Köhler et al. 1999). A régi csoportvezetők a kamaszcsoportot vitték volna tovább, az új csoportvezető és a kézműves szakember vitte volna tovább a kicsik csoportját. A tervekkel ellentétben a gyakorlatban nem tudott megvalósulni ez a működési mód. Az új kiscsoportok keretei, határai nem tudtak megszilárdulni, a tervezett átjárhatóság és folytonosság meggátolta ezt a folyamatot.

„A gyerekek nem tudták elfogadni a párhuzamosan futó két csoport kereteit, folyamatosan áthágták a szabályokat, átmentek a másik csoportba.” (Csoportvezető 1)

Annak ellenére, hogy a kisebbek csoportba való eljutásának feltétele volt, hogy nagytestvérek hozzák őket – ez fontos szempont volt a két párhuzamosan futó csoport kialakításakor – a kiscsoportok inkább csak egy-egy feladatra, játékokra korlátozódva, alkalmasszerűen működtek. Ennek ellenére a négyes vezetés megmaradt, a különböző programok, feladatok mentén az elkülönítés, életkor szerinti különbségek figyelembevétele megtörtént annak ellenére, hogy effektív új kiscsoportok nem alakultak ki, nem szilárdultak meg.

„Azt éreztük, hogy mást kellene csinálni a nagyokkal, drámaezni, más foglalkozásokat, de a csoport kettébontása végül nem valósult meg, próbálkozás volt, de nem lehetett őket szétszedni, átrohangáltak.” (Csoportvezető 1)

A szülőkkel való kapcsolatfelvétel mentén felmerült ötletként a párhuzamosan futó gyermekcsoport mellett működő szülőcsoport lehetősége. A családsegítőben dolgozó egyik kolléga lett volna ennek a csoportnak a vezetője, volt is próbálkozás, de a szülők időbeosztása, nehézségei, kisebb testvérek mellett ez a csoport nem tu-

TANULMÁNY

dott elindulni. Az elképzelés illeszkedett abba a koncepcióba, amely a család egészében gondolkodva tervezett változást a gyermekek érdekében. A szülők támogatása, megsegítése tovább erősítette volna a gyermekek körüli támogató közeget.

„Szülőcsoport terv is volt, de nem sikerült a szülőket bevonni, becserkészni, nem volt jellemző, hogy jöttek volna, egy-egy szülő jött barátkozni, hogy ő beszélgethessen.” (Csoportvezető 2)

3. SZAKASZ: SZÉTVÁLÁS, ÚJRASZERVEZŐDÉS (2000–2003)

Mind a csoporttagokat, mind a vezetőket kimerítette ez a helyzet, ami viszont sértette a Játszóháznak azt az alapelvét, mely szerint a Játszóház maga a biztonságot nyújtó menedék, állandóság, stabilitás. Nem sikerült megszilárdulnia a két párhuzamosan futó csoportnak, a bizonytalan állapot elhúzódó állandóvá vált. Ezzel egy időben a helyi önkormányzat célul tűzte ki, hogy létrehoz egy olyan ifjúsági klubot, amely a kerületi kamasz korosztály számára biztosít helyet, programokat, megelőzendő a csellengést és az ebből fakadó különböző kockázatokat. Felmerült tehát az ötlet a sikertelen párhuzamos csoportok helyett, hogy a nagyok, kiöregedvén a csoportból, legyenek az újonnan kialakuló ifjúsági klub bázisa, kezdő csapata. Mind tematikájában, mind megcélzott szolgáltatásaiban, célcsoportjában ideálisnak tűnt ez az új intézmény a kamaszok számára. Minden csoportvezető egyetértett abban, hogy akkor tudjuk biztonsággal elengedni ezeknek a gyermekeknek a kezét, ha van kinek átadni őket. Az akkor már évek óta csoportba járó idősebb gyermekek számára egy nehéz folyamat volt a csoportból való távozás, ami az ősz folyamán az egyre ritkuló közös alkalmak sorozatával történt meg. A kialakuló ifjúsági klub számára az önkormányzat nem biztosított helyiséget, s a foglalkozási helyek átmenetisége, állandó váltakozása miatt ez a szolgáltatás végül nem tudott elindulni a kerületben, így a csoportból kikerülő fiatalok kikoptak a klub életéből, majd maga a klub sem maradt meg mint szolgáltatás a kerületben.

„Ez egy nagyon szomorú történet, esélyt se kaptak, hogy kipróbálják magukat.” (értsd: a klub dolgozói) (Csoportvezető 3)

A nagyobbak kiválásával egyidőben személyi változások is történtek a Játszóház vezetői körében. A csoportból kiváló nagyok testvérei jelentették a folytonosságot, de ebben az időszakban új tagokkal bővült a csoport. Az új vezető korábban már a táborokban részt vett, így nem volt új a gyermekek számára. Az egyik csoportvezető belsős kollégaként dolgozott tovább. A belső vezetés a szülőkkel folytatott munkában okozott előrelépést, amittől a csoport egyre jobban beágyazódott a családsegítő működésébe, de a nagy gyermekek leválása, a helyszínváltások miatti kényszerű költöztetések krízist okoztak a csoport életében.

TANULMÁNY

*„2000 ősszel még egyben volt a csapat, ott törés, újra kellett csapatot építeni.”
(Csoportvezető 4)*

Ebben az időszakban még egy fontos változás történt a Játsház életében, azaz, hogy az eddig külsőként dolgozó csoportvezetők egyike a családsegítőben kezdett dolgozni, és a csoport vezetése, szervezése mellett az lett a feladata, hogy a csoportba járó gyermekek családjával is foglalkozzon, esetmunkát is végezzen. Ebben az időszakban bár már elindult a kerületben a gyermekjóléti szolgálat, azokkal a családokkal, akik korábban a családsegítővel álltak kapcsolatban, továbbra is a családsegítő foglalkozott. A gyermekjóléti szolgálat megerősödésével, ismertségével, intézményrendszerben betöltött funkciói kialakulásával párhuzamosan ez a későbbiekben változott, a családsegítőből a gyermekes családok esetei átkerültek a gyermekjóléti szolgálathoz. Ebben az átmeneti időszakban fontos volt, hogy ezek a családok kapcsolatban maradhassanak az általuk megszokott, ismert intézménnyel és kollégákkal. Ez a változás jelentősen befolyásolta a Játsház és a szülők kapcsolatát, a belső vezető sokkal több információval rendelkezett a családokról és a gyermekekről, az információáramlás oda-vissza jobban működött.

Régi és új gyermekekkel, három vezetővel – megtartva a korábbi évekre jellemző kereteket – változatlan hagyományokkal, szabályokkal és normákkal folytatódott tovább a csoport működése, s változatlanul magas (15 körüli) volt a heti gyermekszám, továbbá megmaradtak a nyári táborok. Ebben az időszakban hármassal működött a csoport, a nagyok távozásával, az életkori differenciálásra való igény megszűnésével ez elégséges volt.

„Kialakult közöttünk egy vezetői kör, olyan mintha egy burok lett volna a Játsház körül, változtak vezetők, de a burok egységes maradt.” (Csoportvezető 4)

A csoport körül meglévő vezetői csapat, akik elfoglaltságuktól, személyes életük alakulásától függően különböző mértékben vettek részt a csoport életében, biztonságos keretet adtak a csoport működésének. A gyermekek számára egyértelmű volt, mire mikor lehetett számítani, az új vezetők érkezése, a régiek távozása is mindig folyamatként és nem váratlan eseményként érte a gyermekeket.

A csoport kialakulásakor a szülőkkel és a családsegítővel kevés kapcsolata volt a csoportvezetőknek. A gyermekek jobb megértése érdekében szorosabbra kellett húzni a szálakat mind a szülőkkel, mind a családsegítőben dolgozó, családokkal foglalkozó kollégákkal. Egyértelművé vált a csoportvezetők számára, hogy a gyermekekkel való sikeres munka nem tud megvalósulni a szülők, a környezet, az aktuális nehézségek megismerése nélkül. A családsegítővel kialakult kapcsolat mindkét fél munkáját nagyban könnyítette és a családi rendszer egységként jelent meg mind a családgondozó, mind a csoportvezetők előtt, nyomon követhetővé vált, hogy az

TANULMÁNY

egyéni, illetve a csoportos segítő eszközök hogyan befolyásolják a család, és ezen belül a gyermekek életét. Az egymásnak adott visszajelzések megkönnyítették a munkát mindkét fél számára, ami hosszútávon a családok és a gyermekek szempontjából is nagyon előnyös változás volt a szakmai munkában. A szorosabb együttműködés a szülőkkel elősegítette a családok alaposabb megismerését. A belső csoportvezetés megjelenésével 2001-ben új fejezet nyílt a csoport életében. Ekkorra a Játsszóház közvetítő csatornaként funkcionált a család és a családsegítő között. A családok felfedezése, működésük, rendszerük megértése természetesebb módon, könnyebben tudott megvalósulni, s játsszóházi kapcsolatuk miatt ők is könnyebben fordultak a családgyógyozóhoz. A családokra jellemző volt, hogy így közlékenyebbé váltak, a különböző nehézségek, gondok könnyebben megoldhatóvá váltak. A korábbi években egyes esetek, elakadások mentén megvalósuló kapcsolat, a csoportvezetők egy-egy teamen való részvétele a belső vezetés következtében sokkal szorosabbá, intézményesebbé vált. Ez a csoport életében erősödést jelentett, s könnyebbé tette a kapcsolódást a családokhoz. A személyi és csoportbeli változások után a Játsszóház újabb fellendülése, „második virágkora” a belső vezetésnek volt köszönhető.

„Igen, könnyebb volt kapcsolódni így ezekhez a családokhoz, de sokszor a ketős szerep megnehezítette a dolgom.” (Csoportvezető 6)

A külső vezetés hátránya, hogy a csoportvezetők lazán kapcsolódtak az intézményhez, az együttműködés formális, rendszertelen és időszakos volt a csoportvezetők és az intézmény között. Így előfordult, hogy elvesztek információk, nem érték össze a szálak, amik hasznosíthatók lehettek volna az egyéni esetkezelésben. A tábori és év közbeni tapasztalatok visszajelzése a családgyógyozók felé gyakran okozott konfliktust, a családgyógyozók nem tudtak mit kezdeni az információval, nehezen tudták képviselni a játsszóházi tapasztalatokat, hiszen nem első kézből származtak az információk. A másodkézből kapott információk torzulhattak, a segítőik nehezen tudták használni ezeket az információkat, hiszen nem saját tapasztalataik voltak. A gyermekcsoport vezetői viszont kimaradtak a visszajelzés, visszacsatolás folyamatából, s bennük emiatt erős hiányérzet maradt. A belső vezetés ezeket a nehézségeket kiküszöbölte. Az egyéni esetkezelés, illetve a csoportban végzett munka egymást kiegészítve egy rendszerben zajlott. A belső vezető ismerte a gyermekek körüli mikro-, mezo- és makrokörnyezetet, a különböző intézmények és a család viszonyrendszerét, rendszeresen mozoghatott az érintett terepen, hatékonyabban tudott kommunikálni a szervezetek között és szervezeten belül.

„Szerettem ezt csinálni, jó volt minden szinten dolgozni velük, nem csak gyerekekkel, sok szülő jött be hozzám. Tudták hol találtnak meg, ott voltam, utcákon is lehetett együtt dolgozni.” (Csoportvezető 4)

TANULMÁNY

4. SZAKASZ JÁTSZÓHÁZ KIFUTÁSA (2003–2006)

A vezetői „burok” 2006 körül eltűnt a csoport körül. A csoportot vezető szakemberek máshol kezdtek el dolgozni, családi okok miatt nem tudtak már sem heti rendszerességgel, sem alkalmilag részt venni a csoport életében. A végén a megmaradt vezetők, bár az intézmény dolgozói voltak, már nem tudták ezt a vezetői közösséget fenntartani, nem jött vezetői utánpótlás és a csoport lassan elhalt.

„Nem tudtam együtt dolgozni a kollégával, nem ugyanazon a hullámhosszon beszélünk. Átment valamibe, ami nekem se jelentett semmit.” (Csoportvezető 5)

A csoport története magának az intézménynek az átalakításával ért véget, illetve a gyermekjóléti szolgálat, ahogy egyre hatékonyabban tudott működni, átkerültek az esetek, és a családokkal való kapcsolat is átkerült a gyermekjóléti szolgálatba. Innentől kezdve az ottani kollégák ismerték a gyermekeket, családokat, így ott más formában, más módon folyt a szakmai munka. A Játszóház mint csoport, tudás, know-how nem tudott átkerülni, az intézmények közötti résben elveszett, a benne dolgozó kollégák nélkül a szellemisége elhalt.

„És amit nem sikerült megfogalmazni, mi volt a koncepció szelleme, mi az, ami működtette, de valami volt, ami működtette a dolgot és a végén az már nagyon más volt, a foglalkozás került előtérbe, míg korábban az egy aktivitási keret volt.” (Intézményvezető)

A JÁTSZÓHÁZ CÉLJA ÉS GYERMEKVÉDELMI JELENTŐSÉGE

Élmények – hagyományok – ünnepek

Az egyik alapvető, a kezdetektől, az indulástól fontos cél volt az egyébként ingerszegény környezetben élő, csellengő gyermekek számára az élmények átadása. Ide sorolva a kézműves foglalkozásokat, tábori programokat, Budapest környéki kirándulásokat. Fontos jellemzője volt a csoportnak, hogy ezek az élmények, foglalkozások egy része alapvető, megkérdőjelezhetetlen hagyománnyá nőtte ki magát mind a csoporttagok, mind a csoportvezetők számára is.

„A bögrefestés, a képeslap volt az első minden évben a táborban más és más technikával, ez volt a kezdő lépés és a gyöngyözés is, ezek nagyon fontosak voltak mindenkinek, nemcsak a gyerekeknek.” (Csoportvezető 1)

TANULMÁNY

„Írunk mesét, kimennek az erdőbe, nem vágják ki a fát, hanem ott díszítik, hazajöttünk és nem vágunk ki fát...” (Csoportvezető 1)

A gyermekekhez kapcsolódó nehézségek kezelése

A csoportozás, a csoportokkal való munka kihívásai komoly nehézséget, dilemmát jelentettek. A csoport a gyermekeknek szólt, de a vezetők számára még egyetemista-ként, majd kezdő szakemberként fontos tanulási folyamatot és mérföldköveket jelentett. A legnehezebb dilemma mindig a csoport versus egyén kérdése volt. A beszélgetés során erre hangsúlyosan tértek ki az egykori csoportvezetők. A foglalkozásokon teret kellett adni azoknak a destruktív érzéseknek, amiket a gyermekek ki szerettek volna adni magukból. Ilyen volt a gyurmából, agyagból alkotás helyett a kulagyártás.

Ezt a viselkedést a csoportvezetők megengedték (főleg a fiúkra volt jellemző). A csoportvezetők hagyták, hogy kiengedjék magukból a bennük feszülő érzéseket, agressziót. Ez a hozzáállás, szemlélet nagyon fontos megtartó erőnek bizonyult és fontos feszültségevezetés volt a csoporttagoknak. Visszatekintve fontos csatorna volt a játszóházi csoport azzal, hogy nem lettek letiltva ezek az érzések, ki lehetett őket fejezni, az évek alatt konstruktívvá lehetett alakítani. Az évek alatt egyre többször voltak képesek ezek a gyermekek alkotni agyaggal kulajátszás helyett.

„Másik gyerek, depresszív tünetek, szupervízióba vittük, nála volt territórium megjelölés (értsd: odaszékel), nagyon megdöbbenő volt, foglalkozásokon ez szelídült kulagyártássá.” (Csoportvezető 3)

Holding funkció

Sokszor nem volt tudatos a csoportvezetők számára sem, hogy az a stabilitás, a rendszeresség, az aktív jelenlét a gyermekek életében mennyire nagy jelentőségű. Az, hogy biztos pontként állt életükben a péntek délután, a várt programok, a tábor olyan megtartó erőt adtak nekik, amely az életükben lévő egyébként nehéz, lesújtó, élethelyzetet valamilyen mértékben egyensúlyozta, elérhetővé tette.

„Valahogy ez a normalizálás, hogy az összes szörnyűség hatott ránk... és ettől volt egyfajta elfogadás, de nem ez a hűha, hanem az a holding, hogy mi is ki bírjuk.” (Intézményvezető)

„Az elfogadás, ebben egység volt, mindenkit tökre szerettünk, ebben a holdingban, hogy ott voltunk hosszú évekig és átadtuk, és sok évig volt ez a fajta tartás, az már önmagában erősít.” (Csoportvezető 2)

TANULMÁNY

A realizálható világ

A csoport keretei, határai, a megszokott feladat és foglalkozások és az újdonságként ható programok megfoghatóvá, megismerhetővé tették a gyermekek számára a világot. A csoport végig azon a sávon mozgott, amely kellő kereteket adott, hogy működőképes legyen, de kellően tág is ahhoz, hogy a nagyon szélsőséges viselkedésű gyermek is beleférjen.

A világ realizálhatóságának egy emblemikus példája, amikor egy olyan településen volt a nyári tábor, ahol semmilyen bolt, vendéglátóipari helység nem volt megtalálható. A táborba érkező gyermekek kaptak zsebpénzt, ami nagyon ritka és nagy dolog volt számukra. Nem fordult elő gyakran, hogy ők pénzzel rendelkezzenek és arról szabadon dönthessenek. Érezhető volt, hogy rendkívül fontos számukra, hogy a kis pénzüket elkölthessék arra, amire ők szeretnék és nagyon csalódottak voltak, hogy nincs erre lehetőség. A táborvezetők érezve, hogy erre a helyzetre reagálni kell, úgy döntöttek eljuttassák a faluból hiányzó boltot, áruval, kasszával, minden szükséges szerepkellékekkel. Ez egy spontán intuitív döntés volt részükről, de visszatekintve a beszélgetés során is megerősödött a csoportvezetőkben ennek a jelentősége.

„Ami nekem néha keretek nélküli volt, bennünk ugyanakkor jól jött, mert ez egy realizálható világ volt.” (Csoportvezető 1)

„A bolt erős szimbóluma annak, amit csináltunk: a táborhelyen nem volt bolt, a gyerekek el akarták költeni a zsebpénzüket, így csináltunk és mindenkinek volt szerepe és ez fontos jellemzője a működésünknek, ami kifejezett minket.” (Csoportvezető 5)

Csoportvezetők személyisége, burok

Az a tény, hogy a csoportvezetők közül és a további csoporthoz és táborokhoz lazábban kapcsolódó emberekből egy olyan burok tudott kialakulni a csoport körül, ami ezt a holding funkciót biztosítani tudta, elengedhetetlen és szerves része van abban, hogy ez a csoport ennyi éven keresztül jól működött. Egyszerre jelent meg a csoport háttérképzése és a határtalanságból fakadó szabadság. Benne voltak a vezetők a csoportban a személyiségükkel, hibáikkal, pozitív tulajdonságaikkal, személyes történeteikkel, ami szintén erőt adott a gyermekeknek. A teljes elfogadás nagyon fontos alapelv volt, nem számított, hogy otthon vagy iskolában hogyan ítélik meg őket, mi a szerepük, akkor és ott csak az ottani viselkedésük számított.

„Ki kell mondani, hogy fontos volt ez a személyiség, belefért sok minden.” (Csoportvezető 1)

TANULMÁNY

„Öröm, felszabadultság – valami egész más, mint amit az iskola és a szülők közvetítettek.” (Csoportvezető 3)

A gyermekcsoport a résztvevő gyermekek perspektívájából – visszaemlékezések

Biztonság – stabilitás – jelenlét

Kivétel nélkül minden beszélgetésben megjelent a csoport mint biztonságot, stabilitást nyújtó keret az életükben. A heti rendszeresség, a csoport, olyan pont volt az életükben, amire támaszkodtak, amit várhattak, amibe kapaszkodhattak. Az előző fejezetben taglalt holding funkció, ami a csoportvezetők számára az egyik alapvető célként fogalmazódott meg, a megkérdezett fiatalok narratívájában, történetében, visszaemlékezésében is az egyik legerősebb, legjobban megragadható szál. Ez a biztonság, megtartóerő elmondásuk alapján nem csak a csoport ideje alatt, hanem később is adott nekik erőt és kapaszkodót. A megkérdezettek narratívájában a biztonság, biztos pont, hely, a péntek a hét csúcspontja erőteljesen megjelenő kifejezések. Szinte mindenki említette a beszélgetés során, hogy a várakozás, hogy péntek legyen és eljőjön a csoportba menés ideje, végigkísérte a tüket. Ugyanez igaz a nyári szünetekre is, mindennapjaik kerete, viszonyítási pontja volt a csoport. Az interjúkban elhangzó jelzők mind ennek a holding funkciónak az eredményét, hatását mutatják: állandó, családias, nyugodt légkör. Szorosan ehhez az élményhez, érzéshez kapcsolják a csoportvezetőkkel való kapcsolat erejét és fontosságát: kedves, támogató, segítőkész, odaadó felnőttek. Az is egyértelműen kiderül az interjúkból, és alátámasztja a fókuszcsoportban elhangzottakat, hogy ez a fajta közösség, vezetői csoport egységesen jelentett a gyermekeknek megtartó erőt, háttérrel. Nem nevesítődött egyes személyekhez a csoporthoz kötődés, nem egyes csoportvezetők személyes kapcsolata volt meghatározó, hanem az évekig tartó csoporthoz kötődés. Rákérdezve megemlégtették a csoportvezetőket, név szerint felsorolva őket külön kérésre, de egységes burokként, vezetői csoportként, akik közösen és nem személyükben jelentették számukra a csoportot.

„Volt egy adott hely meg időpont, ahol vagy ... örülnék lenni, ha most is lenne ilyen, a fiamat kergetném oda. Jó irányba terelt, második család voltatok ti, ... ezért vagyunk olyanok, amilye nek, nem vagyunk irigyek, mindig adunk.” (Gyerek 1)

„A Játzóház egy pénteki ikon volt ... segített beilleszkedni a közösségbe, elfeledtette velem azt, hogy honnan jöttem, segített abba, hogy gyerek lehessen. Segített azzá az emberré válni, aki ma vagyok.” (Gyerek 2)

TANULMÁNY

Tudás – készség – kreativitás

A megkérdezettek számára nagyon fontos és egyértelműen hosszú hatású, számukra pozitív változást, segítséget jelentő szempontként definiálták a csoportban szerzett tudások eredményét és hatását. A fókuszcsoportban elhangzottakhoz képest erőteljesebb hatásról számoltak be a fiatalok. A feladatmegoldó képességük, képügyességük, kreativitásuk, ismereteik a csoport hatására fejlődött, a mai napig mindennapi feladatok elvégzésében, problémás helyzetek megoldásában segítik őket a csoportban megtanult készségek, képességek. A leggyakrabban ismételt jelzők a kreativitás, kitartás, tudás. Az a tény, hogy a megkérdezettek számára ez a hatás sokkal markánsabban jelent meg, mint az a fókuszcsoportból kiderült, mutatja, hogy a mintaadás, tudás és értékközvetítés erejét a segítők sokszor alábecsülik, ha olyan tevékenységekről van szó, ami számukra sokkal evidensebb, természetesebb, mint a klienseké. Sokszor az elért hatás nem kézenfogható, megragadható a segítők számára.

A fejlesztő, kreatív foglalkozások mellett a különböző társasjátékokat említették, amiket „jó volt sok másik gyerekkel játszani” (Gyerek 3).

A különböző kézműves foglalkozások közül a gyöngyfűzést és a bőrdíszműveskedést emelték ki mindannyian meghatározó emlékként.

„Játszottunk mindig valami kreatívat, hajtogattunk, gyurmáztunk, kézműveskedtünk – bőrdíszműveskedés.” (Gyerek 4)

„Én annak örülök, hogy egyből csinálom, bármit kell megoldani, és ennek van köze a Játszóházhoz ... segít a munkahelyen megoldani a problémákat, megtanulni a feladatokat, segít a gyerekeknek segíteni leckében, tanulásban, iskolai rajz-technika feladatokban.” (Gyerek 1)

Programok – tábor – élmények

A csoport kialakításakor evidens tény volt, hogy ezeknek a gyermekeknek nagy szükségük van különböző programokra, lehetőségekre, amik enyhítik a család anyagi körülményei miatti deprivációjukat. Ami kiemelendő, hogy ezt a törekvést, szándékot a megkérdezettek egyértelműen visszajelezték. A csoport által nyújtott rendszeres, illetve alkalmi programok jelentősen csökkentették az otthoni helyzetből fakadó hátrányait, olyan lehetőségekhez juttatta őket a csoport, amelyek egyébként iskola vagy család által nem történtek volna meg gyermekkoruk során. Fontos megjegyezni, hogy olyan programokat is megemlítettek, amiért gyermekként nem feltétlenül lelkesedtek, de visszatekintve mégis említésre méltónak, azaz fontosnak tartják, ilyen például a múzeumlátogatás.

TANULMÁNY

A visszaemlékezésekben erőteljesen megjelent a közös mese alkotása, kitalálása és megvalósítása, mint több foglalkozáson átívelő munkamód több interjúban is megjelent. Számukra a kitalálásba, alkotás folyamatába való bevonódás, vagy annak a lehetősége, hogy irányító, meghatározó szerepbe kerülhettek, új volt, meglepő volt és ettől emlékezetes is. A táborok kapcsán a KI MIT TUD-ok, vetélkedők, tinidiszkok, bulik minden interjúban megjelenő élmények, az éjszakai bátorságpróbák, számháborúk mellett.

„A szegénység, amit elvett tőlem, azt a Játszóház és táborai visszaadták.” (Gyerek 2)

„Ha elmehettünk, megnyugvás volt, nem hiába voltunk ilyen rossz sorsúak. A Játszóház menekülés volt. Táborot szerettem, mert ott ott lehetett aludni. Bátorságpróba nagyon jó volt. Megnyugvás, hogy kiszabadulás a mindennapokból, a kilátástalanságból, hogy mindig ugyanaz van, ugyanaz a szar van.” (Gyerek 4)

Közösség

A közösség a többségnek azt a megtartó erőt jelentette, amely abból eredt, hogy mások is hasonló problémákkal küzdenek, hasonló cipőben járnak. Úgy volt ez fontos az interjúk alapján a megkérdezettek számára, hogy nem hangsúlyozódott ez ki az egyes alkalmakon vagy a táborokban, de mint mögöttes tudás támpontot jelentett a gyermekek fejében. A visszaemlékezések alapján ez a tudat erős volt, minden interjúban elhangzott. Olyan egyértelmű volt számukra ez a hovatartozás, identitásuk részévé vált és viszonyítási pontot adott. Mivel legtöbbjük egy pár utcából álló településrészen lakott, ez a kapcsolat megmaradt a csoport felbomlása után is. A lokális felbomlása után a legtöbb család elvesztette a lakhatását, és olcsóbb lakhatási megoldások miatt más részére költözött a városnak, vagy a város környéki agglomerációban találtak maguknak lakhatást, így a csoporttagok közötti kapcsolat ennek a változásnak a hatására felbomlott, meglazult, majd megszűnt. Mostanra élő, rendszeres kapcsolat nincs a csoporttagok között, laza, a szociális média felületén van csak kapcsolatuk egymással.

„Olyanokkal ismerkedhettem meg, akik hasonló körülmények közül jöttek.” (Gyerek 5)

„Mert egy csapat voltunk, nem az utcán lengtünk, tengtünk, linkeskedtünk, hanem csináltunk valamit és hülyéskedtünk.” (Gyerek 1)

TANULMÁNY

Az egyik interjú résztvevője saját helyzete, háttere miatt pedig a csoporttagok másságát emelte ki. Számára az elfogadás megtanulásának, a más élethelyzetek megismerésének és megértésének a terepe volt a csoport. Ahogy korábban már elhangzott, a csoportba járó gyermekek többsége mélyszegény, hátrányos helyzetű családokból érkezett a csoportba, de nem mindenki, fontosnak tartottam olyan narratívát, visszaemlékezést is megismerni, aki nem ebbe a közegbe tartozott.

„Olyan emberekkel találkozhattam, akikkel normál életben nem találkozom, iskolában sem voltam kapcsolatban roma gyerekekkel ... kitágult a világ... Elején nekem nagyon furcsa volt, csúnya beszéd vagy hangoskodás, veszekedés, volt, akinek dühkitörései voltak, ezek le lettek kezelve, de annak ez elfogadása, hogy ez van és próbál változtatni és lenyugszik, ez nekem meghatározó volt ... lett változás.” (Gyerek 5)

Összegzés

A vizsgált csoportfolyamat hatásának az elemzéséhez elengedhetetlen a kontextus értelmezése. A rendszerváltás utáni gazdasági és társadalmi változások nagyban befolyásolták, meghatározták a csoportba járó gyermekek és családjaik életét. A rendszerváltás utáni megugró munkanélküliség, lakhatási és anyagi problémák komoly nehézségek elé állították a családokat, bizonytalanná tették vagy ellehetetlenítették a gyermekek szükségleteinek a kielégítését. A Családsegítő Szolgálat által létrehozott gyermekcsoportban a kialakult programelemek és programcélok, a szakemberek kompetenciái a csoport működését a rendszerváltás után kialakuló szociális szolgáltató rendszer keretén belül, a szociális szakma mint professzió segítségével, a szociális munka alapvető szakmai értékeiből kiindulva jött létre. Direkt eszköznek tekinthetők a különböző készségfejlesztő kézműves foglalkozások, játékok. Tudás- és ismeretbővítésnek a különböző külső helyszíneken megvalósuló programok és a táborok. A csoporthoz tartozás megtartó ereje, a csoportra való támaszkodás a mindennapokban nyújtott a gyermekek számára megtartó és megerősítő funkciót. Az őket körülvevő valóság normalizálása, élhetővé tétele, a vezetők stabil jelenléte szintén nagyon fontos eleme volt ennek a komplex programnak. A gyermekvédelmi komplex programok lényege, hogy a gyermekeket az őket körülvevő közeggel együttesen, különös tekintettel a családjukra, támogassa, segítse. A komplexitás, a nyitott hozzáállás, az önkéntesség, a stabil jelenlét és elfogadás alapértékei mentén meg tudott valósulni az a fajta bevonódása a gyermekeknek a csoportba, ami kiindulópontot és alapot adott a hatékony csoportmunkához és kézzel fogható, megragadható eredményekkel tudott hozzájárulni a csoporttagok és családjuk életéhez.

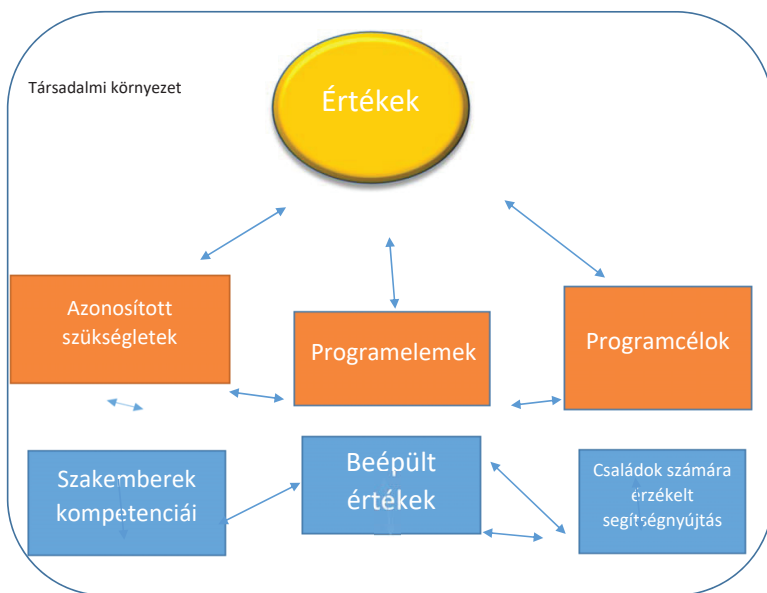
A csoport, mint terápiás segítségnyújtási modellben elhelyezhető csoport a csoporttagok számára megtartó, megerősítő hatásával segítette a csoporttagok felnőtt

TANULMÁNY

életének az alakulását. A csoportban megtanult készségekre, értékekre és tudásokra támaszkodhattak gyermek- és kamaszkorukban. Felnőttként is vissza-vissza tudtak nyúlni a csoportélményekhez magánéletükben és munkájukban. A gyermekcsoport direkt és indirekt eszközökkel, a csoportvezetők közös összehangolt működésével sikeresen reagált a gyermekeket körülvevő társadalmi valóságra. Olyan értékek közvetítése, készségfejlesztése által, és megtartóerőt biztosítva ezeknek a gyermekeknek, amelyek hatása a megkérdezettek elmondása után kihatott felnőtt életükre. Ez a fajta komplex, prevenciós szemléletű, a gyermeket nem önmagában, hanem környezetével együtt kezelő szemlélet és megközelítés sikeresen ötvözte a különböző csoportmodellek hatásait.

1. ábra. A gyermekcsoport működését meghatározó szempontok

Forrás: Saját szerkesztés

A rendelkezésre álló dokumentumok másodelemzése és az interjúk alapján elmondható, hogy a szakemberek által akkor megfogalmazott célok, célkitűzések a csoporttal kapcsolatban, illetve visszatekintve, a csoport működésének az erősségei, amiktől a csoport valóban akkor és ott tudott támaszt, segítséget nyújtani a csoportba járó gyermekeknek, megjelent a megkérdezett volt csoporttagokkal készült interjúkban. A fókuszcsoportban elhangzottak alapján összességében megállapítható, hogy a csoportvezetők szerint a csoportnak a mintaadás, az élmények átadása

TANULMÁNY

mellett a legfontosabb funkciója az a fajta holding funkció volt, amely a gyermekek megtartását célozta, stabilitást és kiszámíthatóságot és folyamatosságot jelentett a csoporttagok számára. A csoportos beszélgetés összegzéseként elmondható, hogy a csoport kialakulása, a kezdetek sokkal mélyebben vésődtek a résztvevők emlékébe, mint annak a vége. A csoport kifulladás, a csoport körüli burok eltűnése kevésbé tudott kidomborodni a beszélgetésben. A végén magára maradó csoportvezető egyedül elfogyott, elfáradt és ez a folyamat a csoport végét is jelentette. Ebből következik, hogy az ilyen, éveken át működő csoportok akkor lehetnek sikeresek, stabilak, ha nem egy-két emberre, hanem több, közösséget alkotó csoportvezetők összességére támaszkodnak. A beszélgetés alatt egyértelműen kikristályosodott, hogy a holding funkciót minden csoportvezető nagyon fontosnak tartotta, tudatosan vagy tudattalanul biztosítva ezzel a gyermekeknek, hogy adott egy erős, identitást, biztonságot és stabilitást nyújtó csoport. A csoport ereje, kulcsa a megtartó erő volt, amely körbevette ezeket a gyermekeket, egy biztos pont az életükben tíz éven át. A változó csoportvezetői kör olyan vezetői burkot hozott létre a csoport körül, ahol az elkerülhetetlen változások ellenére is stabilitást, biztonságot kaptak ezek a gyermekek. A holding, a megtartó erő fontossága, jelentősége végigvonult a csoport működésének különböző időszakain. A realizálható világ, a közös megértése a résztvevőket körülvevő világnak, és ennek a valóságnak az elfogadása megtartóerőnek és segítségnek bizonyult akkor is, ha változtatni ezen a valóságon a csoport nem tudott. Természetesen nem tudott a csoport minden gyermeknek minden problémájában segíteni, sőt épp ellenkezőleg. A csoportba járó gyermekek sok problémával rendelkező családokban éltek, a mindennapi krízisekre, nehézségekre és feszültségekre a családsegítő a rendelkezésére álló források mentén egy komplex ellátást igyekezett biztosítani. Ettől még a problémák halmaza nem oldódott meg, a csoport ebben a konfliktusokkal, krízisekkel, nehézségekkel teli világban tudott egy biztos pont lenni a gyermekek számára. Ez a biztos pont a legnagyobb eredménye a csoport működésének. Olyan szakmai közeg vette körül ezt a csoportot, ahol a változások ellenére meg tudott maradni a csoport, máshol ugyan, más vezetőkkel, de a csoport identitását és erejét adó közeg megmaradt. A direkt és nem direkt eszközökkel, a játékokkal, közös tevékenységekkel a csoporttagok olyan készségekre, tudásra és tapasztalatokra tettek szert, amit hasznosítani tudtak felnőttkorukban is akár munkájukban, akár gyermekükkel kapcsolatban. A kirándulások, külső programok, nyári táborok az élményszerzésen túl a csoporthoz való tartozást erősítették, a csoportot mint közösséget összekovácsolták. Az interjúk alapján elmondható, hogy a csoport célkitűzéseinek megfelelően olyan háttérrel, bázissal tudott nyújtani a tagok számára, amely segítette őket társadalmi hátrányaik leküzdésében, a beilleszkedésben és a mindennapokban. A gyermekvédelem a rendszerváltás óta küzd a gyermekeket érő különböző veszélyek megelőzésével rendszerszinten, számtalan modellprogram célozza a különböző veszélyeztetettség kialakulását, megelőzését. Ugyanakkor az a fajta komplex, nem egyéneken, hanem egész családokban gondolkodó szakmai

TANULMÁNY

munka nem tudott elterjedni, megszilárdulni a Gyvt. elfogadása utáni magyar gyermekvédelmi ellátórendszerben. A kialakuló gyermekvédelmi struktúrában a csoport jellegéből adódóan már nem a családsegítők asztalára tartozott, átkerült az intézményi átalakításokkal párhuzamosan a gyermekjóléti szolgálatokhoz, ahol nem tudott tovább működni. A gyermekjóléti szolgálatok a magas esetszám és fluktuáció miatt nem tudták tovább vinni egy ilyen jellegű csoport működtetését. A csoport működése annak illusztris példája a mai magyar gyermekvédelmi rendszer számára, hogy a gyermekjóléti prevenció egy komplex szolgáltatási keretrendszerbe ágyazottn tudja elérni célját és változást indukálva rövid és hosszabb távon a gyermekek és a családok életében. Ennek része a szociális munka direkt és indirekt eszközeinek egymás mellett való alkalmazása és a szakemberek széles körű együttműködése. A csoport és az őt körülvevő családsegítő működése pozitív irányba változtatott a csoportba járó családok életén. Kell-e ennél több?

Irodalom

- Andorka R. – Spéder Zs. (1994): Szegénység a 90-es évek elején. In: Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. (szerk.): Társadalmi riport. TÁRKI, Budapest, 74–106. (elektronikus verzió, készült 2006-ban <https://adatbanktest.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a904.pdf>)
- Csanádi G. – Csizmadya A. – Kőszeghy L. – Tomay K. (2006): Belső-erzsébetvárosi rehabilitáció. In: Tér és Társadalom. 20(1): 73–92.
- Darvas Á. – Tausz K. (2002): A gyermekszegénység és társadalmi kirekesztődés. http://3sz.hu/sites/default/files/uploaded/darvas_agnes-tausz_katalin_-_gyermekszegenyseg_es_tarsadalmi_kirekesztodes.pdf (utolsó letöltés ideje: 2020. 09. 20.)
- Gábos A. – Szívós P. (2004): Szegénység Magyarországon az EU-csatlakozás küszöbén. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): Társadalmi riport. TÁRKI, Budapest, 96–117.
- Gábos A. – Szívós P. (2006): A gyermekszegénység és néhány jellemzője Magyarországon. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): Társadalmi riport. TÁRKI, Budapest, 204–228.
- Hegyesi G. – Talyigás K. – Visy E. (1990): Szociális Kollégium alakult Budapest VII. kerületében. ESÉLY, Budapest, 1990/1. http://www.esely.org/kiadvanyok/1990_1/informaciok.pdf (utolsó letöltés ideje: 2020. 09. 20.)
- Jenkins, H. (2006): A rendszer kezelése. Animula, Budapest.
- Kende, B. H. (2003): Gyermekpszichodráma. Osiris, Budapest.

TANULMÁNY

- Kerecsi K. (1996): A társadalompolitika válasza a krízishelyzetben lévő családok problémáira. In: Kerecsi K. (szerk.): Gyermek – Család – Társadalom. Szociális munka gyermekes családokkal. Kézikönyv. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület és az ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke könyvsorozata, Budapest.
- Köhler K. – Palotai I. (1999): A Játsszóház – szociális csoportmunka gyerekekkel. ELTE, TáTK, Szakdolgozat.
- Sági M. (2009): Társadalmi folyamatok a rendszerváltás után.
<https://ofi.oh.gov.hu/tudastar/jelentes-magyar/tarsadalmi-folyamatok>
1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700031.tv#lbj0idedd1>

VÉLEMÉNY

Zenés előhang, avagy jelentések jelentősége

A. GERGELY ANDRÁS¹

Az előhang mindig valamiféle csali-csel, hangoló magyarázat, meg kedvcsináló is. Főképp, ha kottaképek nélküli „prelúdium”, már-már kétségessé is válik, hogy muzikológiai kisesszé vagy Adorno iskolájából fakadó zenefilozófiai szaktanulmány hangzik ki belőle. Az alábbi írás kevesebb is, másabb is. Bevezető, voltaképp „házi próba” előtti hangolás, még színpadra, tudományos vagy alkalmazott művészeti porondra állást előlegző hangpróba. A „műsoron” egy korábban nem, vagy csak itt-ott is alig létező műfaj, a zenei antropológia első szólampróbája látható. Mint körvonalazó írás nem merőben szaktudományi, de valamely szaktudomány felől nézve is köztes, átmeneti, keletkező és kísérleti. A kompozíció lényege és célja az, kiderüljön, vagy legalább megfontolások során tesztelhető legyen, hogyan van jelen a zene a politikában, máshonnan nézve meg a politika a zenében. A két aspektus együtt a politikai antropológia és a zenei antropológia határmezsgyéjén billeg, maga sem eldöntve, melyik az érvényes nézőpont, s melyik határozza meg a későbbiek valóságosságát. Az átmeneti műfajt itt most zeneantropológiának nevezem. Nem biztos, hogy minálunk is van ilyen, de a világban sok helyütt van, s idővel itt is helyét találja majd. Ez most csupán egy kísérlet, avagy ahogyan Jeney Zoltán zenészerző egyszer megfogalmazta: „spekuláció nélkül nincs intuíció”,² tehát ha nem is gondolkodunk róla, akkor bizonyosan nem is lesz még egy ideig.

Ugyanakkor már jelen is van, csupán „neve” nincs. Hiszen ki ne ismerné vagy akár kedvelné is a renaissance udvari zenéit, Händel *Tűzijáték*-szvitjét vagy *Vízizené*-jét, Bach oratóriumait, Mozart *Rekviem*-jét, Haydn kamaramuzsikáját és más jeles opuszokat, ha a klasszikus hangélményekről esik szó...? S ki (ne) gyanakodna, ha ezzel párhuzamosan az is fölmerül: egy induló, himnusz, fohászkodó ének, egyházi oratórium, Beethoven *Fidelio*-ja, indián flótamuzsika, balinéz udvari szertartási csengettyűszó, mali blues vagy marokkói gnawa celebráció egyúttal politikai beszédmód is...? Mert hát mikor és miért válik egy nemzeti jelkép „ellenbeszéddé”, egy világbéke-dal divatossá, egy Hair-filmbetét korszakossá, egy táncházi cigánytánc kultikussá? Kivált-e társadalmi szolidaritást egy munkásmozgalmi himnusz, ha egy üzemi „kultur-körben” hallgatják, s ha netán utcára viszik, vagy állampárti kultusz-

¹ ELTE TáTK Kulturális Antropológia Tanszék, e-mail: andrasgergelya@gmail.com

² Spekuláció nélkül nincs intuíció – „Jób könyvé”-től a fraktálokig (Jeney Zoltánnal beszélget a „Halotti szertartás”-ról Farkas Zoltán) www.holmi.org/pdf/holmi2006-07.

VÉLEMÉNY

szá silányítják? Akkor már közvetlenül is politikai az addig főképp csak zenei? De megélhetést kínál-e dél-amerikai utcazenészeknek, ha európai fővárosok főterein hangászkodnak, s dalaikban a politikai ellenállás, a forradalom, a szabadság-érzés, a békevágy fogalmazódik meg? S lehet-e ezekből is következően „politikai beszéd-módnak” tartani azt, ami nem politikainak indult, hanem hagyományhűségnek, kulturális örökségnek, mindennapi élet rítusaiba illeszkedő szakrális műfajnak, szóra-koztató játéknak vagy közérzési fohásznak akár?

Pár éve, hogy e kérdéseket körvonalaztam, szakmai körökben „teszteltem”, s arra jutottam, hogy nem foglalkoznak ilyesmivel a társadalomkutatók, még kevésbé a politológusok, s csak hébe-korba a néprajzkutatók, annál is ritkábban a zeneelmélcenek. Pedig megannyi dimenziója e kérdéseknek alaposabb áttekintésre, árnyalt asszociációkra is készíthet bennünket. Az alábbi szöveg nem új, csupán egy tudományos vállalkozás kezdeteit, talán első összeállítás merészségét tükröző kísérlet: bevezetés egy zeneantropológiai tanulmánykötethez, melynek jelentésterében a politikai gondolkodás, politikai magatartás, a jelképes beszéd egy sajátos értelmezési tartománya kapott fő hangsúlyt. Jelentések és jelentőségek szemléje tehát ez: a jelentések erdejében, vagy azon túl is a nyomatókó hatások közegébe, társas és közösségi élményvilágba kalauzoló válogatás. Jelentőssé azért válhattak a szóban forgó témakörök, mert jelentésük/jelentéseik világában a jelentéstársítások összehatása tette őket többletjelentésűvé, korszakossá, tartalmassá. Mert hát állítaná-e akárki, hogy nincs sajátlagos bűvköre és ellenkulturális tartalma a kalotaszegi cigányzenének (melyről Könczei Csongor kiváló monográfiát írt) vagy a náci rockzenének (Pulay Gergely elemzése korszakmeghatározóvá váltak), a „manele-mixeknek” vagy a Kallós-gyűjtéseknek, de akár Maszkura és a tücsökraj üzeneteinek, az egyházi könnyűzene kultuszköreinek és a karizmatikus közösségek lelkeségének (például Povedák Kinga elemzéseiben), az andoki „slágereknek” („*El condor pasa*”) vagy a Marseillaise-nek? S lehet-e mindezt „politikamentesen” átérzeni, hallgatni, értelmezni?

Meggyőződésem, hogy nem. Azaz lehet, de nem érdemes, mert csupán szűkítő értelmezéshez jutunk, melyből épp a lényeg hiányzik... Az alábbi könyvbevezető, tanulmánykötet-előszó erről érintőlegesen szól csupán, de talán elkalauzol a zene és/vagy politika mögöttes tartományai felé.³ Érdemes jelezni, hogy a témakör kutatásai nem értek véget e válogatás közreadásával, sőt egyre tágabb körben gazdagodik egy következő elemzésgyűjtemény, melyben már sokszorozódik zene és politikai cél, hallgatói és alkotói kisebbségek vonzaskörének átalakulása, az antipolitika és celebritás, szakrális műfajok és kultuszok, sámánzenéktől rituális dobolásig, vagy átírt nemzeti himnuszoktól a retro-Jimi Hendrix revivalig ívelő ikonikus jelentéskeresés, sőt akár a minap bemutattam újabb kötetig, mely Dalos Anna monográfiája a Ká-

³ A teljes szöveg elérhető itt: <http://mek.oszk.hu/10200/10296/index.phtml>.

VÉLEMÉNY

dár-korszak zenében, a zeneszerzők munkásságában tükröződő politikai alaptónusokat vizsgálva ezek „hangászati kultúrharcban” megjelenő felhangjairól...⁴

A jelentőség már adott, a jelentések fölfedezése azonban sosem múlt idejű, sőt leggyakrabban épp a jelen feladata...!

Zene mint politika? A kötet írásai elé

Egy (jó pár éve) megjelent kötet⁵ ürügyén keríték sort itt olyan kérdések felvetésére, melyek a kortárs kultúrakutatás területén meglehetősen közelségben vannak a nemzeti, etnikai, kisebbségi művészeti területekkel és azok kutatásával is. Egy tudományos ismeretközlő mű, elsősorban bölcsész- és társadalomtudományi érdeklődésű olvasókra számító összeállítás szerkesztőjeként teszem ezt, szinte nyilvánvaló elfogultsággal. Mint szerkesztő, a magyarországi egyetemi oktatásban és tudományos kutatásban ritka, pontosabban eddig még nem létező tematikájú válogatásban két (látszólag egymástól távoli) terület összefüggéseire építettem föl azt a komplex megismerés- és megközelítésmódot, amelyet a nyugati tudományosságban a *zenei antropológia* (és részben az *etnomuzikológia*) képvisel. Ez a terület csupán egy-két hazai kutató munkásságának margóján sejlik föl, szélesebb körben nem is ismert, s még kevésbé használt megismeréstudományi tematikát ölel át. Rövid összegzésben azt a (majdnem kézenfekvő, de zenetudományi kutatásokból közvetlenül korántsem igazolható) feltevést lehet mindebből kiemelni, amely *zene és politika összefüggései-re épül*. Számos távoli társadalomtudományi tudásterület felől kevésbé értelmezhető, miként függ össze a zenei kultúra a politikai kultúrával, avagy a zenei aktivitás a politikai részvétellel – de e köztes tartományban ugyanakkor olyan átmeneti vagy *szubkulturális szcénák, élményközösségek és értelmezési horizontok* vannak, melyeken belül a társadalmi kultúrafogyasztás és kultúraformálás, interetnikus kommunikáció és művészeti-alkotói kifejezésgyakorlat minden másnál evidensebb.

A tanulmányválogatás szerzői, akiknek háromötöde egyetemi-főiskolai korosztályból való, empirikus tapasztalat és résztvevő megfigyelés során mutatják be azokat a kortárs városi csoportszerveződési mintákat, melyek többsége valamely zenei csoportérdeklődés, társas időtöltés, értékrend és létmód megtestesítője. Nem politikai rendezvények „házi zenekarairól” van itt szó természetesen, hanem olyan zenei események politikai jelentésrétegeiről, olyan dramaturgiai történetekről, amelyek szcenikai és téri értelemben az ifjúsági, korosztály- és etnospecifikus szubkulturákba települnek, s magában a fogyasztói kultúra speciális rétegében válnak politikai

⁴ Lásd bővebben: <https://sites.google.com/view/peri-mikro-szkip/rendszer%C3%A1lt%C3%B3-B3-89/m%C5%B1v%C3%A9szet-hatalom-margin%C3%A1lis-zene-hang%C3%A1szati-kult%C3%BArharc>.

⁵ A. Gergely András (szerk.): *Zene és/vagy politika. Zeneantropológiai megközelítések*. MTA PTI Etno-regionális és Antropológiai Kutatóközpont, Budapest, 2011., Munkafüzetek 112.

VÉLEMÉNY

természetűvé vagy politikai jelentőségűvé. E jelentéstulajdonítás nem föltétlenül a szerzők játszmája, hisz immár nem is egyetlen csoportkultúra épül a rajongók tömegére (Edda, VHK, Balaton, Makám, Afro Magic, HaGesher, Ghymes, Bes o drom, Kanizsa Csillagai, stb.), mely kulturális fogyasztásnak, tér- és identitáskeresésnek ugyanakkor éppen a *politikai szimbolizációs szcénákban* lesz megváltozott tartalma: hol beszűkült társadalmi csoport intimitásának formálója, hol tömegbefolyásolásra épülő attrakció, hol ellenkultúra vagy „ellenbeszéd”, harsány vagy demonstratív sugárzás, kulturális hovátartozást és térbeli tagoltságot tükröző narratíva arcát ölti. Mindezek mélyén a „*nempolitikai politika*”, a rejtett kulturális és identikus elemek, a *szimbolikus politikai* befolyásolás kap kitüntetett szerepet, s maguk a fogyasztói körök, befogadók és kulturális piacszerzők is e funkciók mentén használják ezeket a kulturális mintákat vagy élik át az összetartozás élményét.

Jellegadó az említett térbeliség is, amely nemcsak a rurális kulturális térben, de sokkal inkább a *nagyvárosi szcénában* megjelenítve mutatja meg eltérő arculatait és struktúráját: a fővárosi party-élet egyes helyszínei, a kőszínházi-színpadi kínálat vagy az utcazenélés épp oly széles skálán osztja meg a befogadói rétegeket, mint a hozott, kapott, átvett, követett zenei minták, a kulturális örökség adott állapota és befogadói tábora. A *zene életének szociológiája* (ahogyan Losonczy Ágnes egykor népszerű kötete mutatta) a legváltozatosabb *kulturális transzferek* helyszíne: korosztályi/élethelyzeti, fővárosi/vidéki, tömegkulturális/magaskulturális, marginális/kultuszos, fogyasztói/ellenkulturális, lokális/globális, etnospecifikus/interetnikus, tradicionálisan magyar/világzenei *narratívák* épülnek ki a csoportszintű kulturális térben. Részint ezek megmutatása, részint a zenei fogyasztás és „termelés” szempontjából tagolt kulturális rajzolatok fontosabb térpontjainak kijelölése adja meg azt a politikai jelentésháttérrel, amelyben mind a sugárzó hatásoknak, közlésnek és befogadásnak, mind a piaci kínálatnak, fogyasztói érzékenységnek, vagy a társadalom önnön színpadra viteli játszmáinak mind-mind megvannak a szereposztási-funkcionális és a jellegzetes befogadói-fogyasztói jelentéstartalmai.

A kötet írásainak java része eltér a klasszikus szociológiai vagy szociálpszichológiai, s jobbára még árnyaltabban különbözik a korszakos hatásúan „népművelő” jellegű *közösségfelfogások* tudományos interpretációitól. Az ifjúsági szubkultúrákat a nyolcvanas évektől intenzívebben elemző kutatások – bár jó néhány alaptanulással szolgáltak – a mai fiatalabb korosztályok rétegjellemzőit, hovátartozás-keresési stratégiáit, életvezetési modelljeit már nem tudják igazán követni, mert ezek *hibridizációs hatásoknak* kitettek. Míg például az ifjúsági szórakozóhelyek szocializmus kori funkcionálásában csak lassú átalakulás-vizsgálat mutathatta ki a teljes alkoholtilalom felől a funkcionális alkoholizálás felé való eltolódást, ezt a tranzíciós hatást a drogfogyasztás terén példátlan sebességű változás múlta felül: a nyolcvanas-kilencvenes évek ifjúsági szubkultúra-kutatási tapasztalatai szinte ősmúlt idők tudását tükrözik a mai party-szcénában és technokultúrában megvalósuló játszmákhoz

VÉLEMÉNY

képest. De nemcsak a pszichedelikus kábulat iránti vágy, hanem maguknak a szeán-szoknak térbeli áthelyeződése, teresedése is újfajta megismerésmódokat sürget, s ezek egyikeként ez idő szerint leginkább a *kulturális antropológia* képes arra, hogy *élményközvetlen tudást* hozzon a szociológiai mércével már nem átfogható tömegű, finom belső változásokról. A party-helyszínek áthelyeződése a félprivát vagy „alternatív” szférába, továbbá a szakrális-rituális terek megsokasodása már nem csupán az átfogó képletalkotást teszi lehetetlenné vagy érvénytelenné, de maguknak az érintett ifjúsági szubkultúráknak sem szolgál kielégítő leírással. Nem is beszélve azokról a miliókról, amelyekben nem a korosztályiség kap főszerepet, hanem a kollektivitás élménye, az esemény-fókuszált jelenlét, a mozgásdinamizmusok új pályái, a kapcsolathálózatok tagolódása lokálistól globálisig terjedően, vagy az identikusan vállalt, korosztály-független létformák képlékeny-tűnékeny állapotai.

A kötet írásából egykönnyen kiolvashatóan itt még az interdiszciplinárisnál is komplexebb (pluridiszciplináris, esszencialista, metadiszciplináris?) megközelítésmódról van szó. A folyamatok átlátása nemcsak az időhorizonton való tájékozott eligazodást, de egyúttal az émikus, belülről és lényegi sodrások felőli megértést igényli. A szervezőelvek átlátása is már-már politológiai aspektusokat igényel, a csoportközi mozgások és összefüggések tömeglélektani átlátást tesznek szükségessé, a korosztályi rész kultúrák vagy tagoltságok pedagógiai-pszichológiai belátásokat sürgetnek, az érintettek és „tiszták”, „fan”-ok és „partizók” köreinek szegmentálódása szociodemográfiai szempontokat igényel, az etnospecifikus dimenziókról pedig csakis a mentalitás- vagy minoritáskutatások árulhatnak el részleteket. Mindezeknek összefüggése a korosztályi divatjelenségekkel, a nyugati populáris és elit kultúrából átszivárgó jelenségek fogyasztás-szociológiai tünetmentei, továbbá a politikai pszichológia által traktált én-politikák, biopolitikák, test-politikák hatásmechanizmusai immáron olyan *tudás-transzfer*t igényelnek, amely nem állhat egyetlen tudományterület fókuszában, hanem csakis *interdiszciplináris vállalkozás* lehetőségévé lehet. E köztességet és interferenciát tekintve eszközének ez a kötet, amely az intim utcazenéléstől a nagy tömegeket vonzó techno-partikon át és a mikrokulturális-kulturális miliókben kialakult etno-műfajoktól a földrészeket megrengető vagy nagytér-ségi világzenei divathullámokig megannyi *zenei teret* fog át, hogy annak-azoknak nem közvetlen, hanem szimbolikusan politikai mivoltáról is árulkodjon.

A kötet írásai közt egyúttal a *városi* keretet (vagy kereteket, díszleteket, a társadalmi drámák színpadának látványelemeit, *polisz*-narratíváit) megnevező tanulmányok is helyet kaptak (nem véletlen a címadás sem), ami segít mindezt árnyaltabban belátni, miközben nem téríti el a figyelmet az antropológusok megfigyelésre, „be-településre”, élményközeli együttélésre vállalkozó szemléletmódjáról. E metodikai és didaktikai háttér egyben a könyv esettanulmányait konvencionálisabb olvasatok számára is elérhetővé tévő körvonalakat ad, nem utolsósorban politikaiakat, avagy (még a politológia tudásterületén is újnak számító) szimbolikus-politikaikat. Ennyiben a nem csupán tánc- vagy színházantropológiai megközelítésekre érzékeny-

VÉLEMÉNY

nyé vált, de olykor azokat is magába foglaló tudásterület, a *zenei antropológia hazai alapjait* próbálja egy választott térben lefektetni. Mindezen diszciplináris belátások azt a komplexitást kontúrozzák, amely nélkül ma már az egyes tudásterületek a társadalmi tapasztalatnak csak egészen efemer jelenségeit tudhatják belátni. A kötet oktatásbeli használhatóságát segíti az is, hogy diákok, doktoranduszok és egyetemi oktatók köre szavatolja a komplexebb felhasználást és interdiszciplináris tudásátadási tapasztalatot.

Az alkalmi olvasót alighanem már a tartalomjegyzék vizitálásakor meglepheti, hogy a zene és a politika egymástól roppant távoli területek, ha akár a hétköznapi tudás, akár a politikatudomány etablirozott területeit nézzük. De csak látszólag azok.

A kortárs demonstrációs, tüntetési és online politizálási hajcihőben talán nem sokaknak tűnhetett fel a népi/társadalmi/szubkulturális követelések egyik leghangosabbika: „Több technót a Parlamentbe!”⁶ A 2010. október 3-án zajló demonstráció az önkormányzati választások napján zajlott, százakat vonzott a Kossuth térre, ahol a résztvevők harsányan követelték az „Állami Techno Rádió” alapítását, a „nemzeti kultúra felvirágoztatását”, „az alkotmány újraformálásának előestéjén nemzeti együttműködést”, minden településen biztosítandó szerkót, és a Parlament közismerten legjobb akusztikájú termének techno-party célú hasznosítását is. A Klub Rádió tudósítójának becslése szerint szavazni aznap mintegy tíz százalékuk ment el, de kezükben sörösdobozzal, szívfükben szeretettel kezdeményezték az utca szintjén a techno-zene állami-nemzeti szintre emelésének célját és feladatát...

Akkor hát van-e, s ha van, miért nincs direkt összefüggés a politikaformálás és a zenei szubkulturák, nemzeti aspirációk, imázsok és akusztikák között? Van-e önálló, vagy szűkebb jelentésterén túlmutató interpretációs szférája a gipsy-klezmer vagy roma rap zenei törekvéseknek, az andoki utcazenészek térfoglalásának a nagyvárosi főtereken, afrikai dobok vagy indonéz gamelán kommunikáció tereiben, balkáni revitalizációban és szibériai punkban, spanyol vagy görög, kelta vagy brazil akusztikus népzenei/világzenei újraéledésben? Nem szólva itt a Pussy Riot moszkvai metróban, Vörös téren, vagy a Megváltó Krisztus-székesegyházban kiprovokált villámcsődületeiről, az elgondolkodtató különbség mégis messzire hangzik, amikor az amerikai csavargó-blues a földrész country-zenéjévé válik,⁷ a pakisztáni népzeneből világzenévé lett már nem is beszélve,⁸ s odáig már nem is merészkedve, amikor a Refugees for Refugees szíriai, tibeti, pakisztáni, iraki és afganisztáni művészekből álló együttes AMINA lemeze a világsztár közé kerül,⁹ a Tartit tuareg női csoport három földrészen arat nemzetközi sikert a nők elnyomása elleni tiltakozás mellett,¹⁰ a mali

⁶ A harmadik (Kossuth téri) TTP-buli megnyerte az év legjobb bulijának járó díjat az Antropos közönségszavazásán. *Folytatni fogjuk, nem adjuk fel!* Online: <http://www.facebook.com/tobbtechnot>

⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=oica5jG7FpU>

⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=SDfELfpumEE>

⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=vcRlxvTq58M>

¹⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=9XuA8cdrR0s>

VÉLEMÉNY

blues polgárháborúból menekült zenészei orosz-japán-lengyel-olasz muzsikuskal indítanak európai zenei karavánt a háború elleni tiltakozásként.¹¹

Kötetünk zene és politika témakörével nem csupán a két attrakciós szféra egymást sokszorosan átszövő világait törekszik bevilágítani, de egyenesen a *zenepolitika*, a zene mint társadalmi életvilág befolyásolására tett kísérlet, valamint a zenében mint társadalmi cselekvésvilágban antipolitikus gesztusként funkciót nyert viselkedésmódok és kommunikációk (*a zene mint politika*) megközelítésére vállalkozik. A két szociokulturális térség távolságát, a társadalmi ritmust, a zene mint politikai beszédmód érvényesülésének strukturális konfliktusát éppen a politikatudomány hallja meg a legkevésbé... – külön is szakmapolitikai, akadémiai kérdés lehetne épenséggel az: vajon miért? De mert akár a zenetudomány, zenetörténet, zeneesztétika és kortárs zenei világok felől nézve, akár a népzene kutatás, zenei divatok, tánc- és zeneantropológiai vizsgálódások tematikái felől mérlegelve sokszor éppen a konkrét szubkulturális kérdések és válaszok mutatnak rá cáfolataikkal a politikatudomány indokolatlan „süketségére”, az itt közölt írások javarészt e két terület *összhangzataira* fókuszáltak. Többségük nem e kötetbe készült, egybeválogatásuk tehát némiképpen önkényes ezért. Azt azonban föltétlenül bemutatni hivatottak, amit egyébiránt a zene felől nézve már sokkal gyakrabban tematizáltak a zenehistoria klasszikusai és még a klasszikus zenei szcénák kortársai is (teszem azt T. W. Adornótól Kodály Zoltánon át Juan Goytisolóig vagy Szabolcsi Bencéig és Losonczi Ágnesig), nevezetesen, hogy maga *a zenei világ lényegében sosem volt politikamentes*. Válaszformán csupán kellőképpen lapos lehet az állítás, hogy *a politika világa sem volt soha zenementes*. Erre részint a zenetörténeti kutatásokból megannyi példát lehetne idézni akár a magyar, akár az egyetemes etnokulturális vagy szubkultúra-szakirodalomból, akár a hazai táncház- és népzenei szakcikkekből Vitányi Ivántól Andrassy Máriáig s tovább, de ellenkezőleg már kevésbé: a politikatudomány ez irányú érdeklődése korántsem oly evidens, mint lehetne.

Nem annyira a kötet alaphangját, s még a legkevésbé sem a közölt tanulmányok hivatkozott szakirodalmi bázisát idézve, csupán a legfelszínesebb válaszra törekedve engedtessek meg néhány olyan asszociációra utalni, melyekből azután a legtájékozatlanabb olvasó is kinyerheti azt a sugallatot, mit várjon a kötettől. Ha csupán a legszemélyesebb szférából indulok, élménytapszalatként idézhetem föl a hatvanas években Magyarországon (és persze – mondjuk Krakót, Prágát leszámítva – talán az egész virulens szocialista tábor ide citálva) korszakosan jellemző gesztust, amely bármely fiatal lélekkel szemben, akinek fülét érintő hosszúságú haja volt, vagy kezébe fogott egy gitárt, a korszak antiimperialista ébersége azonnal „hippinek”, „huligánnak” és antiszociálisnak minősített, akit iskolai osztályfőnöke vagy a sarki közrendőr is alapos gyanúval vegzálhatott azután, mint „látható fegyvert” viselőt. Érdeemes a

¹¹ Azalai Project – Carovana in Musica, <https://www.youtube.com/watch?v=rKsx-AH7TsM>

VÉLEMÉNY

kontraszt kedvéért persze azt is fölidézni, hogy a Beatles- vagy Rolling Stones-fri-zurák divatja, az apolitikus és antiimperialista hippy-kultusz a nyugati világban is korszakos ellenkultúra része volt – lehetett volna épp ezért a szocialista világban akár befogadott is. De nem volt, s aligha azért, mert a viselet a szocialista életmóddal vagy a kötelező katonai szolgálattal nem volt összeegyeztethető. Sokkal inkább azért, mert a viselet mint kódolt jel egyértelműen az individualitás hordozója is, amennyi-ben nem egyenruhába bújtatott, amennyiben egyénit, perszonális identitást idéz, a mássághoz tartozást nyilvánítja ki. Hasonlóképpen, mint a haj- vagy parókaviselet közép- és újkori divatja az arisztokratikus másság tükréeként a megkülönböztetés megannyi jelével volt ékes, akár praktikus, akár egészségtelen voltával együtt is, mert messzire jelezte a hovátartozás és kiváltság túrhetetlenségét, melynek olykor kevésbé látható tartozékai voltak az udvari és polgári kultúrákban is a hangszerek, a zenélés alkalmi, a zene mint szertartásosság vagy attrakció megnyilvánulásai épp-úgy, miként a falusi kontratáncokban, lagzikban, lokális ünnepeken megszólaltatott plebejusabb hangtartományok. Érdemes talán emlékeztetni a képzőművészeti ábrá-zolásokon megmaradt „osztálykülönbségek” olyan jegyeire, melyeket a hangszerek jellemeztek: pásztorok furulyái és sípjai, postakürtök és víziorgonák, főúri vacsorák kamarazenekarai és királyválasztások fanfárjai, polgári cseballók és klavikordok, viola da gambák és fuvalák, templomi kórusok és madrigálcsoportok, paraszti lag-zik dudásai és katonai indulók trombitásai – mind-mind nemcsak zenei miliőket, hanem a distinkció, a megkülönböztettség jeleit is hordozták. De vajon érdemes-e folytatni a zenetörténeti kisenciklopédia helyett, miként „járt” evidens tartozékként az európai hangszerkultúráknál sokkalta ősbibb eszköztár használata afrikai királyok megjelenéséhez, piramisok építéséhez, Jerikó falainak omlasztásához, kínai császár-rok felvonulásához vagy akár mexikói szakrális ünnepre híváshoz a legkülönb fú-vós és ütőhangszerek végtelen tömege...? Senkit sem ér ismeretlen információként a monoton tevékenységek végzését könnyítő eszköztárba tartozó ütőhangszerek, szövegek, ritmikus beszédek, mantrák, munkadalok használata, s épp ily természe-tes szertartásosság veszi körül a születés, az avatások, a koszorúzások, gyászzenék, himnuszok, díszszemlék, felvonulások, állami ünnepek, katonai parádék sokaságát, a marsok-indulók funkcióját vagy a riadójeleket.

Ünnep és hétköznapi, állami vagy egyházi, profán és szakrális, nemzeti vagy kis-közösségi jelképtár hatja át tehát azt a szférát, melynek tematikus gazdagságát, ha a történettudomány olykor-olykor mégis, a politikai tudományok valamiért nem il-lették méltó figyelemmel. Pedig – ha most a messzi történeti példatártól közelebb mozdulnánk – szinte nem kétséges, hogy a mai nigériai himnuszt a szovjet himnusz-tól, vagy a német nemzetépítés „mindenekfelettségét” megéneklő Haydn-kompo-zíciót a székel himnusztól minden európai átlagember meg tudja különböztetni. S vajon ha a nemzetépítés állami himnuszokkal jár, ha az identitás kifejezése a roppant gyakori és meglehetősen karakteres zenei vagy hanghatásokban fog meg, akkor miért is ne lennének ezek a maguk kontextusaiban politikaiai vagy politikai szimbo-

VÉLEMÉNY

lizmusokban megnevezhetők...? Nem kívánnék itt Néró lantjáig, Berlioz napóleoni korszakra jellemző óriás-zenekaráig, Händel Tűzijátékjáig vagy a Hair antimilitarista propaganda-zenéjéig elkalandozni, mert ezt a zenetörténészek és az esztéták megannyi opuszban megtették már..., de még csak olyan hétköznapi jelrendszerekig sem keresnék utalásokat, mint egy indiai hajnali raga, egy európai déli harangszó, egy gamelán-zenekar vagy egy balinéz udvari táncjáték hangszimbolikája, a *Marseillaise* vagy a *Gotterhalte*, az *El condor pasa* vagy az Údvhadsereg felvonulási zenéi, egy gyimesi cigányprímás nótája vagy a *We are the World* világzenei attrakciója – úgy vélem, mindezek külön-külön is (együttes tipizálásuk esélyével még annyira) bizton hordoznak annyi direkten politikai tartalmat, melynek megismerése nemcsak lehetőség, de a politikai kultúra (és megannyi esetben a kulturális politikák) belátásához érdemben hozzájárulhatna. Nem utolsósorban olyan léthelyzetek megítéléséhez-megértéséhez is, midőn mondjuk az MR2 Petőfi Rádió az aktuális intendáns nyomására a „Felhők jönnek Magyarországra...” dalszövegsor miatt kitiltja a lejátszási listákról a Pál Utcai Fiúk új, *Balatonszepezd* című számát¹² – és nem 1963-ban, hanem 2011 februárjában. Dalpolitika a füleknek? Áthallások a burkolt félelmek mögött? Avagy mégis „Tilos az Á”? És a *Sárga rózs*a is?

A fenti példák valójában csak felhangolók kívánnak lenni. A kötetben közölt esettanulmányok ezeknél árnyaltabbak, konkrétabbak, élményközelibbek, de egyben ide is csatolják a társadalomkutatás módszertanának azt a viszonylag kevésbé ismert együttesét, melyet a kulturális antropológia (ágazatai, a történeti, a szimbolikus, a vallás- vagy közösségkutatások társterületeit is ideértve) kínál. A tanulmányválogatásban nem volt kizáró szempont, ha egyes írások inkább a szubkultúra-kutatások felől közelítenek, sem az, ha rítus- vagy élményközösségek alapján választanak társadalmi kutatási terepet. Viszont nem törekedtem teljessé tenni a képet olyan történeti szempontból fontos kutatásokra utalásokkal, vagy ezekről készült elemzésekkel, amelyek a direkt politikai zenebefolyásolás mechanizmusaira vonatkoznak, pl. a berlini zeneakadémiai oktatás fasizálódási időszakára vagy a szovjet mintájú munkadalok, csasztuskák, himnuszok, munkáskórusok, tömegrendezvényi zeneparádék ideológiai orientációjának körvonalazására, esetleg a zenebefogadás korosztályi konfliktusként, illetve technológiai forradalom részeként értelmezett kommunikációtudományi területére.¹³

¹² http://comment.blog.hu/2011/02/02/a_petofi_kicenzurazta_a_puf_ot

¹³ Csupán utalásként lásd Fischer-Defoy, Christine (1988): *Kunst Macht Politik. Die Nazifizierung der Kunst- und Musikhochschulen in Berlin*. Elefant Press, Berlin, 352 p.; Kovalcsik József (1986–87): A kultúra csarnokai I–II–III., Művelődéskutató Intézet, Budapest; Toelken, B. (1983): Pow-pow folklorism. In: Voigt Vilmos – Niedermüller Péter (eds.): *Folklorismus Today*, MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 108–121; Brown, Karl (2008): *Jazz and Hooliganism in Communist Hungary 1948–1956*. Trondheim Studies on East European Cultures and Societies, No. 26. Trondheim, Norway; Komoly zene. (tematikus szám) *Replika* 49–50., 2005. augusztus, 27–254; Losonczi Ágnes (1969): A zenei megértés fokozatai, a fejlődés társadalmi indítékai. In: *A zene életének szociológiája*. Zeneműkiadó, Budapest, 191–204; Tallián Tibor (1983): *Cantata profana – az átmenet mítosza*. Magvető, Gyorsuló idő, Budapest.

VÉLEMÉNY

Az írások között egyaránt szerepel a tárgyalt szubkulturális miliőbe beleskelődő, hosszasan ott tartózkodó, bevonódott és eltávolodott, azonosságot vállaló és distanciát tartó is, melyek magukat a szimbolizációs eljárásokat, a megismerési folyamatot, a feltárás mélységét és adott esetben a textust is meghatározzák. *E textusok közös jellemzője, hogy nem okvetlenül törekedtek a tárgyalt zenei-szubkulturális világ közvetlen politikai kontextusainak leírására vagy megnevezésére, de olvasásuk közben nem lehet kétséges, mi keretezi, mi veszi körül a miliőt és szereplőit.* Valamiképpen a társadalomtudományi kutatásoknak, elsősorban is a szimbolikus és a politikai antropológiának volt (időről időre, egyes alkotókra jellemző módon elemzésről elemzésre is) része annak a társadalmi nagyszínpadnak leírása, melyen az aktorok, a politikai érdekháttérből fakadó konfliktusok, a hatalom dramaturgiai szerepéből adódó szereposztások, a celebritások vagy szürke eminenciások közpolitikai funkciói is élő díszletek között reprezentálódnak. Ezt a szimbolikus politikai szférát, a sokmenetes játszmák és társadalmi drámák folyamatait kísérik azok a zenei attrakciók, performance-ok, rituálék és értékrendek, amelyek a kortárs kultúra megannyi csoportozatát magukba foglalják.¹⁴

A szerkesztő számára tehát nem kérdés: a politikai antropológia és a szimbolikus politikák tudástartományaitól a politikai etnográfián át a szubkulturális közösségkutatásokig jó néhány terület van, melyeken *újszerű és interaktív tudásra, belátásra, elemzési tapasztalatra van szükség.* Kiváltképpen arra, hogy az empirikus leírások elméleti horizontján fölsejlő összhangok, a közpolitikai diskurzusokban megjelenő disszonanciák, s nem utolsósorban a metaelméletek bázisán megtalálható élményközeli belátások harmonikus összképként kínáljanak a korábbiakhoz képest eltérő vagy hiányzó megközelítésmódokat. Mutatva nemcsak azt, mennyi asszociatív tere van „a zene” határait a társadalmi ritmusok, csoportléptékű szólamok, interkulturális kölcsönhatások, átvételek és cserék, formaváltások és stílusrögzülések felől taglaló kutatásának, hanem azt is modellezve, milyen metodológiai innováció vagy szemléleti reflektivitás szükséges ma már a legtriviálisabbnak tetsző hétköznapi események (buli, koncert, party-élet, utcasarki kultúrák, népzenei programok, ellenkulturális mozgalmak, „idegenforgalmi programok”, reggae fesztivál stb.) tereinket, nyilvánosságainkat és kommunikációinkat átrendező hatását érzékelni/érezkeltetni.

A kultúráközi randevúkat zenei oldalról szemügyre vevő intimitásoknak kultúraátvételi, fogyasztói piaci, egzotikum-forgalmazó és közvetlen világnézeti kikapcso-

¹⁴ Lásd ehhez az előző jegyzetben utalt Toelken indián harci tánc típus-leírását, Losonczy ipari munkák-környezetben zajló művészetbefogadási rendszer elemzését, valamint Tallián vallások és társadalomelméletek archaikus mintázataiban jelen lévő közösségi-egyéni jelentésrendszerét, továbbá az utalt Replika-szám szinte valamennyi tanulmányát. Új tónust és tematikai horizontot nyit Povedák Kinga kötete, a *Gitáros apostolok. A keresztény könnyűzene vallástudományi vizsgálata*. MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Szeged, 2019.

VÉLEMÉNY

lódásra orientált értékelése egyformán jogos lenne itt.¹⁵ Hipotetikusan bizonyosan lehetne valamely kvázi-tipológiát megalkotni *konzervatív-konvencionális* műfajokból és kulturális ágakból (vö. népdal, cigányzene, induló, himnusz, egyházi zene, kórusművek, színpadi műfajok – opera, operett, musical –, ceremóniális vagy szakrális attrakciók, tájegységi népzene, konvencionális műformák és műnemek stb.); ellenoldalon hasonló elem lehetne a *konfrontatív* (beat, punk, hardrock, polbeat, mozgalmi dal, rap, *Commandante Che Guevara*, *El condor pasa*, *Hair* stb.) értékeket szimbolizáló törekvések és korszakok sora; továbbá kézenfekvő volna *posztmodern-törzsi* (klezmer, gipsy, afro, ska, sátánisztikus, kelta, techno, sámánisztikus, hip-hop, egyházi rock,¹⁶ gnawa,¹⁷ capoeira stb.) műfaji besorolásban feltárni a funkcionális és strukturális hatásmechanizmusokat – de ez idő szerint erős a gyanúm, hogy maguk a műfajok és képviselőik tartanak a legképtelenebb ötletnek besorolatásuk kényszerű rendszerét. Mi több, még az ellenében sem tudnék hirtelen érveket hozni, miért is volna szüksége éppen a politikatudománynak vagy politikai antropológiának arra, hogy saját kényelme érdekében, (Clifford Geertz szavaival) „a sokféleség édes haszna” ellenében kreáljon mesterséges kategóriákat épp azokra a jelenségekre, melyek ekképpen interpretációja csupán egyik, s nem okvetlenül a leghitelesebb a lehetségesek közül, továbbá nem a bennszülöttek, a jelenlévők, a szereplők és a szimbolikák értelmezésében éppoly jogosultak körére támaszkodik, hanem „fentről” formál elvont kategóriákat.

¹⁵ További források még: *Journal Ethnologie*: <http://www.journal-ethnologie.de/Deutsch/>; *Schwerpunktthema: Devereux und die Ethnopschoanalyse Georges Devereux* (1908 Lugos, Bánát – 1985, Paris): http://www.journal-ethnologie.de/Deutsch/Schwerpunktthemen/Schwerpunktthemen_2009/Devereux_und_die_Ethnopschoanalyse/Angst_und_Methode_in_den_Verhaltenswissenschaften/index.phtml; Trouillet, Jean *Das Musikalische Wohnzimmer Eine Veranstaltungsreihe des Museums der Weltkulturen in Frankfurt am Main*: http://www.journal-ethnologie.de/Deutsch/Weltmusik/Das_Musikalische_Wohnzimmer/index.phtml; Sibeth, Achim *Jazz-Musiker und javanisches Gamelan Die Pata Masters mit Norbert Stein treffen auf die javanische Gamelan-Gruppe Kua Etnika von Djaduk Ferianto*. Besprechung einer neuen CD: http://www.journal-ethnologie.de/Deutsch/Weltmusik/Jazz-Musiker_und_javanisches_Gamelan/index.phtml; Ham, Peter van – Stirn, Aglaja *Klänge von den Nebeln jenseits der Zeit Aus dem Liederbuch der Naga*: http://www.journal-ethnologie.de/Deutsch/Weltmusik/Klaenge_von_den_Nebeln_jenseits_der_Zeit/index.phtml; Schlottner, Michael „...make them to be songsters” *Flötenmusik der Westküsten-Indianer*: http://www.journal-ethnologie.de/Deutsch/Weltmusik/make_them_to_be_songsters/index.phtml; Sauer, Christian David *Klänge von Autos, Sklaverei und Widerstand Der afro-brasilianische Musikbogen Berimbau*: http://www.journal-ethnologie.de/Deutsch/Weltmusik/Klaenge_von_Autos=2C_Sklaverei_und_Widerstand/index.phtml; Trouillet, Jean *Derwisch-Musik Lieder und Musik im Industal Pakistans*: <http://www.journal-ethnologie.de/Deutsch/Weltmusik/Derwisch-Musik/index.phtml>; Povedák Kinga 2014 Az egyházi könnyűzene fogadtatása és megítélése a szocialista Magyarországon. In Vallás, egyén, társadalom. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár / Bibliotheca religionis popularis Szegediensis 39. A vallási kultúrákutatás könyvei 7. SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 111–122.

¹⁶ <http://keresztényrock.lap.hu/>

¹⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=bnixGjMhBJE>

VÉLEMÉNY

Tartózkodva tehát a mondvacsinált tipologizálástól, engedjessék arra késztetnem az olvasót, találjon maga besorolási modellt, interpretációs keretet, elbeszélésmódot e másságok saját célú kezeléséhez, s hagyja nyugodtan a megnyilatkozó szubkultúrákat akképpen mássá lenni vagy másnak maradni, ahogy céljaik, értékrendjeik, változási dinamikáik, összhangjaik és felhangjaik mentén mindez megvalósulhat... Egy „zeneantropolisz” számára ez lenne talán a legevidensebb lakosi, résztvevői jog, identikus állandó vagy élményközösségi hatáskereső, mely segíthetné a hazai zeneantropológia kialakulásának és kibontakozásának első próbálkozásait.

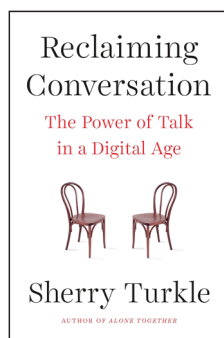

RECENZIO

Elavult a beszélgetés?

KOLOZSVÁRI ORSOLYA¹

Sherry Turkle (2015): *Reclaiming Conversation: The Power of Talk in a Digital Age*. Penguin Books, New York, 436 p.

Mit csinál éppen, miközben ezt a recenziót olvassa? Most őszintén, vajon hány ablak van egyszerre nyitva a számítógépén? Hány dologgal foglalatoskodik ebben a pillanatban? Lehet, hogy pont most kapott egy SMS-t, amire úgy érezte, rögtön válaszolnia kell? Vajon hányszor terelődik el a figyelme és szakítják félbe akár már csak jelen recenzió olvasása közben is? Frusztrálja, hogy ennyien tartanak igényt az idejére, és szívből vágyik rá, hogy igazi, mély kapcsolatot létesítsen a gyermekeivel, partnerével, barátaival, munkatársaival, de annak ellenére, hogy mennyi e-mailt vagy SMS-t küld és kommentárt posztol a közösségi médián, az áhított tartalmas együttlét valahogy nem jön össze? Hiányzik, hogy időnként egyedül is legyen és valóban meghallja a saját gondolatait? Sherry Turkle *Reclaiming Conversation* című könyve mindezekre a nagyon is aktuális kérdésekre keresi a választ, feltérképezve az élő párbeszéd hanyatlását a digitális korban és kiemelve annak fontosságát, hogy minél inkább visszacsempésszük az élet különböző területeire.

Turkle világszerte ismert szakértője a digitális korszaknak, a modern kommunikációs eszközöknek, a robotoknak és az emberek velük való viszonyának, valamint annak, hogy mindezek a változások miként formálták újra az életünket. Turkle nemcsak több évtizedes kutatási múltra tekint vissza ezekben a kérdésekben, hanem szociológiai és pszichológiai háttérrel is rendelkezik, ami még sajátosabbá teszi a szemszögét. Így keresve sem találhatnánk alkalmasabb szerzőt, aki az élőbeszéd hatalmát firtatja a digitális korszakban.

Mivel Turkle más munkáit is olvastam már, volt módom megfigyelni, hogy a kutatómódszertana mindig nagyon alapos, gyakorlatilag kifogástalan. Jelen könyv esetében longitudinális kutatást folytatott és tiszteletreméltóan sok alannal készített interjút, akik az élet számos különböző területén tevékenykednek, és a minta kor alapján is heterogén. Turkle alkalmaz tartalomelemzést, megfigyeléseket és kísérleteket is. A kutatása igen széles fókuszú, a módszertana pedig szintén több lábon áll, ezáltal az eredményei és végkövetkeztetései is meggyőzőek.

¹ College of Coastal Georgia, USA; kolozsvariors@gmail.com

RECENZÍÓ

Érdekes és a könyvet gazdagabbá varázsoló tényező, hogy a szociológiai és a pszichológiai szemszög mellett Turkle egy irodalmi-filozófiai klasszikushoz is visszanyúl, miközben a szemtől szembeni beszélgetéshez visszatérés fontosságát taglalja. A mű, amire utal, a *Walden*, Henry David Thoreau 19. századi amerikai író, filozófus klasszikusa. Amikor Thoreau egy kis erdei kunyhóba költözött, sokan remetének vélték, de Turkle hangsúlyozza, hogy ez messze nem így volt. Thoreau kereste a magányt, de azért, mert rádöbbsent, hogy egyedüllétre van ahhoz szükség, hogy az ember megismerhesse önmagát és meghallja a saját gondolatait, de ezt a tudást leginkább úgy lehet kamatoztatni, hogy az ember értelmes, tartalmas párbeszédbe kezd embertársaival és részt vesz társadalmi párbeszédekben is. Thoreau filozófiája három lábon állt, és ennek szimbolizálására a kunyhójában három széket helyezett el. Egyet az egyedüllét számára, egy másikat a barátságnak, a harmadikat pedig a társadalomnak, úgy vélekedve, hogy mindegyikre szükség van egy kiegyensúlyozott ember életében. Turkle *Reclaiming Conversation* műve rávilágít, hogy olyan, mintha a technológia kihúzta volna alólunk ezeket a székeket, vagy legalábbis újrendezte volna őket. Ennek az az eredménye, hogy a legtöbb ember állandó kapcsolatfelvételtre törekszik, de közben visszariad az igazán mély beszélgetésektől.

Mivel az egyedüllét a párbeszéd szükséges előszobája, Turkle két fejezetet is szentel ennek a témának, és a későbbiekben is vissza-visszatér rá. Rávilágít, hogy az emberek, különösen a fiatalabb generáció tagjai gyakran képtelenek egyedül lenni. Ők (vagy talán mi magunk) kényelmetlennek találják (illetve találjuk) az egyedüllétet és állandóan a telefonjuk után nyúlnak, hogy mindig bekapcsolódjanak az élet körforgásába, és folyamatosan kapcsolatban legyenek (az, hogy kivel, kevésbé számít, mint a kapcsolatfelvétel maga). Így az embernek nincs módja megfelelő ön-reflexióra, hogy megismerje önmagát, ami akár az egyéniség torzulásához is vezethet. A „gondolkozom, tehát vagyok” elvét helyettesíti a „megosztok, tehát vagyok” (Turkle 2015: 47). Ha az emberek nem posztolnak, SMS-eznek, üzengetnek, sokan úgy érzik, hogy amit gondolnak és éreznek, az nem is létezik, illetve akár ők maguk sem léteznek. Így felépül egy „hamis én, ami másoknak megfelelni akaró előadásokból tevődik össze” (Turkle 2015: 62). Az előadások említése Erving Goffman szimbolikus-interakcionista szociológus dramaturgiai elméletét idézi számomra, aki kifejtette, hogy a társadalmi szerepeinknek és a különböző társas szituációknak megfelelően mindnyájan szerepeket játszunk másoknak. Ezek az előadások az úgynevezett előszínpadon történnek, és a háttérszínpadon készülünk rájuk. Felvetődik bennem, hogy az állandó megosztást, posztolást, kapcsolatfelvételt igénylő személy háttérszínpada eltűnik. Mindig az előszínpadon van, folyamatosan szerepet játszik, ráadásul egyszerre több célközönségnek, hiszen a virtuális világban, amikor az sem biztos, hogy végül ki látja a posztokat, nem lehetséges olyan adott célközönségre szabott előadást nyújtani, mint szemtől szemben.

Szintén elgondolkodtató az algoritmusos én megjelenése, amiről Turkle a 81. oldalon ír. Ez az én az internetes kereséseinknek, a telefonunk és számítógépünk

RECENZIO

által kidobott adathalmaznak az összesített masszája. Ezek az algoritmusok sokszor szinte jobban ismerik az érdeklődésünket, vágyainkat, mint mi magunk. Ez a leírás Charles Horton Cooley *tükör-én* fogalmára emlékeztet. Eszerint a társadalom tükröt tart elénk, és mások reakciói, visszajelzései alapján ismerjük meg magunkat. Vajon ezt a jelenséget fokozza a digitális, közösségi médiás, algoritmos én formálódása? A telefonunk és számítógépünk veszi át a tükör szerepét, főleg ahogy egyre ritkulnak a szemtől szemben történő interakciók?

A Thoreau-féle második pillér, a barátság széke a családokat, párkapcsolatokat, ismerősöket jelképezi Turkle könyvében. Számtalan témát felölel ez a rész, amelyekből jó néhányat valószínűleg mi magunk is tapasztaltunk. Szóba kerülnek a szórakozott szülők, akik telefont nyomogatva tolják a babakocsit vagy úgy ülnek a vacsorasztalhoz. Turkle feltérképezi az SMS-ben veszekedő családokat, a párbeszéd helyett üzeneteket küldözgető barátokat, aki még ha együtt vannak, gyakran akkor is arról beszélnek, ami épp a telefonjukon történik. Lefedi ez a szekció a sürgető szükségét, hogy valaki rögtön válaszoljon egy SMS-re, az interneten és üzenetekben kibontakozó románcokat, illetve a szöveges üzenetben véget érő kapcsolatokat (vagy azt, hogy egyre inkább az SMS is hiányzik egy szakítás kommunikálásánál, marad helyette a nyomasztó csend). Számomra a legsokatmondóbb eseteleírás a könyvben egy végzős egyetemista lány történetét boncolgatja, aki közvetlen az első intim együttléte után egy iskolatársával, amíg a fiú elmegy a mosdóba, előkapja a telefonját és gyorsan rápillant a letöltött randi applikációjára, hogy vajon vannak-e újonnan feliratkozott férfiak az applikáción. Mindezt annak ellenére teszi, hogy tetszik neki a fiú, akivel az imént együtt volt és máskor is szívesen randizna vele. Turkle hozzáteszi a történethez, hogy a harminc alattiak csak vállat vonnak a hasonló történetekre, így lehetséges, hogy nálam is csak a koromnak köszönhető, hogy egyáltalán említésre méltónak találtam ezt az esettanulmányt, mint a mai technológia és romantikus kapcsolati normák illusztrációját.

A társadalmat szimbolizáló székek, Thoreau analógiáját követve, Turkle munkájában az oktatáson, munkán és közsférán keresztül kerülnek bemutatásra. Ezeken a területeken szintén jellemző az igazi, mély beszélgetések kerülése, az egyszerre több tevékenységben elmerülés és a technikára hagyatkozás. A Reclaiming Conversation 2015-ben íródott, de a témái ma is aktuálisak, sőt napjainkban ez talán még inkább igaz. Ezt a recenziót 2020 júniusában írom, amikor az ezt megelőző hónapokban a COVID-19 világjárvány korábban példátlan intézkedéseket tett szükségessé. A munkánk, életünk, kapcsolattartásunk az elmúlt időszakban az eddiginél még fokozottabban az online térbe tolódtott. Az elszigeteltség nőtt, a szemtől szembeni beszélgetések nagymértékben redukálódtak. Bár egy ilyen kényszerhelyzet lassításra, több és bensőségesebb családi együttlétre inspirálhatja az embereket, és ez sok esetben meg is történt, más szempontból még nagyobb teret nyerhet az egymástól elfordulás, az élő párbeszédtől tartózkodás, a kapcsolatok kerülése, illetve teljesen telefonra és online térbe korlátozása. Bár itt egy átmeneti helyzetről van szó, elképzelhetően

RECENZIO

akár hosszú távon fokozhatja a Turkle által leírt folyamatokat és nem kedvez azon módszerek alkalmazásának, amelyeket ő javasol az élő párbeszéd „feltámasztására” és a modern technika jótékony használatára. Ezek közé tartozik az elcsendesedés, az egyszerre egy dologra koncentráció (a karantén alatt home office-ban dolgozó szülők valószínűleg egyetértenének, hogy egy világjárvány és a miatta szükségessé vált intézkedések nem sok lehetőséget hagynak az egyszerre egy dologra fókuszálásra), szent és sérthetetlen terek létrehozása a beszélgetésre, diskurzus olyanokkal, akikkel nem értünk egyet és a nem visszariadás a nehéz beszélgetésektől.

Az angolul jól beszélők bizonyára értékeli Turkle választékos, szórakoztató, lényegre megragadó stílusát is. Azonban amihez még az írásnál is jobb érzéke van, az az együttérzés. Ő valóban az emberségünket és empátiára való készségünket félti az elmúlt években bekövetkezett folyamatoktól, hiszen meglátása szerint csakis szemtől szembeni interakcióban tudjuk az empátikus képességünket kifejleszteni. Számtalan példát sorol, amelyek a csökkenő empátiánkat jelzik, például ahogy az iskolában bánnak egymással a gyerekek, és főleg az éterben lezajló szóbeli bántalmazások nem adnak módot együttérzésre a szenvedő alannyal, átérezni a helyzetét, hiszen a következményeknek nincs abban a pillanatban látható, érzékelhető nyoma. Az sms-ben vagy a kommunikáció hirtelen, váratlan beszüntetésével történő szakítások elterjedése is a zsugorodó empátiánkra utal.

Az utolsó fejezetek egyikében a gondoskodásra kifejlesztett robotokról gondolkodik el Turkle, amelyeket gyerekvégvigyázásra, idősgondozásra, vagy pszichoterápiára gyártanak. Elmagyarázza, hogy jó néhány interjúalanya esetleg szívesen szert tenne robot háziállatra, barátokra, vagy akár szeretőre, mert ezek a kockázat nélküli kapcsolat lehetőségét nyújtják. „Lassan úgy bánunk a gépekkel, mintha majdnem emberek volnának, miközben olyan szokásokat fejlesztünk ki magunkban, amelyek által úgy kezeljük az embereket, mintha majdnem gépek lennének.” (Turkle 2015: 345). Ez a mondat rendkívül elgondolkodtató és számomra kifejezetten nyugtalanító. Turkle-höz hasonlóan én is remélem, hogy olyan messze nem kalandozunk a párbeszédtől és empátiától, hogy az emberségünk fontos része csorbát szenvedjen.

Számos erősségét felsoroltam már Turkle munkájának, mint például a kutatásmódszertana és stílusa, így nem is olyan könnyű az esetleges hiányosságaira rámutatni. Azonban biztos vagyok benne, hogy a technika elkötelezett hívei nem értenének egyet Turkle következtetéseivel. Bár engem nagyrészt sikerült meggyőznie, annyit elismerek, hogy nagyobb mértékben bemutathatta volna azért a technika előnyeit is. Előző műveiben ezt fokozottabban megtette, és itt talán a cél, hogy felhívja a figyelmet a lehetséges veszélyekre. Kevés interjúalanya volt az idősebb generációból, belőlük lehetett volna célzottan több is, illetve tágabb nemzetközi kitekintést is nyújthatott volna a vizsgált kérdésekben. Mint tudjuk, kor, társadalmi osztálybeli és globális egyenlőtlenségek léteznek a digitális eszközökhöz hozzáférésben és azok használatában, tehát érdekes lenne ugyanezeket a témákat generációkat, társadalmi osztályokat és globális egyenlőtlenségeket átvélően is kutatni.

RECENZÍÓ

Ez a könyv bárkinek szól, akinek volt valaha okostelefonja vagy számítógépe, randizott valaha online vagy telefonos applikáció segítségével, akinek gyermekei vannak, aki tanár vagy munkaadó, vagy egyszerűen érdeklő, hogy szociológiai és pszichológiai szempontból milyen hatása van a technikának az egyénre és társadalomra. Bármilyen társadalomtudós haszonnal forgathatja ezt a munkát, illetve szociológia, pszichológia, kommunikáció és filozófia szakos diákok egyaránt profitálhatnak belőle. Szociológia kurzusok oktatása során bármelyik óra tanulságos olvasmánya lehet, amelynek témája a társadalmi problémák, a normák és deviancia, szociálpszichológia, vagy a családszociológia. Ahogy a felsorolásból kiderül, Turkle mondanivalója, legalábbis a fejlett, magasabb jövedelmű társadalmakban, szinte mindannyiunkat érint, ezért szívből ajánlom bárkinek, aki beszél angolul. Mivel elég termékeny szerzőről van szó, úgy sejttem előbb-utóbb a 2020-as világjárvány potenciális hatásairól is ír majd, időközben pedig mi magunk is megfigyelhetjük, mind egyéni, mind tudományos módon, hogy akár a pandémia, akár más társadalmi folyamatok következményeként hogyan használjuk majd a technikát, a modern kommunikációs eszközöket, és a párbeszéd és empátia hova alakul a jövőben. Én személy szerint remélem, hogy sosem „mennek ki a divatból”, és az eljövendő generációk életében is lesz helyük.

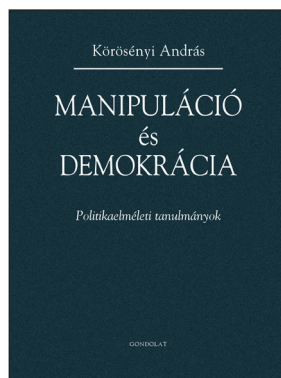

RECENZÍÓ

Demokrácia rózsaszín szemüveg nélkül

KOVÁCS BEÁTA¹

Körösényi András (2019): *Manipuláció és demokrácia. Politikaelméleti tanulmányok.*
Budapest, Gondolat Kiadó, 289 oldal

Életem első egyetemi előadásának egyik legemlékezetesebb pillanata az volt, amikor a tanárnő a tudományos megismerés különféle megközelítéseit színes szemüvegekhez hasonlította. Mindnyájan bizonyos szűrőn keresztül tekintünk a felfedezni kívánt jelenségre, ez a szűrő pedig nagymértékben meghatározza, s egyben erősen korlátozza azt, hogy mit is gondolunk az adott (tudományos) problémáról.

Nem véletlen, hogy az előbbi gólya-kori emlék jutott eszembe először Körösényi András *Manipuláció és demokrácia* című kötetének olvasása közben. A könyv ugyanis a (liberális) demokrácia ideája és a demokrácia valósága között feszülő ellentétre hívja fel a figyelmet. Vajon lehetséges-e, hogy „rosszul” értelmezzük a demokrácia fogalmát? Gyakran még politikatudósi szerepkörbe helyezkedve is túlságosan erős az a „normatív szűrő”, amelyen keresztül a demokráciához közelítünk. Érdemes lehet tehát legalább egy kis időre félretenni a „rózsaszín”, elvárásokkal és reményekkel teli szemüvegünket, s a realitás talaján mozogva megvizsgálni, hogyan is működik a valóságban egy demokratikusnak tekintett politikai rendszer. Az itt bemutatandó könyv az előbbieken nyújthat segítséget.

Körösényi András a magyar politikatudomány egyik legmeghatározóbb alakja, kutatásaiban elsődlegesen a politikai vezetés témáját vizsgálja. A *Manipuláció és demokrácia* című tanulmánykötet a 2005-ben megjelent *Vezér és demokrácia* folytatásának is tekinthető. A könyv tíz demokráciaelméleti tanulmányt tartalmaz, és leginkább a demokrácia és manipuláció viszonyára fókuszál, mindezt pedig *realista* szemszögből teszi. A szerző három fő tézis köré szervezi a művét. Az első megállapítás szerint a *manipuláció* a demokrácia szerves részét képezi. A második tétel a politikai vezetők kiemelt szerepére utal, azaz hogy azok valójában nem a *népakaratot* hajtják végre, hanem sokszor ők maguk azok, akik *formálják* azt. A végső tézis lényeg-

¹ Eötvös Loránd Tudományegyetem Politikatudományi Doktori Iskola, e-mail: kovacs1991@gmail.com

RECENZIO

gében az előbbi kettőnek a következménye, vagyis hogy a demokratikus kormányzás nem „tisztán” demokratikus, hanem *voluntarista* és *autoriter* elemekkel tarkított.

A Körösenyi által felvázolt modell igen tág mozgásteret biztosít a vezetők számára. Ebben a tág politikai térben pedig a manipuláció, azaz a választói preferenciák alakítása fontos (ha nem a legfontosabb) eszköznek számít a kezükben (első fejezet). A vezetők igazából nem, vagy legalábbis csak igen korlátozott mértékben elszámoltathatók, mivel megválasztásukat követően nem kötik őket a politikai programok vagy kampányígéretetek (második fejezet). A szerző így arra a következtetésre jut, hogy a vezetők kiválasztása biankó csekként működik, hiszen azoknak nem érdeke, hogy a „népakarat” szerint cselekedjenek, sokkal inkább annak befolyásolására, manipulálására törekszenek. A politika világa kaotikus világ, így a manipuláció eszköz a politikusok kezében arra, hogy látszólagos egyensúlyt teremtsenek a politikában, elviselhetőbbé és kiszámíthatóbbá tegyék a politikai folyamatokat, azaz a milliányi felkínálkozó lehetőséget befogadható számú politikai ügyvé redukálják a választók számára. Az adott (politikai) szituáció ugyanis sosem objektív, szabadon interpretálható, így igazából az válik fontossá, amilyen módon a politikus értelmezi a fennálló helyzetet (harmadik és negyedik fejezet).

A fentebbi folyamatokat felerősíti, hogy a politika piaca a természetes monopóliumok működéséhez hasonlatos. A monopolista verseny hatására ugyanis a belépési küszöb rendkívül magassá válik, azaz senkiből sem lehet egy csapásra politikus. Ez egyrészt morális kockázattal jár, és megteremti a kontraszelekció lehetőségét, másrészt azonban esélyt teremt a hosszabb távú reformok megvalósítására is (ötödik fejezet). Ilyen értelemben a vezetők elsősorban politikai vállalkozóként tűnnek fel, hiszen a siker érdekében nagymértékű kreativitásra, emellett innovatív megoldásokra van szükségük (hatodik fejezet). Ebben a keretrendszerben tehát a vezetők valódi katalizátorként működnek, hiszen ők azok, akik meghatározzák a politika dinamikáját, és ők azok, akik hajtóerőt biztosítanak a politikai folyamatoknak (hetedik fejezet).

A kötetben szereplő tanulmányok ívét egy kissé megtöri a nyolcadik és kilencedik fejezet (az előbbi Carl Schmitt politikaelméletét tárgyalja, az utóbbi pedig a népszavazások és a modern demokrácia viszonyát értelmezi), mivel azok csak igen nehézkesen helyezhetők el a szerző által felvázolt konceptuális keretben.

Felmerül a kérdés, hogy vajon mennyire univerzálisak a könyvben leírt gondolatok, és mennyiben alkalmazhatók azok a gyakorlatban. Az írások többsége tisztán teoretikus, így nélkülözik az empirikus alátámasztást. A tanulmányok fölött azonban szinte végig ott lebeg az a gondolat, hogy az író leginkább magyarországi tapasztalatai inspirálták, hiszen a leírtak sokszor rímelnék a magyar politikai helyzetre. Az előbbi kérdésre részben választ kapunk a könyv zárótanulmányában, amely az Orbán-rezsimet tárgyalja a weberi plebiszciter vezérdemokrácia (PVD) keretrendszerében.

RECENZIO

Az Orbán-rezsim elemzése egyfajta szintézisét nyújtja a kötet mondanivalójának. Lényeges kiindulópont, hogy a szerző nem a „hiányosságai” alapján kívánja leírni a rendszert (miért nem liberális demokrácia), hanem annak tényleges tulajdonságaira koncentrál. Körösi szerint a PVD egy önálló rezsimtípus, amelyben a képviselő jellege megváltozik, így a karizmatikus vezér válik annak főszereplőjévé. Ezzel párhuzamosan ugyanakkor a rendszer plebiszciter arculattal is rendelkezik, azaz a vezér tevékenysége a nép felhatalmazásán nyugszik. A legitimitás ilyen értelemben demokratikus, hiszen a vezető demokratikus választások során szerezte meg a hatalmat, és a nép kiemelten fontos hivatkozási alapot jelent a számára. Ugyanakkor a PVD tartalmában autoriter jellegű, ami elsősorban a hatalomgyakorlás módjában mutatkozik meg: a politika „kiterjeszkedik” az élet egyéb, elméletben független szféráira is (pl. kultúra), a politikai hatalom pedig elsődlegesen a vezető körül centralizálódik.

Érdekes kérdésnek tűnik, hogy mennyiben igazolódna be a szerző által felvázolt tézisek, ha azokat magyar kontextuson kívülre helyeznénk. Még ha el is fogadjuk kiindulópontként, hogy a demokratikus kormányzásba szükségszerűen autoriter elemek (is) vegyülnek, akkor sem mindegy, hogy azok milyen mértékben határozzák meg a rendszer működését. Következésképpen az egyes országok politikai rendszerei közötti különbségek feltárása, az empirikus eredmények becsatornázása fontos iránya lehet a jövőbeli kutatásoknak.

Az eddig leírtakból kiderül, hogy a kötet elsődlegesen a politikai vezetőkre és a politikai vezetésre helyezi a hangsúlyt, ugyanakkor szót ejt a „másik oldalról”, a választókról is. Körösi a Schumpeter által felvázolt realista (vagy inkább peszsimista) antropológiából indul ki a választókat illetően. E megközelítés szerint a hétköznapi állampolgárok nem képesek felelősségteljes döntést hozni a politikai ügyekkel kapcsolatban. Az előbbieket a szerző Schumpeter infantilizmustézisével támasztja alá: *„(A) tipikus állampolgár a szellemi teljesítmény alacsonyabb szintjére csúszik, amint a politika mezejére lép. Olyan módon érvel és elemez, amit valódi érdekeinek szféráján belül könnyen infantilisnek tekintene. Újra primitívvé válik. Gondolkodása asszociatív és affektív lesz.”* (Schumpeter 1943: 262)

A választók tehát a politika terrénjára érkezve irracionálissá válnak: érzelmeik és a pillanatnyi impulzusaik határozzák meg döntéseiket. Az előbbiekből pedig az is következik, hogy irracionalitásuk okán viszonylag egyszerű módon manipulálhatók és befolyásolhatók a politikai vezetők által. Ennek hatására szakadék húzódik a politikusok és a „hétköznapi emberek” között, azaz a választók és a vezetők közötti viszony aszimmetrikus. Az állampolgárok szerepe a kötet által felvázolt keretrendszerben erősen korlátozott, lényegében a vezetők megválasztására redukálódik.

Ezen a ponton szeretnék legalább egy kicsit a „választói oldal” védelmére kelní. Úgy vélem, hogy a racionalitás szerepe sokszor „túlértékelt” a politikai folyamatok tanulmányozása során. Bár már jó ideje meghaladottá vált az a tézis, amely a politikát csupán tisztán racionális érdekek vizsgálata által kívánja leírni, ugyanakkor az érzel-

RECENZIO

mekre, illetve a politika kevésbé racionális összetevőire sokszor „veszélyes” elemként vagy kiküszöbölendő hibaként tekintünk. Az érzelmek jelenléte valójában természetes része a politikának. A „politikai elme érzelmes elme” (Westen 2007), nem kutat objektív módon a tények, adatok és szakpolitikák után, hogy aztán a legjobban megalapozott döntést hozza meg (Westen 2007). (Politikai) ismereteink megalkotása nem lehet tisztán kognitív folyamat, az érzelmek elvitathatatlan episztemológiai jelentőséggel bírnak, hiszen nélkülözhetetlen szerepük van abban, amilyen módon megismerjük és érzékeljük a világot. Az előbbiekkal egyáltalán nem azt akarom állítani, hogy a racionalitásnak nincs is helye a politikában, inkább amellett szeretnék érvelni, hogy az érzelmek által érzékelt tudás alapvetően nem alacsonyabb rendű a racionalitásnál. Mindemellett a racionalitás csökkenése nem növeli egyértelműen a befolyásolhatóságot sem. Erre jó példa lehet, hogy az összeesküvés-elméletekben ugyanúgy hisznek a társadalmi elit tagjai is, emellett a szociodemográfiai jellemzőknek sincs szignifikáns hatása a konspirációs hiedelmekre (Krekó 2018).

Még ha el is fogadjuk azt az állítást, hogy az állampolgárok leginkább az érzelmeik által vezérelve bolyonganak a politika mezején, felmerül a kérdés, hogy vajon mi a helyzet a politikai vezetőkkel. Nem tévedés talán azt állítani, hogy ők sem tisztán racionális lények. A kötet elsősorban a manipuláció összefüggésében értelmezi a választók és a politikusok viszonyát, így elismeri, hogy a politikai vezetés folyamata egyáltalán nem csak racionalitást kíván. Persze ilyen értelemben a manipuláció leginkább stratégiai forrásként tekint a választók érzelmeire, azaz a vezetők szemszögéből elképzelhető, hogy sokszor éppen emocionálisnak lenni tűnik a leginkább racionális lépésnek. A manipuláció (politikai) magyarázó erejét kár lenne elvitatni: manipulálva vagyunk, s valószínűleg mi magunk is élünk a manipuláció eszközeivel a mindennapokban. Ha azonban a manipuláció valamiféle „alapvető emberi tulajdonság”, akkor miért nem foglalkozunk a politikai vezetők manipulálhatóságának és befolyásolhatóságának kérdésével is?

Számomra a kötet legfontosabb tanulsága az, hogy a demokrácia valójában olyan, amilyen mi magunk is vagyunk. A manipuláció „kötött műfaj”, így a politika és a politikai vezetők leginkább azt tükrözik vissza, ami amúgy is „bennünk van”. A választói preferenciákat ugyanis nem lehet patikamérleggen kimérni, így a politikai manipulációt leginkább „körkörös” folyamatként képzelhetjük el, amelyet a vezetők és a választók kölcsönös függése, interakciója jellemez.

Lehet, hogy érdemes lenne először önvizsgálatot tartani, mielőtt visszavennénk a rózsaszín szemüveget?

RECENZÍÓ

Irodalom

- Krekó P. (2018): *Tömegparanoia. Az összeesküvés-elméletek és álhírek szociálpszichológiája*. Budapest, Athenaeum Kiadó.
- Schumpeter, A. J. (1987 [1943]): *Capitalism, socialism and democracy*. London, Unwin.
- Westen, D. (2007): *The political brain. The role of emotion in deciding the fate of the nation*. New York, Public Affairs.

OLVASS FELESLEGESET!

– SIK ENDRE ÁLLANDÓ ROVATA –

Amióta a szakmában vagyok, harcolok a túlzásba vitt specializáció, a semmiről való mindentudás irányába mutató szakszerűség eluralkodása ellen. Természetesen a kudarc elkerülhetetlen, de kedvenc fegyverem ennek ellenére hasznossá válhat mások kezében is. Arról van szó, hogy világéletemben vigyáztam arra, hogy ha nyaralni mentem vagy feleslegesnek tűnő konferencián üldögéltem, akkor olyan tanulmányokat olvassak, amelyeknek semmi köze nem volt ahhoz, amivel akkor éppen foglalkoztam. Gondosan mindig valamilyen feleslegeset olvastam. Ezek között sok volt olyan, amibe beleszerettem, s félretettem, hogy valaha talán valakinek a kezébe adhatom, hogy foglalkozzon vele behatóbban, mert a mű valamilyen szempontból zseniális.

A mű, amelyet a Debreceni Egyetem doktorandusza bemutat¹, 2020-ban megnyerte az IMISCOE Maria Baganha-díját (<https://www.imiscoe.org/news-and-blog/news/network-news/1098-2020-dr-gerhild-perl>), amely az adott évben beadott legjobb migráció témájával kapcsolatos PhD-ért jár. További méltatás helyett, íme az elemző bemutatás.

¹ Perl, Gerhild: Traces of Death. Exploring Affective Responsiveness Across the Spanish-Moroccan Sea. PhD-disszertáció. A szerzőnek a témához szorosan kapcsolódó művei a következő linken érhetők el: <https://unibe-ch.academia.edu/GerhildPerl>.

OLVASS FELESLEGESET!

A halál nyomai

LIBICKI ÉVA¹

„Fenyőfák. Minden alkalommal, amikor megérzem gyantaszerű illatukat, a halálra gondolok. Ez az érzés elkerülhetetlen. Azok után, hogy számtalan órát töltöttem Andalúzia (Dél-Spanyolország) temetőiben, a fenyők illata, különösen, ha a tenger illatával keveredik, mindig eszembe juttatja a halált. A fenyőtoboz, ahogyan egyszer az egyik barátom mondta, a termékenységet, az újjászületést és a halhatatlanságot szimbolizálja – három olyan szó, amely az antropológiában a »jó halálhoz« kapcsolódik, ellentétben a »rossz halállal«, amely mindig idő előtt, természetellenes módon, váratlanul és távol az otthonától következik be.” (Perl 2019: 7)²

A disszertáció megírását a szerző kíváncsisága vezérelte: mi történik azokkal a holttestekkel, amelyeket a víz sodor partra a dél-európai strandokon? Ez nem ritka jelenség, hiszen a migrációs nyomás Marokkó felől folyamatos (Bachelet 2016), az európai határmenti politika pedig lezáráspárti, továbbá a Spanyolország és Marokkó közötti bonyolult, de közben szinte kapcsolat nélküli helyzet sem csökkenti ezeket a feszültségeket.

A 2003-ban, Rota városa mellett történt hajószerecsétlenséget alapul véve a szerző a munkájában azt mutatja be, hogy a szabálytalan határátkelések olyan események, amelyek képesek az embereket megbélyegezni. Nem azonos módon ugyan, de nem csak azokat, akik ténylegesen átkelnek a határon, hanem azokat is, akiket hátrahagynak, valamint azokat is, akik a víz által partra vetett holttesteket megtalálják. A hajótörés transzlokális utóhatásainak nyomait vizsgálva a disszertáció aprólékos részletességgel tárja fel azt a szociális, politikai és történelmi helyzetet, amely a Földközi-tengeren jelenleg is működő globális határrendészeti uralmat jellemzi (O'Neill 2012).

¹ Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program, e-mail: libicki.eva@gmail.com.

² Perl, Gerhild: Traces of Death. Exploring Affective Responsiveness Across the Spanish-Moroccan Sea. PhD-disszertáció. A szerzőnek a témához szorosan kapcsolódó művei a következő linken érhetők el: <https://unibe-ch.academia.edu/GerhildPerl>.

OLVASS FELESLEGESET!

A disszertáció célja bemutatni a határoknál és a határok által történő erőszakos halált a bonyolult és ellentmondásos beszámolók alapján, amelyet a leginkább érintettek meséltek el. A fókusz folyamatosan változtatva, nemcsak a 2003-as halálos hajótörés okai kerülnek feltárára, hanem az is górcső alá kerül, hogy az ilyen halálnak milyen hatásai lehetnek a világban, nem elhanyagolva a nem-szándékolt pozitív kimenetek esélyét sem (Das 2015). Hogyan megy tovább az élet egy hajószerencsétlenség után? Hogyan hat a halál az élőkre, egy halálos hajótörés a határ mindkét oldalán lévő közösségekre? A vízbe fulladtak hogyan „zavarják” az életben maradtak világát? Mit jelent a határoknál, a halál közelében élni? Mit gondolnak az emberek egy ilyen eseményről? Hol kapnak helyet az elbeszélések és az elhallgatások a megemlékezés folyamatában?

Az antropológiában az erőszakos halál gyakran magában foglalja a „rossz halál” kifejezést, amikor a halál idő előtt, véletlenszerűen, természetellenes módon, váratlanul és az otthontól távol következik be (Malpas 2014). A halálnak ez a formája mély sebeket hagy maga után, és átveszi az irányítást az élőtől. Míg a „rossz halálból” nincs újjászületés, addig a „jó halál” mint a mottóban szereplő fenyőtoboz, a termékenységet, az újjászületést és a halhatatlanságot is szimbolizálja.

A nyomok nyomon követése

2003. október 25-én, Rota város közelében egy marokkói migránsokat szállító vitorlánhajó a haragos tengeren felborult, és 23 ember életét követelte. Annak érdekében, hogy minél többet megtudjunk azokról, akik megfulladtak a hajóbaleset során, és akiknek a holtteste eltűnt az óceánban, vagy azokról, akiket hazaszállítottak Marokkóba, és hamvaikat a spanyol temetőkhöz szórták szét, vagy akik az üres, jelöletlen temetőfal mögött nyugodnak Los Barriosban, a tanulmány nyomon követi a rotai hajóbalesetet követő események sorát. Igyekszik feltárni a láncolatokat, útvonalakat, szálakat, kapcsolatokat, a mellékszálakhoz kapcsolódó eseteket, amelyek a hajóbalesettel összefüggésbe hozhatóak (De Genova 2017).

A kutatómunka 16 hónapig tartott, 2014 és 2016 között. Ebben az időszakban a szerző helyben lakott, beszélgetett a halászokkal, illetve azokkal az önkéntes segítőkkel, akik elsőként találták meg a hajóroncsban lévő holttesteket; készített interjúkat rendőrtisztekkel, temetői alkalmazottakkal és számtalan rotai lakossal. Megismerte azokat a helyi lakosokat, akik kezdeményezték a kapcsolatfelvételt a hansalai rokonokkal (a falu, ahonnan a vízbe fulladt emberek származtak). Hansalában beszélt özvegyekkel, testvérekkel, szülőkkel, akik abban reménykedtek, hogy visszakaphatják a hajóbaleset során eltűnt szeretteik testét és szülőföldjükön temethetik el őket.

A nyomok keresése szorosan összeolvad a nyomok leírásával. A jelöletlen fal a los barriosi temetőben annak a csendnek és némaságnak a jelképévé vált, amellyel gyak-

OLVASS FELESLEGESET!

ran szembesült a kutatómunka során. A szerző odament, hogy megértse az üresség hangját, mint a halál hangos csendjét. Nem próbált hangot adni neki, de komolyan vette „csendes beszédüket”, azt a beszédet, amelyet nem hall senki, mégis halkan motoszkáló zajt idéz elő, finom kopogásként az élők csendjében. A halál nyomainak megírása egy kísérlet arra, hogy szavakba öntse a hiányzó szavak által keletkezett űrt. A probléma azonban a nyomok megírásával az, hogy azt kell megjelenítenie, amit nem lehet ábrázolni. A történeteket nem lehet teljes egészében rekonstruálni. Magukat a nyomokat így a néprajzi ihletésű írások testesítik meg, amelyek noha nem próbálják meg a kisebb foszlányokat egészé kovácsolni, sem felfoghatóvá tenni a felfoghatatlant, sokkal inkább arra törekednek, hogy feltárják a kifejezhetetlent, a bizonytalan és a befejezetlent.

A jelenlegi, tengeren hatályban lévő határrendészeti gyakorlat nem csak szelektíven korlátozza és engedi az emberek határokon történő mozgását, hanem egyúttal növeli a határátkelések veszélyességének kockázatát is (Albahari 2015). A korai 2000-es évek óta bevezetett nagyszámú határrendészeti szigorítások és megfigyelési technológiák fejlődése rákényszeríti a bevándorlókat, hogy jóval hosszabb és kockázatosabb utakat válasszanak „a tenger stratégiai használata közben” (Heller – Pezzani 2017).

Módszertan

Annak érdekében, hogy fény derüljön a politikai felelőtlenségre, amely szerepet játszott a rotai hajóbaleset során és azt követően, az alábbi, a baleset során keletkezett dokumentációkat tanulmányozta a szerző:

A mentési események hangfelvételeiből készült leirat, amely betekintést enged a baleset időrendi történéseibe (Méndez 2004). Fényt derít továbbá azokra az infrastrukturális, intézményi és egyéb okokra, amelyek a mentőakció késedelmes megkezdésében játszhattak szerepet. Láthatóvá válik számos ember tétlensége és ennek igazolása.

A parti őrség egyik jelentése, amely tartalmazza az ítéletet a két csempész ellen, akiket részben felelőssé tettek a rotai áldozatokért. Ez a dokumentum részletesen leírja, hogy mi történt a hajóbaleset során. Ez főleg a túlélők és a Focs Tenerife teherhajó (az első hajó, amelyik észlelte a Rota partjaihoz közel elsüllyedő vitorláshajót) kapitányának vallomásaira épül.

A spanyol állami intézmények online archívumai közül a képviselőház 2003. november 20-i leirata, amelyben a különböző hovatartozású pártok politikusai alaposan megvitatják a rotai hajóbaleset körülményeit.

OLVASS FELESLEGESET!

Törvények, újságcikkek

A POLITIKAI FELELŐTLENSÉG

Kit lehet beperelni kártérítésért? A csempészt? A spanyol államot? Az EU-t? A marokkói államot? A tengert? Ki az elkövető?

A hajóbalesetet követően csupán Aziz E.-t, a csempészt találták megvádolhatónak. A bírósági jegyzőkönyv egyértelműen kimondja, hogy a büntető eljárást az érintettek (az elhunytak hozzátartozói) nevében indították el, valamint azt is kiköti, hogy a hozzátartozóknak lehetőségük van kártérítési igényt benyújtani Aziz E.-vel szemben. A családok azonban soha nem kértek kártérítést, ellenben a rotai lélekvesztő csempészei, akik segítettek megszervezni az utazást Marokkóban (de a hajóra nem szálltak fel), többször is megjelentek a faluban, hogy követeljék az út megszervezéséért járó pénzt. Ezt figyelembe véve nem meglepő, hogy a gyászoló családok a csempészeket tették felelőssé az egész tragédiáért. Tény, hogy a családoknak fizetniük kellett a spanyol–marokkói tengeren történő átkelésért, annak ellenére, hogy a hajó elsüllyedt, és az emberek nagy része sosem jutott el élve spanyol területre. Ezek után nem meglepő, hogy a csempészeket bűnösnek tartották kizsákmányolás és csalás vádjában.

A hajóbalesetet követő események során az állami szervek működésében semmilyen gondatlanság nem merült fel, és semmilyen méltánytalanság kapcsán nem marasztalták el azokat. Sem a Spanyol Tengerészeti és Mentési Szervezet (Sasemar), sem a Guardia Civil Szervezet, sem pedig a Tengerészeti Támaspont nem vállalt semmilyen felelősséget az esettel kapcsolatban (De Genova 2017).

A halál szövedékei

A bevezetésben az a kérdés is felmerült, hogy hogyan tudunk néprajzi szemszögből kapcsolódni valakihez, aki halott, és hogyan lehetséges a halál zajos csendjéről írni. Ahhoz, hogy választ adhassunk ezekre a kérdésekre, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az élettelen testek olyan energiákat szabadíthatnak fel, amelyek a mai napig érezhetők azoknak az embereknek az esetében, akik közvetlenül találkoztak a halál jelenlétével, és akik részletesen idézték fel a holttestek borzalmas fizikai állapotát, noha egyáltalán nem is akartak beszélni erről. Az érzelemfelidéző energia olyan fogalom, amellyel érdemes komolyan foglalkozni (Navaro-Yashin 2009). Ezzel kapcsolatban többek között az is feltárássra került, hogy a halál hogyan ejti fogságba azokat, akik először találkoztak a holttestekkel, azáltal, hogy még hosszú idő eltelte után is vizuális, olfaktorikus és taktilis nyomokat hagynak az emlékezetükben.

OLVASS FELESLEGESET!

Hallgatólagos csend

Az elmúlt három évtizedben, az Európai Unió és a schengeni övezet megalakulásával az európai migrációs rendszer drámaian megváltozott, köszönhetően az európai külföldi határterületek túlbiztosításának, Európa határainak az afrikai kontinensre történő kivetítésének, a vízum és kitoloncolás rendszerének, valamint azoknak a megállapodásoknak köszönhetően, amelyek a migráció megakadályozására törekedtek (De Genova 2017). A határrendészet uralma nemcsak a halálban, hanem abban is testet ölt, hogy egy ilyen esemény emlékeivel csendben kell tovább élni, úgy, hogy a hátramaradt családok sosem találjanak rá az áhított meghallgatásra.

Egyetlen halál, többszörös veszteség

A marokkói vizsgálat többnyire csak a felszínt érintette, nem sikerült annyira elmélyedni ezeken a területeken, mint ahogyan Spanyolországban; ennek ellenére a halottak nyomainak felkutatása a Gibraltár-szoroson keresztül Marokkóig láttatni engedte a rotai hajóbaleset transznacionális hatásait (Wimmer – Schiller 2002).

A disszertáció ismeretelméleti célja volt az is, hogy bemutassa, hogyan „működik” a gyász azáltal, ahogyan a családtagok emlékeznek, beszélnek a halottakról (Fontein 2016). Összehasonlítva azoknak az embereknek a tapasztalatait, akik el tudták temetni szeretteik holttestét, azokkal, akiknek erre nem volt lehetőségük, világosan kirajzolódik, hogy milyen jelentőséggel bír a holttest azonosítása és visszahonosítása, a temetési szertartás és a gyász folyamata, amely enyhíteni képes azon a fájdalomon, amit a halál okozott (Stoler 2008).

A holttest hazájába történő visszakerülése azonban nem minden esetben hoz megbékélést a gyászoló családnak, és negatív következményei is lehetnek, amely reménytelenséget és a jövőkép elvesztését jelentheti a család számára. Ugyanakkor, ha a család nem kapja vissza a holttestet, nem tudja eltemetni, és a sírkő mellett állva gyászolni, az egyfajta reményt és várakozást is jelenthet a mindennapokban (Stoler 2008).

A családok beszámolóiból kiderül, hogy a gyász, a veszteség, és a holttest szoros kapcsolatban vannak egymással. Együttal betekintést engednek abba, hogy az élők hogyan kötődnek érzelmileg és erkölcsileg azokhoz, akik már nincsenek közöttük.

Az, hogy a gyász és a fájdalom idővel hogyan változik, gyakran kapcsolódik ahhoz, hogy fizikálisan hol van a holttest. Akik eltemették hozzátartozójukat, azok illemdően tudtak gyászolni, és megnyugvást leltek (Weiss – Krejci 2013). Ezzel szemben, akik továbbra is bizonytalanságban élnek, és nem tudják, hogy mi lett a sorsa elvesztett rokonuknak, hajlamosak az átmenetiség állandósulását megtapasztalni, amely abban nyilvánul meg, hogy például az eltűnt gyermekek kortalanná válnak (Das 2007).

OLVASS FELESLEGESET!

A holttestek eltűnése komoly érzelmi, szociális és gazdasági károkat okoz sokak számára. Míg a holttest a családok számára a vágyakozás tárgya (Borneman 2014), addig a rendőrség és az igazságügyi szakértők számára a holttest egy tudományos tárggyá válik, azoknak az azonosítási protokolloknak megfelelően, amelyek arra hivatottak, hogy az elhunyt személyazonosságáról minél több információhoz lehessen hozzájutni. Ráadásul maguk a rendőrök is teljesen érzelemmentesek maradnak, amikor holttestekkel találkoznak. Amint a holttest bekerül ebbe az adminisztrációs körforgásba, mindegy, hogy gyászolják-e vagy sem, egy személytelen tárggyá válik, amellyel tudományos és bürokratikus pontossággal bánnak (Perl 2016).

Ami a gyász politikája mögött rejlik

A rotai hajóbaleset negatív hatásai, mint például a bizonytalanság, a rosszindulat és a valós félelem állami szinten tétlenséghez és a segítség elutasításához vezettek (De Genova 2017). Ugyanakkor a gyász, különösképpen a mások gyászának felismerése, kiemelkedő jelentőséggel bír a politikai változások tekintetében (Butler 2009). Olyan érzelmi reakciók, mint az empátia, a harag, a bűnösség és a szégyen cselekvésre ösztönözték az embereket, s a közösen átélt emberiesség megtapasztalása, valamint a szociális és gazdasági egyenlőtlenségek érzékelése segítette egy transznacionális közösség kialakulását. A rotaiak és a hansalai rokonok összefogásának példája azt mutatja, hogy a kölcsönös kapcsolat az érzékenységi/erkölcsi és a politika/történelem között kiemelkedő jelentőségű, és a határokhoz való tartós kapcsolódás az, ami létrehozhat egy közösséget.

A rokonok összefogása és barátsága annak a 12 embernek köszönhetően alakult ki, akik a rotai hajóbalesetben veszítették életüket, és akiknek a halála a Gibraltári-szoros mindkét oldalán élő embereket egyaránt megérintette, valamint olyan eredménykeltő politikai aktivitásokat gerjesztett, amelyek az empátián alapulnak.

A halál nyomában

A szerencsétlenség kapcsán fény derült arra is, hogy egy hajótörés hogyan bélyegzi meg a határmenti emberek életét, illetve melyek azok a legfontosabb intézményi és jogi változások, amelyek megerősítésre, vagy éppen bevezetésre kerültek a spanyol-marokkói és az európai-afrikai határokon (De Genova 2017).

Noha Spanyolország semmilyen felelősséget nem vállalt az esettel kapcsolatban, mégis történt néhány intézkedés. Megerősítették a mentési szolgálatot, több mentőmellény és csónak került alkalmazásra, illetve megújították a mentési terveket is. A határok megerősítése is megtörtént, amely fokozottabb ellenőrzést eredményezett. A spanyol határokon még nagyobb erővel igyekeztek megállítani az illegális bevándorlást. A spanyol állam tehát még szigorúbb törvényekkel és megerősített

OLVASS FELESLEGESET!

mentési protokollokkal reagált a hajóbalesetre. Spanyolországban a fő cél az volt, hogy jobban kezeljék a kockázatokat, amelyeket a tengeren bekövetkező halál jelent, és amelyeket a szabálytalanul eljáró bevándorlók vállalnak. A spanyol határőrök és a mentőegységek manapság is úgy tekintenek a bevándorlókra, mint egy hajóbaleset potenciális áldozataira.

A gyászoló családok számára a hajóbaleset okozta lelki válság nem egy egyszeri, kivételes esemény, amely a tengeren történt, sokkal inkább egy soha véget nem érő érzés, amely az életük részévé vált. A bevándorlás során elszenvedett halál olyan esemény, amely rátelepedik a mindennapokra.

Ennek az egy balesetnek a jelentősége abban rejlik, hogy utóhatásaiban milyen széles körű reakciókat eredményezett. Fordulópontot hozott nemcsak a nemzeti, de az európai határrendészeti rendszerben is, és megmutatta, hogy az európai bio- és nekropolitika szerinti „hagyjuk meghalni” szemlélet megrémítette az embereket a Földközi-tenger déli és északi szélein. Azt is megmutatta, hogyan maradt fenn az érzelmi, szociális, politikai és történelmi kapcsolat Spanyolország és Marokkó, valamint Európa és Afrika között. Vajon hány másik hajó története sülyedt el azokkal az emberekkel együtt, akik kezükbe vették saját sorsukat, és családjaik érdekében, egy jobb élet reményében ilyen kockázatot vállaltak?

Ahogy a történelemben is láthatjuk, a halottak általában nem maradnak csendben. Néma beszédük beárnyékolja a komfortzónánkat, és válaszokat követelnek tőlünk. Talán ezek a halottak, a „mi” halottaink egyszer menekültgyilkosságok áldozataiként lesznek emlegetve. És egy napon azok, aki utánunk következnek majd, és akik őutánuk következnek, hangosan és kitartóan teszik majd fel, sürgető választ várva, a szégyenteljes kérdést: Hogy történhetett meg mindez?

Irodalom

- Albahari, M. (2015): *Crimes of Peace. Mediterranean Migrations at the World's Deadliest Border*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Borneman, J. (2014): „Abandonment and Victory in Relations with Dead Bodies.” In: Stepputat, F. (ed.): *Governing the Dead. Sovereignty and the Politics of Dead Bodies*. Manchester, Manchester University Press, 229–249.
- Butler, J. (2009): *Frames of war. When is life grievable?* London and New York, Verso.
- Bachelet, S. (2016): *Irregular sub-Saharan migrants in Morocco: (im)mobility, illegality and „adventure” in Rabat*. University of Edinburgh, Unpublished Dissertation Thesis.
- Fassin, D. (2015): „Troubled Waters: At the Confluence of Ethics and Politics.” In: Lambek, M. – Das, V. – Fassin, D. – Keane, W. (eds.): *Four Lectures on Ethics: Anthropological Perspectives*. Masterclass Series. . Chicago, Hau Books, 175–210.

OLVASS FELESLEGESET!

- Das, V. (2006): *Life and Words Violence and the Descent into the Ordinary*. Oakland, University of California Press.
- De Genova, N. (2017): *The Borders of 'Europe': Autonomy of Migration, Tactics of Bordering*. Durham and London, Duke University Press.
- Fontein, J. (2016): „Remaking the Dead, Uncertainty and the Torque of Human Materials in Northern Zimbabwe.” In: Stepputat, F. (ed.): *Governing the Dead. Sovereignty and the Politics of Dead Bodies*. Manchester, Manchester University Press, 114–140.
- Heller, C. – L. Pezzani (2017): „Liquid Traces: Investigating Deaths of Migrants at the EU's Maritime Frontier”. In: De Genova, N. (ed.): *The Borders of "Europe": Autonomy of Migration, Tactics of Bordering*. Durham and London, Duke University Press, 95–119.
- Malpas, J. (2012): „Fragility and Responsibility (Fragilidad y Responsabilidad).” In: Birulés, F. – Gómez Ramos, A. – Roldán, C. (eds.): *Vivir Para Pensar*. Barcelona Paidós, 65–74.
- Méndez, R. (2004): „Las Grabaciones del Naufragio de Rota reflejan Descoordinación y Falta de Medios.” *El País*, 2 February.
https://elpais.com/diario/2004/02/02/espana/1075676402_850215.html
(Letöltve: 2020. 08. 21.)
- Navaro-Yashin, Y. (2009): „Affective Spaces, Melancholic Objects: Ruination and the Production of Anthropological Knowledge.” *Journal of the Royal Anthropological Institute (N.S.)* 15: 1–18.
- O'Neill, K. (2012): „There is no more room: Cemeteries, personhood, and bare death.” *Ethnography* 13(4): 510–530.
- Perl, G. (2016): „Uncertain Belongings: Absent Mourning, Burial, and Post-mortem Repatriations at the External Border of the EU in Spain.” *Journal of Intercultural Studies* 37(2): 195–209.
- Perl, G. (2018): „Lethal Borders and the translocal politics of 'ordinary people.'” *Journal of European Cultures* 27(2): 85–104.
- Stoler, A. L. (2008): „Imperial Debris: Reflections on Ruins and Ruination.” *Cultural Anthropology* 23(2): 191–219.
- Weiss-Krejci, E. (2013): „The unburied dead.” In: Tarlow, S. – Nilsson Stutz, L. (eds.): *The Oxford hand-book of the archaeology of death and burial*, edited by. Oxford, Oxford University Press, 281–301.
- Wimmer, A. – Glick Schiller, N. (2002): „Methodological nationalism and beyond: nationstate building, migration and the social sciences.” *Global Networks* 2(4): 301–334.

Abstracts

Thomas Hobbes and the dilemmas of the natural state I. The axiomatic nature of total war

NAGY LEVENTE

The purpose of this paper is to reflect on some the ideas of Thomas Hobbes, one of the founders of modern political philosophy, best known for his masterpiece, Leviathan. The aim of this essay is not to provide a full scale analysis of Hobbes' main work, nor to present his moral or political philosophy, nor to reflect on the significance of his impact on later political thinkers. The aim is more modest, and the theme under scrutiny is more narrow: the paper is devoted to a critical analysis of the main premise (state of the nature) of Hobbes' theory of power, including the ambivalent character of the state of nature, as well as the logical dilemmas that arise during the analysis.

After a general presentation of Hobbes's philosophy and of the logical construction of his work, I will tend to focus on two aspects of the state of nature: firstly, I will analyse the assumed analogy between the state of nature and the Book of Genesis; secondly, I will examine whether the „war of all against all” is an axiomatic outcome of the „primitive” state. It turns out, that the answers for these questions are not so unambiguous.

KEYWORDS: human nature, natural state, everyone's war against everyone, civil society

Does the corruption affect to the voters? – a Bayesian econometric analysis

TÓTH A. ANDRÁS – BARCZIKAY TAMÁS – ATANASZOV DÁVID

The study examines the agenda-setting aspirations of Hungarian political life between 2010 and 2016 from a corruption research perspective. Using the available data, we estimate, based on the monthly data series of a six-year period, using different statistical methods, whether the allocation of European Union funds used as a proxy for corruption had an impact on the support of the ruling party. The results of the applied Bayesian vector autoregression do not provide evidence for the hypothesis that the increase in corruption associated with the increase in EU subsidies reduces the popularity of the ruling party among the entire voting population.

KEYWORDS: corruption, econometric model, bayesian vector autoregression, voting preferences

Social stratification among Transylvanian youngsters: youth in the new social structure

JÚLIA SZABÓ

We investigate changes in the socio-economical, labor market, and educational situation of the Hungarian youngsters from Transylvania; the investigation is based on two large-scale (MOZAIK 2001 and Youth 2016) surveys. The principal research question is the choice of the paradigm from the toolbox of social stratification that can describe the inequalities within this group. Our conclusions state that the influence traditional variables diminished, and that horizontal differences must be taken also into consideration to better describe stratification.

KEYWORDS: youngsters, consumption, lifestyle, status, stratification

Interconnections between social work and the natural environment

JÚLIA KOSZTKA

The aim of my study is to examine the appearance of ecology and natural environment in the theory and practice of social work. By reviewing international literature, my aim is to review and systematize basic theories and professional directions. I also consider it important to look at the Hungarian aspects. Global environmental changes and social changes interact, and the social work profession evolves, and includes new trends and approaches while reflecting ever-changing challenges. The relationship between the person and his/her environment has always been one of the central themes of social work, but the pursuit of sustainability and the focus on the natural environment may bring a new dimension to the interpretation of the person-in-environment approach. In my paper, I attempt to understand the values and motivations of 'green social work', 'environmental social work' and 'eco-social work' and I attempt to understand the relationship between social work and the natural environment, and examine the roles social workers may carry on related to the global environmental changes.

KEYWORDS: green social work, environmental social work, eco-social work, person-in-environment approach, global environmental changes, relationship between people and nature

The role of a children group for the participant, underprivileged children in the family care system 1995–2005

DOROTTYA SIK

The aim of this paper is to analyse the methods and effects of a children group, which existed from 1995 till 2005. The relevance of this group is, that the beginning of this period preludes the constitution of the Hungarian child protection law. After the transmission period the emerging social service system provided (or at least tried) supports and services. Those families whose children were involved in this child group were dealing with unemployment, poverty, lack of proper housing, abuse, deviance and addictions. The significance of this group that the given service was easily ductile to the needs of the children and families.

KEYWORDS: child protection, prevention, group work, social work, transmission, child welfare